

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

[DOI: 10.32353/khrife.2.2025](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 2 (39)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2025

DOI: 10.32353/khrife.2.2025

УДК 343.98

Т33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (протокол № 9 від 25.06.2025 р.)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
Т33 зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025. — Вип. 2 (39). — 233, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.
Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Index Copernicus International (ICV 2021: 100), Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Crossref, Central and Eastern European online library (CEEOL), ERIH PLUS, Europub, RefSeek, ResearchBib, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2025

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики»: шануємо минуле, працюємо сьогодні, крокуємо в майбутнє	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Валерій Шенітько.</i> Роль М. М. Бокаріуса в розвитку та становленні криміналістики і судової експертизи в Україні	13
<i>Влада Гусева, Євген Суп.</i> Типові характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя	29
<i>Nataliia Filipenko, Aleksandar Ivanović.</i> Role of the Ministry of Justice of Ukraine in the formation of a system of forensic science support for justice (Review Article)	44
<i>Катерина Латиш, Данило Жидков.</i> Особливості використання результатів ДНК-досліджень мобільних лабораторій у кримінальному процесі	58
<i>Олена Усенко.</i> До питання визначення ринкової вартості повністю знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації	74
<i>Петро Баранов, Олена Сливна, Людмила Черниш.</i> Цінові аспекти бурштину: споживчі характеристики та їхнє значення для визначення вартості сировини	91

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Володимир Попов.</i> Види й особливості дослідження слідів протиправного втручання в діяльність представників органів державної влади	104
<i>Микола Коломойцев.</i> Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні	118
<i>Інна Босак.</i> Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради	133
<i>Олександр Таркан.</i> Діяльнісна природа протидії розслідуванню кримінальних правопорушень	148
<i>Юрій Ковальов.</i> Мистецтвознавча експертиза в розслідуванні та доказуванні контрабанди культурних цінностей	162
<i>Віталій Усатий.</i> Доказування майнової шкоди в господарських кримінальних правопорушеннях	175
<i>Вадим Бабакін, Йозеф Затько.</i> Корупція у сфері довкілля: проблеми та шляхи їх розв'язання	189
<i>Наталія Мацак.</i> Нормативно-правові засади виконання термомодернізаційних робіт у будівництві	202

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Всеукраїнська науково-практична конференція «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації», присвячена пам'яті академікині В. О. Коновалової («Коновалівські криміналістичні читання»)	217
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики»	219
Щорічні збори ENFSI та конференція EAFS	222
V Всеукраїнський форум судових експертів: нові горизонти та стратегічні виклики	225
Круглий стіл «Стандарти професійної поведінки адвокатів та судових експертів: проблемні питання та шляхи їх вирішення»	227
Вітаємо ювіляра!	230

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патванкан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р юрид. наук
(PhD), Судовий центр Чорногорії (Чорногорія).

Ольга Катарга, д-ка юрид. наук, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрик Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габрієле Юодкайте-Гранскієне, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна рада

Михайло Можаяв, д-р техн. наук, ст. дослідн.,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук
та Міністерства освіти і науки України
(Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Сергій Тюленев, канд. екон. наук,
Науково-дослідний центр
судової експертизи
у сфері інформаційних технологій
та інтелектуальної власності (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін
Тетяна Кіпушева
Інна Копитіна
Віталій Лотоцький

Перекладачі

Андрій Бубліков
Дарина Духненко

Збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики»: шануємо минуле, працюємо сьогодні, крокуємо в майбутнє

Елла Сімакова-Єфремян *

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСІ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.01 УДК 343.98

Надійшло 23.06.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /

Доступно онлайн 30.06.2025

Стаття присвячена розвитку фахового наукового збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та ролі судово-експертної діяльності в умовах сьогодення. Наголошується, що під час війни результати експертних досліджень набувають не лише доказового, а й історичного значення, адже формують правду про воєнні злочини та документують наслідки російської агресії проти України. Підкреслено стійкість і професійну мужність експертів, які продовжують роботу попри небезпеку, обстріли та руйнування інфраструктури. Окрему увагу приділено зростанню міжнародного авторитету української судової експертизи, розширенню співпраці з європейськими інституціями, впровадженню цифрових технологій і нових наукових методів. На підставі аналізу статей видання підсумовано, що збірник є не лише науковою платформою, а й своєрідним літописом професійного поступу спільноти, що поєднує традиції минулого та інновації майбутнього.

Ключові слова: судова експертиза; криміналістика; фахове видання; воєнні злочини; міжнародна співпраця, досудове розслідування, методика.

У часи, коли наша країна продовжує протистояти підступній агресії РФ, проведення експертних досліджень набуває все більшої актуальності. Кожен висновок експерта, кожне джерело доказів, здобуте у процесі досліджень, стає не лише елементом правосуддя, а й складовою історичної правди про цю війну.

Проведення експертиз в умовах воєнного стану — надзвичайно складне завдання, що потребує від фахівців не лише високої професійності, а й неймовірних відданості та мужності. Постійна загроза обстрілів, зруйнована інфраструктура, ускладнений або взагалі неможливий доступ до місць учинення або приховування

злочинів, заміновані території — усе це створює безпрецедентні виклики. Проте, попри всі труднощі, українські судові експерти продовжують виконувати свою роботу, забезпечуючи неупереджене й об'єктивне дослідження фактів, що є критично важливим для відновлення справедливості, а також розслідування злочинів.

Черговий, 39-й випуск збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» присвячено не лише актуальним питанням судово-експертної та криміналістичної діяльності, а й видатним особистостям, які здійснили потужний внесок у теорію та практику правознавства, криміналістику, судову експертологію загалом і судову медицину України зокрема.

Так, цьогоріч 30 квітня виповнилося 70 років від дня народження та 45 років науково-педагогічної діяльності докторові медичних наук, професорові, професорові кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету — **Василу Олексійовичу Ольховському**.

В. О. Ольховський — вихованець харківської анатомічної та судово-медичної школи, що заклала міцні підвалини для розвитку судової медицини в Україні. Його наукова й педагогічна діяльність стали еталоном для багатьох поколінь спеціалістів. Він не лише передає знання та навички, а й формує світогляд, прищеплює принципи академічної доброчесності та безкомпромісної об'єктивності, що є наріжними для роботи судового експерта. Внесок Василя Олексійовича в судову медицину неможливо переоцінити. Його праці й дослідження стали надійним підґрунтям для практичної діяльності та подальшого наукового розвитку всієї галузі.

Ми згадуємо також видатну науковицю та викладачку, докторку юридичних наук, академікиню Національної академії правових наук України, професорку, заслужену професорку Національного

юридичного університету імені Ярослава Мудрого (далі — НЮУ ім. Ярослава Мудрого) і Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»), заслужену діячку науки і техніки України **Віолетту Омелянівну Коновалову**, яка здійснила значний внесок у розвиток правничої науки, криміналістичної тактики, юридичної психології та юридичної освіти. Основні напрями наукових досліджень Віолетти Омелянівни — засади загальної теорії криміналістики, криміналістичної тактики та юридичної психології. Саме вона започаткувала новий підхід до застосування у криміналістичній тактиці досягнень логіки та психології, що відкрило нові можливості для слідчої та судової практики. Її без перебільшення можна назвати фундаторкою психолого-юридичної школи в Україні. Віолетта Омелянівна була справжньою лідеркою, чий внесок у становлення та розвиток криміналістики в Україні є безумовним. Колектив ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» надзвичайно пишається тим, що в багатьох випусках фахового збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», членом редакційної колегії якого вона була понад 20 років і співвидавцями якого є ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України і НЮУ ім. Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України, виходили друком статті Віолетти Омелянівни.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» шанує пам'ять про фундаторів криміналістичної галузі в Україні, робить надможливе в умовах воєнного стану сьогодні й упевнено крокує в європейське майбутнє разом з усією державою. Видання індексовано в Google Scholar і міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (ICV 2021: 100), Bielefeld Academic Search Engine (BASE),

Crossref, Central and Eastern European online library (CEEOL), ERIH PLUS, Europub, RefSeek, ResearchBib, WorldCat, а також у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії збірника розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Традиційно наукові праці збірника об'єднано у дві групи: дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

Дослідницьку добірку відкриває стаття доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України **Валерія Шепітька** (Україна) «Роль М. М. Бокаріуса в розвитку та становленні криміналістики і судової експертизи в Україні», у якій автор не тільки визначає роль професора М. М. Бокаріуса в розвитку криміналістики і судової експертизи в Україні, а й популяризує криміналістичні знання й можливості їх практичного застосування. Дослідник аналізує медичну, педагогічну, наукову й експертну діяльність М. М. Бокаріуса впродовж 1920–1960 рр. Увагу акцентовано на його судово-медичній діяльності у складних політичних та економічних умовах, зокрема під час Голодомору в Україні 1932–1933 рр., Другої світової війни, масового голоду 1946–1947 рр. Розглянуто викладацьку діяльність М. М. Бокаріуса для студентів-юристів (судова медицина, техніка розслідування злочинів (криміналістика), інші суміжні дисципліни), організацію ним освітнього процесу й керування вищими навчальними закладами та судово-експертними установами. Досліджено науковий спадок професора, проаналізовано його основні роботи, систематизовано тематику наукових досліджень (судово-медичні та криміналістичні методики: судово-

медична травматологія та танатологія, трупні явища й давність настання смерті, огляд трупа на місці події, механічна асфіксія, сліди вогнепальної зброї та вогнепальні поранення, речові докази). Аргументовано роль М. М. Бокаріуса в застосуванні судово-медичних методів для розслідування злочинів, у становленні криміналістичного напрямку в судовій медицині й формуванні медичної криміналістики. Обґрунтовано особливості виникнення та існування в наш час Бокаріусовської наукової та педагогічної криміналістичної школи.

Автори наступної праці «Типові характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя» — докторка юридичних наук **Влада Гусева** та кандидат юридичних наук **Євген Суп** (обидва з України) — з'ясовують значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, визначають змістовні елементи її структури та формують низку теоретичних і прикладних положень, які дають змогу розширити уявлення про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень проти правосуддя, зокрема вчинених професійними учасниками судочинства. Учені аналізують наукові підходи до структурування знань про особу правопорушника в межах криміналістики й підтверджують доцільність комплексного аналізу соціально-демографічних, моральних і психологічних характеристик злочинця: результати аналізу дають змогу більш точно прогнозувати поведінку злочинця, будувати слідчі версії та планувати тактичні дії. Дослідники обґрунтовують, що мотив і мета злочинної поведінки мають принципове значення для визначення суб'єктивної сторони складу злочину, зокрема для відмежування умисного зловживання повноваженнями від службової помилки, і доводять, що кримінальні правопорушення проти правосуддя, учинені посадовими особами, часто мають латентний

характер, їх приховують за формальним дотриманням процесуальних норм і вони потребують особливої слідчої тактики, орієнтованої на виявлення прихованих механізмів зловживань. Автори узагальнюють, що ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від рівня обізнаності слідчого з особливостями правозастосовної діяльності професійних учасників судочинства, а це своєю чергою потребує поглибленої підготовки та системного аналізу особи правопорушника, і констатують, що комплексна криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти правосуддя, адаптована до професійної специфіки суб'єктів таких злочинів, є важливою умовою для створення ефективної методики їх розслідування, а також для розроблення механізмів запобігання правопорушенням.

Продовжує розділ оглядова стаття «Роль Міністерства юстиції України у формуванні системи експертного забезпечення правосуддя» докторки юридичних наук, професорки **Наталії Філіпенко** (Україна) і доктора юридичних наук, професора **Александра Івановича** (Чорногорія). Науковці провели аналіз провідної ролі Мін'юсту України в управлінні судово-експертною діяльністю, акцентували увагу на особливостях координування, субординації, механізмах планування та інформування, а також здатності реагувати на нагальні питання та виклики сьогодення. Дослідники визначили, що ця діяльність має науково-практичне орієнтування й залежить від відомчої належності судово-експертних установ України, окреслили широкий спектр функційних можливостей Мін'юсту України, які варіюються за формою і змістом (зокрема, зауважили, що експертне забезпечення правосуддя є одним із його провідних законодавчо закріплених завдань), основні виклики та перспективи вдосконалення експертного супроводу правосуддя в умовах реформування судової системи й за-

безпечення дотримання міжнародних стандартів у цій сфері, а також виокремили основні напрями діяльності Мін'юсту України як управлінського й координаційного органу у сфері кримінологічної діяльності судово-експертних установ (розроблення та впровадження ефективної державної політики у сфері управління судово-експертною діяльністю; оптимізація методів керівництва державними спеціалізованими експертними установами й недержавними експертними організаціями; підвищення вимог до судово-експертної діяльності та її організації; підвищення ефективності діяльності установ судових експертиз України тощо).

Кандидатка юридичних наук, доцентка **Катерина Латиш** і **Данило Жидков** (обидва з України) у статті «Особливості використання результатів ДНК-досліджень мобільних лабораторій у кримінальному процесі» проаналізували процесуальний статус результатів експресаналізів ДНК, виконаних за допомогою мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій, визначили переваги й обмеження таких досліджень, а також приділили особливу увагу актуальності застосування мобільних технологій в умовах воєнних дій в Україні та необхідності вдосконалення правового регулювання їх застосування. Автори дослідили процесуальний статус результатів експресаналізів ДНК, виконаних за допомогою мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій, розглянули відмінності між мобільними та стаціонарними лабораторіями, з'ясували особливості збирання й оброблення біозразків, окреслили проблемні аспекти допустимості таких результатів як доказів. Особливу увагу дослідники приділили актуальності застосування мобільних технологій в умовах воєнних дій в Україні та необхідності вдосконалення правового регулювання їх застосування, а також аналізу останніх законодавчих змін і судової практики з оцінювання експресдосліджень.

У статті «До питання визначення ринкової вартості повністю знищеного майна

внаслідок збройної агресії російської федерації» кандидатки юридичних наук **Олени Усенко** (Україна) розглянуто методологію та практичні аспекти оцінювання ринкової вартості знищеного майна, окреслено правові й методологічні засади, що регулюють цей процес, проаналізовано наявні методики визначення ринкової вартості знищеного майна (нерухомого й рухомого), а також земельних ділянок, що зазнали пошкодження. Особливу увагу приділено аналізуванню нормативно-правового регулювання, яке в Україні не відповідає всім вимогам, що постають у разі масштабних руйнувань під час збройних конфліктів. Акцентовано увагу на тому, що недостатньо компенсувати прямі збитки, важливо також забезпечити повне відновлення функціонування підприємств, інфраструктури, а також зважати на потенційні втрати від знищеного майна. У цій науковій праці не лише проаналізовано наявні методи і правові норми, а й запропоновано конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики оцінювання майна в умовах збройного конфлікту.

Доктор геологічних наук, професор **Петро Баранов**, кандидатка геологічних наук **Олена Сливна** та **Людмила Черниш** (усі з України) у статті «Цінові аспекти бурштину: споживчі характеристики та їхнє значення для визначення вартості сировини» провели комплексний аналіз ринку бурштину та з'ясували естетико-економічний зв'язок між характеристиками сировини (форма, колір, прозорість, включення, тріщини, інклюзи) і споживчими характеристиками виробів. Дослідники довели, що неврахування ціноутворювальних споживчих характеристик бурштину-сирцю під час експертних досліджень із визначення його вартості спричиняє ризик недотримання основних принципів судової експертизи — об'єктивності й повноти досліджень. Науковці розглядають механізм визначення якості бурштину-сирцю та його вартості за преїскурантами, що діють на території України, зазначають

споживчі характеристики, які впливають на вартість виробів з бурштину. Автори зауважують, що характеристики бурштину створюють естетико-економічний зв'язок із кожним видом виробів та увиразнюють цінність кожного конкретного виробу: якісні характеристики бурштину зумовлюють його вартість на ринку та стають основними чинниками, що впливають на ціноутворення.

Розділ «Наукові нотатки» розпочинає стаття «Види й особливості дослідження слідів протиправного втручання в діяльність представників органів державної влади» кандидата юридичних наук **Володимира Попова** (Україна), у якій визначено типові сліди кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної з утручанням у діяльність представників органів державної влади, окреслено їх особливості та способи дослідження. Науковець виокремив типові джерела (носії) слідової інформації у подібних кримінальних правопорушеннях: 1) документи, зокрема електронні (повістки про виклик, протоколи процесуальних дій, фотоматеріали, звуко- та відеозаписи події кримінального правопорушення або пов'язаної із нею); 2) цифрові сліди, відображені (збережені) у месенджерах, інформаційних системах, серверах електронної пошти й інших інформаційних системах, відеозаписах тощо; 3) інші речі матеріального світу, які виявлено на місці реалізації злочинного умислу (на місці події) і які зберегли на собі сліди кримінальної протиправної діяльності; 4) знаряддя і/або засоби, застосовані винними особами для реалізації злочинного умислу; 5) учасників відповідних суспільних відносин, які випадково або у зв'язку зі службовою діяльністю стали учасниками події кримінального правопорушення, пов'язаної зі втручанням у діяльність представників органів державної влади. Автор також окреслив перспективи подальших досліджень у межах розглядуваної проблематики.

У науковій праці «Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному

провадженні» кандидата юридичних наук **Миколи Коломойцева** (Україна) визначено зміст правового статусу захисника підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні та схарактеризовано гарантії його професійної діяльності. Досліджено, що гарантії професійної діяльності адвоката (захисника) у кримінальному провадженні представлені комплексом міжнародно-правових і національних положень, що обумовлюють його права й обов'язки в разі здійснення ним захисту підозрюваного (обвинуваченого / підсудного / засудженого). Джерелами згаданих гарантій є Конституція, Кримінальний процесуальний кодекс, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підзаконні нормативно-правові акти України. Науковець стверджує, що окресленими правовими гарантіями визначено повноваження захисника у забезпеченні права на захист і справедливе правосуддя, ними послугуються під час отримання доказів, для обґрунтування правової позиції, оскарження процесуальних рішень тощо.

Аспірантка **Інна Босак** (Україна) у статті «Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради» комплексно дослідила особливості призначення та проведення судових експертиз як однієї з форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які можна кваліфікувати як державну зраду; розглянула й обґрунтувала доцільність призначення та проведення судових експертиз, які мають провідне значення для з'ясування істини у кримінальних провадженнях про державну зраду; навила перелік найбільш актуальних і поширених судових експертиз (комп'ютерно-технічна; відео-, звукозапису; лінгвістична (семантико-текстуальна); з питань державної таємниці; портретна), які призначають і проводять на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих як державна зрада. Авторка також акцентувала увагу на тому, що на-

ведений перелік найбільш затребуваних видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 Кримінального кодексу України, не є вичерпним.

У статті «Діяльнісна природа протидії розслідуванню кримінальних правопорушень» кандидата юридичних наук **Олександра Таркана** (Україна) визначено складові діяльності, що полягають у протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, і зазначено, що протидія розслідуванню є складним, динамічним і багатоаспектним явищем, яке формується в умовах кримінального конфлікту та виявляється через цілеспрямовану поведінку осіб, зацікавлених у приховуванні фактичних обставин кримінального правопорушення. Автор називає структурними компонентами криміналістичної характеристики протидії: 1) суб'єктів протидії, їхні мотиви й об'єкти впливу; 2) типові форми та способи, їхній вплив на джерела доказів; 3) ознаки застосування конкретних способів, що виявляються як у предметному середовищі, так і в поведінці суб'єктів. Дослідник доводить необхідність вивчення саме зовнішніх виявів протидії (матеріальних, цифрових, ідеальних слідів) як ключового джерела для моделювання механізмів злочинної протидії та створення ефективних тактичних рішень. Науковець стверджує, що протидія розслідуванню має конфліктну природу, у якій стикаються протилежні цілі сторін кримінального провадження, і це не лише конфлікт між слідчим і підозрюваним, а й взаємодія з іншими учасниками процесу (прокурором, свідками, понятими, експертами тощо), та обґрунтовує, що криміналістичну характеристику протидії розслідуванню варто інтегрувати як окремий компонент до структури методики розслідування тих кримінальних правопорушень, для яких характерна активна протидія.

Продовжує розділ стаття «Мистецтвознавча експертиза в розслідуванні та доказуванні контрабанди культурних

цінностей» кандидата юридичних наук **Юрія Ковальова** (Україна), у якій визначено особливості призначення мистецтвознавчої експертизи під час розслідування контрабанди культурних цінностей і розкрито значення висновку експерта для процесу доказування. Науковець зауважує, що під час розслідування слідчі доволі часто адресують експертів запитання про те, чи належить об'єкт до категорії культурних цінностей, однак вирішення саме цього питання вже є компетенцією правників, а компетенція експерта полягає у визначенні художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору. З огляду на це наголошено, що перед прийняттям рішення про призначення мистецтвознавчої експертизи доцільним є попереднє консультування зі спеціалістом у галузі мистецтвознавства: це дає змогу належно сформулювати експертні завдання, уточнити предмет дослідження та забезпечити якість подальшого висновку й зібраних доказів. Дослідник зауважує, що під час розслідування контрабанди культурних цінностей важливо призначати мистецтвознавчу експертизу, а не звертатися до інших форм застосування спеціальних знань, адже лише проведення експертизи гарантуватиме отримання доказу, який відповідатиме ознакам допустимості, належності й достовірності, а тому може стати основою доказування.

Наукова праця «Доказування майнової шкоди в господарських кримінальних правопорушеннях» кандидата юридичних наук **Віталія Усатого** (Україна) з'ясовує особливості доказування майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Дослідник доводить важливість реалізації комплексу заходів із відшкодування (компенсації) як на стадії досудового провадження, так і під час судового розгляду кримінального провадження (справи), окреслює окремі аспекти доказування майнової шкоди у господарських кримінальних правопорушеннях,

для більшості з яких вона має вирішальне значення у кримінально-правовому контексті, і анонсує предмет своїх подальших досліджень — правові, організаційні й тактичні засади реалізації способів збирання доказів майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Доктор юридичних наук, доцент **Вадим Бабакін** (Україна) і доктор права, почесний доктор, почесний професор, LL.M./MBA **Йозеф Затько** (Словацька Республіка) у статті «Корупція у сфері довкілля: проблеми та шляхи їх розв'язання» досліджують стан корупції у сфері довкілля, аналізують основні проблеми, які виникають унаслідок корупції, і пропонують шляхи їх розв'язання. Особливу увагу науковці акцентували на пошуку ефективних шляхів подолання корупції, удосконаленні законодавства, посиленні контролю з боку посадових осіб і підвищенні прозорості, відкритості й публічності у процесі прийняття рішень у цій сфері. Дослідники доводять, що тісна співпраця з міжнародними організаціями має стати підґрунтям для вдосконалення національного законодавства, пропонують шляхи мінімізації впливу корупції у сфері довкілля (посилення контролю за дотриманням екологічного законодавства, підвищення прозорості прийняття рішень у сфері довкілля та забезпечення невідворотності покарання за корупційні правопорушення, підвищення екологічної свідомості громадян і залучення їх до активної участі в контролі за дотриманням органами влади екологічного законодавства та ін.). Автори також окреслюють перспективи подальших досліджень у межах порушеної проблематики.

Завершує розділ «Наукові нотатки» стаття «Нормативно-правові засади виконання термомодернізаційних робіт у будівництві» **Наталії Мацак** (Україна), у якій розглянуто обов'язкові вимоги до будівельних норм і правил із виконання робіт з термомодернізації будинків, та наголошено на потребі в удосконаленні нормативної бази з питань

технічного переоснащення теплової ізоляції зовнішніх огорожувальних конструкцій, а також із заміни віконних, зовнішніх дверних і балконних блоків. Науковиця також порушує питання енергозбереження, енергетичного паспорта будівлі, економії паливно-енергетичних ресурсів та ін.

На останніх сторінках 39-го випуску — традиційна рубрика «Новини наукового життя», яка ознайомлює читачів з науковими подіями в судово-експертній діяльності за останній квартал.

Від імені редакційної колегії збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» дякуємо авторам за внесок у формування збірника наукових праць! Ваші високоякісні матеріали значно збагатили фахове видання та сприяють поширенню важливих знань у науковій спільноті. Ми високо цінуємо вашу працю, відданість науці й готовність ділитися результатами досліджень.

Ми також раді запросити науковців, дослідників і практиків до співпраці. Якщо ви маєте оригінальні дослідження, оглядові статті, які бажаєте видати друком на сторінках фахового збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», ми охоче розглянемо їх для наступних випусків нашого збірника. Ми віримо, що спільними зусиллями зможемо зробити значний внесок у розвиток різних галузей науки!

Разом до Перемоги!
Слава Україні!

**The Theory and Practice
of Forensic Science and Criminalistics
Collection: Honoring the Past,
Working Today, Stepping Into the Future**

Ella Simakova-Yefremian

The article explores the evolution of the professional journal Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics and the broader mission of forensic expertise in today's world. Amid the war, the author stresses, forensic findings carry not only evidential but also historical weight — they record the truth about war crimes and preserve evidence of Russia's aggression against Ukraine. The text reflects on the resilience and integrity of experts who continue their work despite constant danger and destruction. It also notes the growing international standing of Ukrainian forensic science, its deepening collaboration with European partners, and the steady integration of digital tools and innovative research methods. Ultimately, the author presents the journal as more than an academic platform — it is a living chronicle of a professional community that honors its heritage while shaping the future of forensic science.

Keywords: forensic science; criminalistics; academic journal; war crimes; international collaboration; pre-trial investigation; methodology.

Сімакова-Єфремян, Е. (2025). Збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики»: шануємо минуле, працюємо сьогодні, крокуємо в майбутнє. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 5—12. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.01](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.01).

Роль М. М. Бокаріуса в розвитку та становленні криміналістики і судової експертизи в Україні

Валерій Шепітько *

* Д-р юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2152>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.02

УДК 343.985

Надійшло 26.05.2025 / Рецензовано 30.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — визначити роль професора М. М. Бокаріуса в розвитку криміналістики і судової експертизи в Україні, а також популяризувати криміналістичні знання й можливості їх практичного застосування. Для досягнення мети застосовано методи пізнання та формальної логіки, історичний і біографічний методи, метод порівняльного дослідження, а також порівняльно-правовий, історико-порівняльний, системно-структурний, системно-функціональний методи. Під час дослідження ми послуговувалися міждисциплінарним підходом. Визначено роль професора М. М. Бокаріуса у становленні медичної криміналістики, судово-медичних досліджень і судово-експертної діяльності в Україні у ХХ ст. Проаналізовано його медичну, педагогічну, наукову й експертну діяльність впродовж 1920—1960 рр. Звернено увагу на виконання ним судово-медичної діяльності у складних політичних та економічних умовах, зокрема під час Голодомору в Україні 1932—1933 рр., Другої світової війни, масового голоду 1946—1947 рр. Розглянуто викладацьку діяльність М. М. Бокаріуса для студентів-юристів (судова медицина, техніка розслідування злочинів (криміналістика), інші суміжні дисципліни). Він був організатором освітнього процесу й керівником вищих навчальних закладів і судово-експертних установ (обіймав посади завідувача кафедри, проректора з навчальної роботи, директора експертної установи). Розглянуто науковий спадок професора; проаналізовано його основні роботи; систематизовано тематику наукових досліджень (судово-медичні та криміналістичні методики: судово-медична травматологія

та танатологія, трупні явища й давність настання смерті, огляд трупа на місці події, механічна асфіксія, сліди вогнепальної зброї та вогнепальні поранення, речові докази). Аргументовано роль М. М. Бокаріуса в застосуванні судово-медичних методів для розслідування злочинів, у становленні криміналістичного напрямку в судовій медицині й формуванні медичної криміналістики. Обґрунтовано особливості виникнення та існування в наш час Бокаріусовської наукової та педагогічної криміналістичної школи.

Ключові слова: криміналістика; медична криміналістика; судова медицина; судова експертиза; історія криміналістики; історія медичної криміналістики; судово-експертна діяльність; судово-експертні установи; судово-медичні заклади.

Постановка наукової проблеми

Важливим у розвитку криміналістики є судово-медичний напрям і формування окремої наукової галузі — медичної криміналістики. Суттєвий внесок у розвиток медичної криміналістики у XX ст. зробив М. М. Бокаріус ¹.

Сучасні дослідники справедливо порушують питання про взаємозбагачення криміналістичної та медичної наук, зв'язки криміналістики з іншими галузями знань, запозичення медичними науками даних криміналістики ². Систематизовані видання також наводять окремі погляди на сутність «медичної криміналістики» ³ або «судово-медичної криміналістики» ⁴. Водночас сьогодні фактично відсутні праці із дослідження історії формування медичної криміналістики в Україні, недостатньо про-

аналізовано значення наукового спадку М. М. Бокаріуса для розвитку криміналістики та судової експертизи.

Мета статті

Визначити роль професора М. М. Бокаріуса в розвитку криміналістики та судової експертизи в Україні. Популяризувати криміналістичні знання й можливості їх практичного застосування.

Методи дослідження

Застосовано методи пізнання та формальної логіки (аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, аналогію, абстрагування та ін.), історичний і біографічний методи, метод порівняльного дослідження, а також порівняльно-правовий, історико-порівняльний, системно-структурний,

- 1 Бокаріус Миколайович — видатний судовий медик і криміналіст. До 125-річчя від дня народження : життєопис і бібліогр. показ. / уклад.: В. М. Шевчук, О. В. Дунаєв, О. Л. Мусієнко, В. В. Брагінська. Харків, 2024. 160 с. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> (дата звернення: 20.05.2025).
- 2 Яремчук В. О. Криміналістичні та медичні знання: межі використання при розслідуванні злочинів. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 211—219. DOI: 10.21564/2414-990x.142.139928 (дата звернення: 20.05.2025).
- 3 Кноблех Э. Медицинская криминалистика. 2-е изд. Прага, 1960. 420 с.
- 4 Филипчук О. В., Шевчук М. М. Посібник з судово-медичної криміналістики. Львів, 2011. 566 с. ; Филипчук О. В., Гуров О. М. Судово-медична криміналістика : підручник. Харків, 2013. 639 с.

системно-функціональний методи. Під час дослідження ми послуговувалися міждисциплінарним підходом.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У юридичній літературі проблеми історії криміналістики та судової експертизи в Україні висвітлювали: А. Іщенко⁵, Н. Клименко та В. Федчишина⁶, В. Ольховський та В. Шепітько⁷, С. Тюленев зі співавторами⁸, В. Юсупов⁹ та ін. Низку публікацій дослідники присвятили історії криміналістики, формуванню судово-експертних установ в Україні¹⁰. У наукових джерелах звернено увагу на особливості формування судово-медич-

них закладів у ХХ ст. й відзначено роль М. М. Бокаріуса¹¹.

Викладення основного матеріалу дослідження

Микола Миколайович Бокаріус (Бокаріус молодший) — відомий судовий медик і учений-криміналіст, кандидат медичних наук, професор, завідувач кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (нині — *кафедра судової медицини, медичного правознавства ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету*), завідувач кафедри криміналістики та судової медицини Харківського юридичного інституту (нині — *кафедра криміналістики Національного юридичного університету*

- 5 Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : монографія. Київ, 1995. 149 с.
- 6 Клименко Н., Федчишина В. З історії розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. *Віче*. 2013. № 14. С. 8—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_14_5 (дата звернення: 20.05.2025) ; Федчишина В. В. Літопис становлення і розвитку судової експертизи в Україні: історія створення Київського кабінету науково-судової експертизи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 5. С. 107—109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_5_25 (дата звернення: 20.05.2025).
- 7 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Професор М. М. Бокаріус: судовий медик та криміналіст. *Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяч. 140-річ. з дня народж. проф. М. С. Бокаріуса та 110-річ. з дня народж. проф. М. М. Бокаріуса (Бокаріусовські читання; Харків, 10—11.09.2009). Харків, 2009. С. 34—36 ; Історія криміналістики / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. С. 344—347 ; Історія судово-експертних установ в Україні / Там само. С. 347—348.
- 8 Тюленев С. А., Спіцина Г. О., Сімакова-Єфремян Е. Б., Хоша В. В. Королі та королеви судової експертизи: 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» : монографія. Харків, 2023. 240 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1H_UhLVru6sQhUTNEB0Qcuu1PixHrgsMU/view (дата звернення: 20.05.2025).
- 9 Юсупов В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 44—64. DOI: 10.33498/louu-2021-08-044 (дата звернення: 20.05.2025) ; Його ж. Криміналістика в Україні у ХХ — на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 42 с. URI: <https://elar.navs.edu.ua/items/6b356060-5726-450f-ae35-f7118a1e3d10> (дата звернення: 20.05.2025).
- 10 Шевчук В. М., Журавель В. А., Шепітько В. Ю. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. В. М. Шевчука. Харків, 2024. С. 49—61.
- 11 Юсупов В. В. Розвиток українських судово-медичних закладів у першій половині ХХ століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 301—317. URL: <https://surl.lt/axkhvm> (дата звернення: 20.05.2025).

імені Ярослава Мудрого), директор Харківського інституту науково-судової експертизи (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») ¹².

М. М. Бокаріус народився в родині видатного судового медика та криміналіста М. С. Бокаріуса ¹³, який суттєво вплинув на вибір сином майбутньої професії: батько доводив, що людина лише тоді є кимось, коли у неї з'являється мета, яка стає сенсом життя ¹⁴. Тож сенсом життя Миколи Миколайовича

стали судова медицина та криміналістика. Він був творчою особистістю, захоплювався не лише наукою та медичною практикою — відомо також про його зацікавленість філателією.

М. М. Бокаріус здобув медичну освіту: після закінчення з відзнакою гімназії (1917) вступив на медичний факультет Імператорського Харківського університету, який закінчив (1924) уже як Харківський інститут народної освіти ¹⁵ (нині — Харківський національний медичний університет).

- 12 Інформацію про М. М. Бокаріуса висвітлено у спеціальних джерелах — див., напр.: Кафедра криміналістики: історія становлення та розвитку. До 80-річчя заснування : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2020. С. 34—36, 87—88 ; Лісовий В. М., Тацій В. Я., Сташис В. В. та ін. Дві Харківські наукові школи в життєвій долі професорів Бокаріусів. *Впровадження сучасних наукових досягнень ...* . С. 5—7 ; Бокариус Николай Николаевич / Енциклопедія криміналістики в лицах ; под. ред. В. Ю. Шепітько. Харьков, 2014. С. 41—44 ; Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська юридична енциклопедія Т. 20 ... С. 53—55 ; Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків, 2021. С. 68—70.
- 13 Див., напр.: Кафедра криміналістики С. 84—87 ; Ольховський В. О., Губін М. В., Сокол В. К., Коновал Н. С., Наріжна А. В. Педагогічна спадщина Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : зб. ст. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 07—08.11.2019). Полтава, 2019. С. 304—308. URL: <https://surl.li/qmofde> (дата звернення: 10.05.2025) ; Шепітько В. Ю. Вчений судовий медик та криміналіст Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус. *Впровадження сучасних наукових досягнень ...* . С. 33—34 ; Лесовой В. Н., Ольховський В. А., Бондаренко В. В. Значение работ заслуженного профессора Н. С. Бокариуса в контексте развития отечественной судебной медицины начала XX века. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 574—584 ; Лісовий В. М., Ольховський В. О., Кравченко Ю. М., М'ясоєдов В. В. Слово про вчителя: до 150-річчя з дня народження Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 4—7. URL: <https://surl.li/jzayni> (дата звернення: 10.05.2025) ; Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ, 2010. С. 36 ; Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник / у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. С. 30 ; Шепітько В., Шепітько М. Знач. твір. С. 70—74 ; Фесюнін В. М., Тяпкін А. С. «Архів кримінології та судових наук» і наукова спадщина М. С. Бокаріуса (*оглядова стаття*). *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 2. С. 77—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfis_2020_2_16 (дата звернення: 10.05.2025) та ін.
- 14 Перцева Ж. И. Отец и сын : выступл. на конф. судеб. мед. / Репозитарій Харківського національного медичного університету : вебсайт. 2014-11-25. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> (дата звернення: 20.05.2025).
- 15 Ольховський В. А., Шепітько В. Ю. Бокариус Николай Николаевич / Конгресс криминалистов : вебсайт. 11.10.2012. URL: <http://crimcongress.com/portretnaya/bokarius-nikolaj-nikolaevich/> (дата звернення: 20.05.2025).

Практичну медичну й педагогічну діяльність Микола Миколайович розпочав доволі рано — у студентські роки допомагав своєму батькові на практичних заняттях на кафедрі судової медицини Жіночого медичного інституту (1919—1920)¹⁶.

М. М. Бокаріус як високоорганізована людина «міг поєднувати судово-експертну, криміналістичну й судово-медичну діяльність»¹⁷. Зокрема, він очолював секцію ідентифікації (з 1924 р.), потім — секцію судово-біологічних досліджень Науково-дослідного інституту судової експертизи в Харкові (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»), був помічником директора (з 1925 р.), а згодом — і директором цієї установи (1931—1941, 1944—1946)¹⁸.

Упродовж 1930—1931 рр. М. М. Бокаріус працював асистентом кафедри

судової медицини Харківського медичного інституту, її завідувачем (1931—1966), проректором з навчальної роботи (1952—1964), ученим секретарем Ради професорів (1933—1937); завідувачем кафедри судової медицини Харківського інституту удосконалення лікарів¹⁹. Учене звання професора здобув 1931 р.

Судово-медична робота М. М. Бокаріуса як криміналіста припала на складні політичні й економічні часи: Голодомор в Україні (1932—1933)²⁰, Другу світову війну (1939—1945), масовий голод (1946—1947).

У 1933 р. в Україні панували голод і тиф. До Харківського моргу та районних моргів області тоді потрапило 8940 трупів, що в 9 разів перевищувало показники попередніх років²¹. До того ж, «незважаючи на очевидну штучну корекцію даних книг реєстрації смерті всіх регіонів УСРР за 1932—1933 рр. із ознаками

16 Деякі джерела зазначають більш ранні роки початку М. М. Бокаріусом практичної діяльності — див., напр.: Кафедра криміналістики С. 87—88 ; Отец и сын Бокариусы: к 145-летию со дня рождения Николая Сергеевича Бокариуса, отца и 115-летию со дня рождения Николая Николаевича, сына. Жизнь, отданная судебной медицине : презентация. / сост.: Л. В. Скрипченко, С. А. Кравченко, В. В. Вискова. Харьков, 2014. URL: <https://www.calameo.com/read/00289404554f35744ea74> (дата звернення: 20.05.2025).

17 Бокаріус Микола Миколайович — видатний URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> (дата звернення: 20.05.2025).

18 Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська С. 54.

19 Там само.

20 Лише 2019 р. Служба безпеки України відкрила кримінальне провадження щодо виконавців геноциду та провела низку комплексних судових експертиз, які з'ясували, що комуністичний тоталітарний режим у 1932—1933 рр. в УСРР та Північно-Кавказькому краї знищив 10 млн 500 тис українців, із них 4 млн дітей. Див.: Геноцид української нації 1932—1933. Міжнародно-правові акти, законодавство України, матеріали досудових розслідувань / упоряд.: М. Герасименко, В. Пилипчук, В. Шепітько та ін. Харків, 2024. 656 с. ; Судові експертизи: матеріали кримінального провадження щодо геноциду українців 1932—1933 рр. / упоряд.: В. Журавель, М. Герасименко, В. Пилипчук, В. Шепітько. Київ ; Харків, 2024. 582 с.

21 Кравченко Ю., Баранчук В. Роль професора М. М. Бокаріуса у розвитку Харківської судово-медичної служби та діяльності Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річ. від дня народж. проф. М. М. Бокаріуса та 85-річ. каф. криміналіст. Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (Харків, 12.11.2024). Харків, 2024. С. 48. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> (дата звернення: 20.05.2025).

професійного медико-статистичного та демографічного втручання, навіть за дефіцитом кратної більшості записів про реєстрацію смерті, наявна неприродна скорегована інформація є такою, що із достатньою вірогідністю дозволяє визначити прямий причинний зв'язок між смертю 85–90 % української людності у 1932–1933 рр. і нестачею харчування... Тобто настання смерті українців у 1932–1933 рр. безпосередньо пов'язано із голодом, його ускладненнями, або хворобами, що його (голод) супроводжують, і знаходиться у прямому причинному зв'язку із нестачею їжі»²².

У 1933 р. М. М. Бокаріуса призначили міським судово-медичним інспектором²³, він завідував судово-медичним моргом Харкова (1933–1937), був обласним судово-медичним експертом (1943–1952), головним судово-медичним інспектором Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР (1933–1934, 1936–1937)²⁴.

М. М. Бокаріус перебував у складі Надзвичайної державної комісії з установлення та розслідування звірств німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників на окупованих територіях Харківської та Донецької областей. У листопаді 1943 р. в Харкові відбувся перший громадський суд над фашистськими злочинцями, учасники якого посилалися на витяги з документів, підготовлених М. М. Бокаріусом²⁵. Висно-

вок комісії експертів щодо знищення гітлерівцями військовополонених офіцерів і бійців Червоної Армії фігурував на Міжнародному військовому трибуналі над головними німецькими воєнними злочинцями — Нюрнберзькому процесі²⁶.

Важливе значення для становлення проф. М. М. Бокаріуса як ученого-криміналіста відіграла його понад 30-річна викладацька діяльність у Харківському юридичному інституті, який у різні часи мав назви Харківський інститут народного господарства, Всеукраїнський комуністичний інститут радянського будівництва та права (сьогодні — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). У цьому інституті він почав працювати раніше, ніж у медичному²⁷.

Науковець успішно поєднував усі напрями своєї роботи з викладанням у Харківському юридичному інституті, де обіймав посади асистента (1925–1928), доцента (1928–1931), професора (1931–1940, 1944–1948) і завідувача кафедри криміналістики та судової медицини (1939–1941). М. М. Бокаріус також перебував у складі Вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з юридичних наук (1940–1950)²⁸.

Микола Миколайович увійшов в історію кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого як перший її

22 Висновок комплексної судово-медичної експертизи / Геноцид української нації 1932–1933 С. 626.

23 Отец и сын Бокариусы URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (дата звернення: 20.05.2025).

24 Бокариус Николай Николаевич / Энциклопедия С. 42.

25 Перцева Ж. «Бути людиною серед людей» (до 125-річчя з дня народження професора М. М. Бокаріуса). *Криміналістика і судова медицина* С. 71–72. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> (дата звернення: 20.05.2025).

26 Отец и сын Бокариусы URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (дата звернення: 20.05.2025).

27 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Зазнач. твір.

28 Кафедра криміналістики ... ; Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір. С. 69.

завідувач²⁹. Також він викладав судову медицину й суміжні з нею дисципліни на юридичних курсах для курсантів міліції, працівників слідства та прокуратури (зокрема, військової).

Коло наукових інтересів і головна тематика наукових досліджень М. М. Бокаріуса: судова балістика (сліди застосування вогнепальної зброї)³⁰, методика судово-медичних і криміналістичних досліджень, танатологія³¹, судово-медична травматологія, трупні явища і давність смерті, механічна асфіксія, дослідження речових доказів. Учений зробив значний внесок у розвиток медичної криміналістики — комплексної галузі знань, якою послуговуються в юридичній діяльності для успішного розкриття та розслідування злочинів³². Медична криміналістика відбиває певний зв'язок між судовою медициною та теорією судових доказів³³.

М. М. Бокаріус — автор понад 200 наукових праць. Найважливіші з них: «К микродиагностике у входного кожного пулевого просвета при судебно-медицинском исследовании трупа» (1928), «Практические указания к технике научного исследования преступлений» (1931), «Спутник робітника міліції під час огляду трупа на місці події або виявлення його» (1933), «Нове в методиці судово-медичних і криміналістичних

досліджень» (1936), «Лекция по судебной медицине — Процессуальная часть» (1937), «Лекция по судебной медицине — Асфиксия» (1937), «Судебно-медицинская экспертиза и ее значение» (1940), «Відомості до практичних занять з дослідження ушкоджень окремих органів» (1942), «К истории Харьковского научно-исследовательского института судебной экспертизы им. Засл. проф. М. С. Бокариуса» (1947), «XXV лет работы Харьковского научно-исследовательского института судебной экспертизы им. Засл. проф. М. С. Бокариуса» (1948), «К установлению калибра пуль по огнестрельным повреждениям костей черепа» (у співавт., 1956), «Роль Засл. проф. Н. С. Бокариуса в развитии судебной экспертизы на Украине» (1956), «Работа Засл. проф. Н. С. Бокариуса в области исследования вещественных доказательств» (1956), «Жизнь и деятельность Заслуженного профессора Николая Сергеевича Бокариуса» (1966) та ін.

Праця «К микродиагностике у входного кожного пулевого просвета при судебно-медицинском исследовании трупа» фактично є його дисертацією. У літературних джерелах її інколи називали «дипломною» або «стажработою», яку кваліфікаційна комісія визнала «кращою з усіх захищених до того часу робіт і такою, що має важливе

29 Кафедра криміналістики ...

30 Бокариус Н. Н. Огнестрельные повреждения : стеногр. 5-й лекц. проф. Н. Н. Бокариуса 04.10.1952 г. Ч. 1. Харьков, 1952. 28 с. ; Там же : ... 6-й лекц. ... 11.10.1952 г. Ч. 2. Харьков, 1952. 36 с.

31 Танатологія — розділ медицини, що вивчає стан організму людини в його кінцевій стадії патологічного процесу, динаміку й механізми вмирання, безпосередні причини смерті, клінічні, біохімічні й морфологічні вияви поступового припинення життєдіяльності.

32 Shepitko V. Yu., Olkhovsky V. O., Shepitko M. V. The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in Ukraine in XIX — early XX century. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. T. LXIII. Nr 1. Pp. 176—179. DOI: 10.36740/WLek202001133 (дата звернення: 20.05.2025).

33 Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Проблеми медичної криміналістики у працях професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання судової експертизи ...* . С. 7—8. URL: <https://surl.lu/jzayni> (дата звернення: 10.05.2025).

практичне значення не лише для судової медицини, а й для патологічної анатомії та хірургії»³⁴. У 1928 р. М. М. Бокаріус як позаштатний асистент захистив цю стажроботу у Кваліфікаційній комісії Харківського медичного інституту³⁵. Ця праця містить вступ, літературний матеріал, власні спостереження та дослідження, висновки та практичні вказівки. Зокрема, підрозділ «Власні спостереження та дослідження» має такі структурні складові: 1) установлення в масах, зруйнованих пошкодженням тканин, розкиданих волоконць одягу, крізь яку проникла в тіло куля; 2) накопичення в масі зруйнованих пошкодженням тканин відірваних частинок волоссяного покриву, що вносяться у початковій частині кульового каналу; 3) характер руйнування пошкоджених кулею та порошинками волосків з порушенням їхньої цілісності; 4) явища опалення волосків та їх опіку, якщо постріл зроблено у таку частину шкіри, де є волоссяний покрив; 5) осідання частинок порохової кіптяви на поверхні волосся, розташованого поруч із вхідним отвором; 6) установлення занесення частинок кіптяви у маси пошкоджених тканин у районі шкірного просвіту поруч із вхідним отвором; 7) установлення накопичення неповно згорілих частинок порошин у прилеглих до краю ранового просвіту області шкіри та в масі тканин на початку кульового каналу; 8) харак-

тер кроворозподілу в області тканин, що прилягають до ранової поверхні початку кульового каналу безпосередньо поруч із просвітом вхідного отвору від кулі; 9) визначення наявності кільця осаднення по краю шкірного просвіту вхідного отвору від кулі. Рукопис цієї наукової праці у 2020 р. передано до бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Важливим є нарис М. М. Бокаріуса про свого батька — «Жизнь и деятельность Заслуженного профессора Николая Сергеевича Бокариуса» (1966), який містить важливі біографічні дані про М. С. Бокаріуса, етапи його життя та фотоілюстрації. М. М. Бокаріус зауважує, що діяльність Миколи Сергійовича мала різноспрямований характер: поряд із науково-педагогічною на кафедрі судової медицини, він провадив активні практичну, організаційну та громадську роботи... Можна впевнено стверджувати, що Микола Сергійович не лише любив викладацьку діяльність і вдало організовував навчальний процес, а й мав уроджену схильність до педагогічної діяльності.

Цей нарис М. М. Бокаріус завершив у 1966 р., але так і не видав друком. Майже п'ятдесят років потому (упродовж 2013—2015 рр.) журнал «Криміналіст першодрукований» у рубриці «Антологія криміналістики» нарешті оприлюднив репринт цієї праці у п'яти номерах (№ 6—10)³⁶.

34 Перцева Ж. Н. Отец и сын ... URL: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> (дата звернення: 20.05.2025).

35 Отец и сын Бокариусы ... URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (дата звернення: 20.05.2025).

36 Бокариус Н. Н. Жизнь и деятельность заслуженного профессора Николая Сергеевича Бокариуса. *Криміналіст першодрукований*. 2013. № 6. С. 163—171. URL: <https://surl.li/jnjyzt> (дата звернення: 20.05.2025); Там же. № 7. С. 135—148. URL: <https://surl.li/dliewa> (дата звернення: 20.05.2025); Там же. 2014. № 8. С. 138—149. URL: <https://surl.li/utphht> (дата звернення: 20.05.2025); Там же. № 9. С. 134—153. URL: <https://surl.li/ujmyln> (дата звернення: 20.05.2025); Там же. 2015. № 10. С. 89—108. URL: <https://surl.li/fwjxmn> (дата звернення: 20.05.2025).

Створена М. М. Бокаріусом наукова криміналістична школа ³⁷ нараховує багато видатних учнів і послідовників: він підготував 4 докторів та 26 кандидатів наук. Поміж його учнів — відомі професори Б. Зорін, М. Марченко, В. Кононенко, М. Стрілець, В. Татаренко, В. Ципковський, В. Колмаков, а також кандидати медичних наук К. Бокаріус, М. Губін, Г. Голобродський, Н. Наместнікова, В. Мойсєєв, Л. Сотнікова, Е. Туніна та ін. ³⁸

Зокрема, старший викладач кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту Е. Туніна викладала судову медицину та судову психіатрію (кінець 1950-х — 1970-ті рр.), захистила дисертацію «Мацерація. До встановлення строку перебування трупа у воді» на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук (1950) ³⁹.

Поміж учнів М. М. Бокаріуса — і відомий учений-криміналіст, професор В. Колмаков, який захистив кандидатську («Методика розслідування справ про вбивства з розчленуванням трупів», 1941) і докторську («Криміналістичні методи розслідування та попередження злочинів проти життя», 1962) дисертації з юриспруденції та тривалий час працював на кафедрі криміналістики Харківського юридичного інституту: старшим викладачем, доцентом (1946—1952) і завідувачем кафедри криміналістики (1952—1957) ⁴⁰.

Фактично до учнів М. М. Бокаріуса належить і О. Колесніченко (його племінник), який знайшов прихисток у свого дядька після тяжкого поранення

під час Другої світової війни та саме за його порадою вступив до Харківського юридичного інституту. О. Колесніченко — відомий учений-криміналіст, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики (1957—1981) ⁴¹.

Підтвердженням розвитку наукової школи М. М. Бокаріуса є дисертації, захищені за останні 30 років на кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого: «Розслідування вбивств при відсутності трупа» (О. Булулюков, 1997), «Методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа» (І. Борисенко, 1999), «Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями» (С. Здоровко, 2002), «Криміналістична характеристика вбивств на замовлення» (М. Костенко, 2003), «Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням» (В. Семенов, 2004), «Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств» (В. Синчук, 2004), «Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади)» (М. Куп'янський, 2016), «Основи методики розслідування вбивств, поєднаних з відчуженням житла громадян» (В. Суходубов, 2019) та ін. ⁴²

Бокаріусовська наукова школа простежується й у викладацькій діяльності. Під час підготовки кадрів М. М. Бокаріус «творчо поєднував нові наукові

37 Лісовий В. М., Тацій В. Я., Сташис В. В. та ін. Зазнач. твір.

38 Козаченко І. М. Батько й син Бокаріуси — видатні фундатори вітчизняної судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 427—435. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (дата звернення: 20.05.2025).

39 Кафедра криміналістики ... С. 176.

40 Колмаков Віктор Павлович / Велика українська ... С. 386—388.

41 Кафедра криміналістики ... С. 93—94.

42 Там само.

судово-медичні та криміналістичні дані з практичним матеріалом і багатою ілюстрацією. Він зберігав та удосконалював принципи та методи самостійної роботи студентів, забезпечував їх сучасною навчальною, науковою та методичною літературою, вважаючи, що самостійна робота студентів повинна бути основним засобом опанування знаннями»⁴³.

Сьогодні на кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, продовжуючи започатковану батьком М. М. Бокаріуса традицію (М. С. Бокаріус на юридичному факультеті Імператорського Харківського університету (пізніше — у Харківському юридичному інституті) викладав для юристів курс судової медицини, а згодом — навчальну дисципліну «Техніка розслідування злочинів (криміналістика)»⁴⁴), окрім дисциплін криміналістичної спрямованості, викладають також курс судової медицини та психіатрії.

Значний внесок М. М. Бокаріуса в розвиток криміналістики та судової експертизи відображено в оприлюднених працях про професорів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого⁴⁵ та про науковців

вищої кваліфікації Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»⁴⁶.

Підтвердженням суттєвого внеску у створення М. С. Бокаріусом і М. М. Бокаріусом окремого криміналістичного напрямку судової медицини є проведення в Україні «Бокаріусовських читань», на яких презентують доповіді як судові медики, так і юристи-криміналісти. Перші «Бокаріусовські читання» відбулися в Україні у 2006 р. і згодом стали традиційними.

Заслугою М. М. Бокаріуса є організація та керування професійними громадськими неурядовими організаціями, які об'єднали судових медиків і криміналістів. Саме Микола Миколайович 1948 р. започаткував Харківське товариство судових медиків і криміналістів⁴⁷. Він перебував у складі правління Всесоюзного наукового товариства судових медиків, Українського наукового товариства судових медиків та криміналістів, очолював Харківське наукове товариство судових медиків та криміналістів, був членом правління Харківського наукового медичного товариства.

М. М. Бокаріус приділяв значну увагу видавничій діяльності в галузі судо-

43 Ольховський В. О., Губін М. В., Сокол В. К. Вшанування пам'яті професорів Бокаріусів — Миколи Сергійовича та Миколи Миколайовича. *Надбання сучасної епідеміології та біостатистики як запорука покращення громадського здоров'я в Україні* : мат-ли наук.-практ. конф. (з нагоди 120-річ. від дня народж. З. А. Гуревича, видат. соціал-гігієніста, зав. каф. соц. гігієни та орг-ції охорони здоров'я ХМІ). (Харків, 18.04.2019). Харків, 2019. С. 16—17. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/24197> (дата звернення: 20.05.2025).

44 Кафедра криміналістики ...

45 Професори Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 128 с. ; Там само / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків, 2009. 144 с. ; Там само / редкол.: А. П. Гетьман (голова) та ін. 3-тє вид., змін. й допов. Харків, 2024. 236 с. ; Кафедра криміналістики ... та ін.

46 Науковці вищої кваліфікації Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» : довідк. вид. / авт.-укл.: О. М. Ключев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Хоша. Харків, 2020. 144 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2AiwTcHWkfzqfTs82f6seaVaiS10-1V/view> (дата звернення: 20.05.2025).

47 Козаченко І. М. Значч. твір. С. 433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (дата звернення: 20.05.2025).

вої медицини та криміналістики: зокрема, брав участь у роботі редколегії наукового журналу «Судебно-медицинская экспертиза», заснованого 1957 р.⁴⁸.

За внесок у розвиток наукової та практичної діяльності із судової медицини та криміналістики М. М. Бокаріус неодноразово отримував державні, урядові й відомчі нагороди: орден Трудового Червоного Прапора, орден Леніна, медаль «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»⁴⁹.

На честь професора М. М. Бокаріуса на фасаді будівлі, у якій розташована кафедра судової медицини, медичного права ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету (м. Харків, вул. Дмитрівська, буд. 14/16), 2005 р. встановили меморіальну дошку із написом: «У 1943—1952 рр. Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи очолював видатний вітчизняний вчений та педагог, завідувач кафедри судової медицини Харківського медичного інституту, професор Микола Миколайович Бокаріус». 2009 р. у музеї історії кафедри судової медицини Харківського національного медичного університету та Харківському обласному бюро судово-медичної експертизи оновили музейну експозицію й виготовили воскову скульптуру професора М. М. Бокаріуса⁵⁰. Рішенням Президії Харківського медичного товариства від 28.05.2008 р. з нагоди 60-річчя

Харківського товариства судових медиків та криміналістів цьому об'єднанню присвоєно почесне ім'я професора Миколи Миколайовича Бокаріуса⁵¹.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу простежити історію формування медичної криміналістики та становлення судово-експертної діяльності в Харкові у 1920—1960-ті рр. Розглянуто науковий, педагогічний і практичний медичний шлях М. М. Бокаріуса та відзначено його роль у розвитку криміналістики та судової експертизи. Особливого значення набувають наукові праці М. М. Бокаріуса, присвячені медичній криміналістиці, і його внесок у формування комплексу судово-медичних знань та теорії доказів, спеціальних знань, якими до сьогодні послуговуються для успішного розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Варто пам'ятати, що судово-медична робота М. М. Бокаріуса припала на складні політичні й економічні часи: Голодомор в Україні (1932—1933), Другу світову війну (1939—1945), масовий голод (1946—1947).

Науковець багато уваги приділяв також організаторській, громадській та педагогічній діяльності, обіймав керівні посади в освітніх закладах та судово-експертних установах, очолював

48 Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська С. 54 ; Козаченко І. М. Зазнач. твір. С. 434. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (дата звернення: 20.05.2025).

49 Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір. С. 70 ; Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська ... та ін.

50 Лозовий А. І., Лісовий В. М., М'ясоєдов В. В., Ольховський В. О., Дереча Л. М., Бондаренко В. В. Внесок Миколи Сергійовича і Миколи Миколайовича Бокаріусів у розвиток судової експертизи та криміналістики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 430—441. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (дата звернення: 20.05.2025).

51 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Зазнач. твір ; Козаченко І. М. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (дата звернення: 20.05.2025) ; Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір.

Харківське товариство судових медиків і криміналістів. Ще однією заслугою М. М. Бокаріуса — талановитого педагога й керівника з видатними організаторськими та управлінськими здібностями — є викладання юристам навчальної дисципліни «Техніка розслідування злочинів (криміналістика)».

Наукові дослідження М. М. Бокаріуса пов'язані з проблемами судової медицини, судової експертизи та криміналістики. Він є фундатором окремого криміналістичного напрямку в судовій медицині. Коло його наукових інтересів — проблеми медичної криміналістики: дослідження речових доказів, визначення прийомів огляду трупа на місці його виявлення, вивчення слідів застосування вогнепальної зброї, ознак механічної асфіксії тощо. Проведений аналіз свідчить, що М. М. Бокаріус заклавав підвалини для створення наукової криміналістичної школи, яку його послідовники активно розвивають і сьогодні.

Role of M. M. Bokarius in development and establishment of criminalistics and forensic science in Ukraine

Valerii Shepitko

This article purpose is to determine the role of Professor M. M. Bokarius in the development of forensic science and criminalistics in Ukraine, as well as to popularize forensic knowledge and possibilities of their practical application. For achieving this goal, methods of cognition and formal logic, historical and biographical methods, method of comparative research, as well as comparative-legal, historical-comparative, system-structural, system-functional methods were used. During the study, we used an interdisciplinary approach. The role of Professor M. M. Bokarius in formation of medical forensic science, forensic medical research and forensic expert activity in

Ukraine in the 20th century was determined. His medical, pedagogical, scientific and expert activity during the 1920s-1960s was analyzed. Attention is drawn to his performance of forensic medical activities in difficult political and economic conditions, in particular during the Holodomor in Ukraine in 1932-1933, World War II, and mass famine of 1946-1947. Teaching activities of M. M. Bokarius for law students (forensic medicine, crime investigation techniques (criminalistics), and other related disciplines) are considered. He was an organizer of the educational process and the head of higher educational institutions and forensic institutions (he held the positions of head of the department, vice-rector for academic work, and director of an expert institution). The professor's scientific legacy is considered; his main works are analyzed; The subject of scientific research is systematized (forensic and forensic methods: forensic traumatology and thanatology, cadaver phenomena and the statute of limitations of death, corpse examination at the crime scene, mechanical asphyxiation, traces of firearms and gunshot wounds, material evidence). The role of M. M. Bokarius in application of forensic methods for the investigation of crimes, the establishment of the forensic direction in forensic medicine and the formation of medical forensics is argued. The peculiarities of emergence and existence in our time of the Bokarius Scientific and Pedagogical Forensic School are substantiated.

Keywords: criminalistics; medical criminalistics; forensic medicine; forensic science; history of criminalistics; history of medical criminalistics; forensic science activity; forensic science institutions; forensic medical institutions.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bokarius Mykola Mykolaiovych — vydatnyi sudovy medyk i kriminalist. Do 125-richchia vid dnia narodzhennia* [Bokarius Mykola Mykolaiovych is an outstanding medical examiner and forensic scientist. On the 125th anniversary of the birth] (2024) : zhyttieopys i bibliohr. pokazh. / uklad.: V. M. Shevchuk, O. V. Dunaiev, O. L. Musiienko, V. V. Brahinska. Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> [in Ukrainian].
- Bokarius, N. N. (1952). *Ognestrelnye povrezhdeniya* [Gunshot wounds] : stenogr. 5-j lekc. prof. N. N. Bokariusa 04.10.1952 g. Ch. 1. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. N. (1952). *Ognestrelnye povrezhdeniya* [Gunshot wounds] : stenogr. 6-j lekc. prof. N. N. Bokariusa 11.10.1952 g. Ch. 2. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2013). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 6. URL: <https://surl.li/jnzyr> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2013). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 7. URL: <https://surl.li/dliewa> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2014). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 8. URL: <https://surl.li/utphht> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2014). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 9. URL: <https://surl.li/ujmyln> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2015). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 10. URL: <https://surl.li/fwjxmn> [in Russian].
- Enciklopediya kriminalistiki v lichah* [Encyclopedia of criminalistics in person] (2014) / pod. red. V. Yu. Shepitko. Harkov [in Russian].
- Fedchyshyna, V. V. (2014). Litopys stanovlennia i rozvytku sudovoi ekspertyzy v Ukraini: istoriia stvorennia Kyivskoho kabinetu naukovo-sudovoi ekspertyzy [Chronicle of formation and development of the judicial examination in Ukraine: the history of creation of the Kyiv office of scientific and forensic expertise]. *Investystii: praktyka ta dosvid*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_5_25 [in Ukrainian].
- Fesiunin, V. M., Tiapkin, A. S. (2020). «Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk» i naukova spadshchyna M. S. Bokariusa (*ohliadova stattia*) [Archives of Criminology and Forensic Sciences and Scientific Heritage of M. S. Bokarius (Review Article)]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrf_2020_2_16 [in Ukrainian].
- Fylypchuk, O. V., Hurov, O. M. (2013). *Sudovo-medychna kryminalistyka* [Forensic medical criminalistics] : pidruchnyk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Fylypchuk, O. V., Shevchuk, M. M. (2011). *Posibnyk z sudovo-medychnoi kryminalistyky* [Manual on forensic medical criminalistics]. Lviv [in Ukrainian].
- Henotsyd ukrainskoi natsii 1932—1933. Mizhnarodno-pravovi akty, zakonodavstvo Ukrainy, materialy dosudovykh rozsliduvan* [Genocide of the Ukrainian Nation 1932-1933. International legal acts, legislation of Ukraine,

- materials of pre-trial investigation] (2024) / uporiad.: M. Herasymenko, V. Pylypchuk, V. Shepitko ta in. Kharkiv [in Ukrainian]. *Highly Qualified Scientists of National Scientific Centre «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»* (2020) : ref. ed. / compiled by: O. Kliuiev, E. Simakova-Yefremian, V. Khosha. Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2AiWtCHWkzfqfTs82f6seaVaiS10-1V/view>.
- Ishchenko, A. V. (1995). *Problemy rozvytku naukovykh doslidzhen u haluzi sudovoi ekspertyzy* [Problems of development of scientific research in the field of forensic examination] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Kafedra kryminalistyky: istoriia stanovlennia ta rozvytku. Do 80-richchia zasnuvannia* [Department of Criminalistics: History of Formation and Development. To the 80th anniversary of the foundation] (2020) : monohrafiia / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N., Fedchyshyna, V. (2013). Z istorii rozvytku i stanovlennia Kyivskoho naukovo-doslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the history of development and formation of the Kyiv Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine]. *Viche*. № 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_14_5 [in Ukrainian].
- Knobloch, E. (1960). *Medicinskaya kriminalistika* [Medical Criminalistics]. 2-e izd. Praga [in Russian].
- Kozachenko, I. M. (2016). Batko y syn Bokariusy — vydatni fundatory vitchyznianoi sudovoi ekspertyzy [Father and Son Bokarius — Outstanding Founders of the National Forensic Medicine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 [in Ukrainian].
- Kravchenko, Yu., Baranchuk, V. (2024). Rol profesora M. M. Bokariusy u rozvytku Kharkivskoi sudovo-medychnoi sluzhby ta diialnosti Kharkivskoho oblasnogo biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy [The role of Professor M. M. Bokarius in the development of the Kharkiv Forensic Medical Service and the activities of the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medical Examination]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna v umovakh suchasnykh vyklykiv ta hlobalnykh zahroz* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 125-rich. vid dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusy ta 85-rich. kaf. kryminalist. Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho (Kharkiv, 12.11.2024). Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jsui/handle/123456789/20356> [in Ukrainian].
- Lesovoj, V. N., Olhovskij, V. A., Bondarenko, V. V. (2009). *Znachenie rabot zasluzhennogo professora N. S. Bokariusy v kontekste razvitiya otechestvennoj sudebnoj medicyny nachala XX veka* [Significance of the works of Professor Emeritus N. S. Bokarius in the context of the development of Russian forensic medicine in the early twentieth century]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Russian].
- Lisovyi, V. M., Olkhovskiy, V. O., Kravchenko, Yu. M., M'iasoiedov, V. V. (2019). Slovo pro vchytelia: do 150-richchia z dnia narodzhennia Zasluzhenoho profesora M. S. Bokariusy [Word about the teacher: on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Professor Emeritus M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusy (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://surl.lu/jzayni> [in Ukrainian].
- Lisovyi, V. M., Tatsii, V. Ya., Stashys, V. V. ta in. (2009). Dvi Kharkivski naukovy shkoly v zhyttievii doli profesoriv Bokariusiv [Two Kharkiv scientific schools in the life of professors Bokarius]. *Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusy ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusy (Bokariusovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Lozovyi, A. I., Lisovyi, V. M., M'iasoiedov, V. V., Olkhovskiy, V. O., Derecha, L. M., Bondarenko, V. V. (2014). Vnesok Mykoly Serhiiovychy i Mykoly Mykolaiovychy Bokariusiv u rozvytok sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky [Mykola Sergiiovych and Mykola Mykolaiovych Bokarius: Their Contribution

- to Forensic Examination and Criminalistics Development]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 14. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> [in Ukrainian].
- Olkhovskij, V. A., Shepitko, V. Yu. (2012). *Bokarius Nikolaj Nikolaevich* [Bokarius Nikolai Nikolaevich] / Kongress kriminalistov : vebсайт. URL: <http://crimcongress.com/portretnaya/bokarius-nikolaj-nikolaevich/> [in Russian].
- Olkhovskiy, V. O., Hubin, M. V., Sokol, V. K. (2019). Vshanuvannia pam'iaty profesoriv Bokariusiv — Mykoly Serhiiovycha ta Mykoly Mykolaiovycha [Honoring memory of professors Bokarius — Mykola Serhiiovych and Mykola Mykolaiovych]. *Nadbannia suchasnoi epidemiolohii ta biostatystyky yak zaporuka pokrashchennia hromadskoho zdorov'ia v Ukraini* : mat-ly nauk.-prakt. konf. (z nahody 120-rich. vid dnia narodzh. Z. A. Hurevycha, vydat. sotsial-hihienista, zav. kaf. sots. hihieny ta orh-tsii okhorony zdorov'ia KhMI). (Kharkiv, 18.04.2019). Kharkiv. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/24197> [in Ukrainian].
- Olkhovskiy, V. O., Hubin, M. V., Sokol, V. K., Konoval, N. S., Narizhna, A. V. (2019). Pedahohichna spadshchyna Zasluzhenoho profesora M. S. Bokariusa [Pedagogical heritage Professor Emeritus M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia lnhvistyky, profesiinoi lnhvodydaktyky, psykhologii i pedahohiky vyshchoi shkoly* : zb. st. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 07—08.11.2019). Poltava. URI: <https://surl.li/qmofde> [in Ukrainian].
- Olkhovskiy, V. O., Shepitko, V. Yu. (2009). Profesor M. M. Bokarius: sudovyi medyk ta kryminalist [Professor M. M. Bokarius: medical examiner and forensic scientist]. *Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusy ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusy (Bokariussovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Otec i syn Bokariussy: k 145-letiyu so dnya rozhdeniya Nikolaya Sergeevicha Bokariusa, otca i 115-letiyu so dnya rozhdeniya Nikolaya Nikolaevicha, syna. Zhizn, otdannaya sudebnoy medicine* [Father and son of Bocarius: to the 145th anniversary of the birth of Nikolai Sergeevich Bokarius, the father, and the 115th anniversary of the birth of Nikolai Nikolaevich, the son. A life dedicated to forensic medicine] (2014) : prezentac. / sost.: L. V. Skripchenko, S. A. Kravchenko, V. V. Viskova. Harkov. URL: <https://www.calameo.com/read/00289404554f35744ea74> [in Russian].
- Perceva, Zh. I. (2014). *Otec i syn* [Father and Son] : vystupl. na konf. sudeb. med. / Repozytarii Kharkivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu : vebсайт. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> [in Russian].
- Pertseva, Zh. (2024). «Buty liudynoju sered liudei» (do 125-richchia z dnia narodzhennia profesora M. M. Bokariusa) [«To be a man among people» (to the 125th anniversary of the birth of Professor M. M. Bokarius)]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna v umovakh suchasnykh vyklykiv ta hlobalnykh zahroz* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 125-rich. vid dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusa ta 85-rich. kaf. kryminalist. Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho (Kharkiv, 12.11.2024). Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2004). Kharkiv [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2009) / redkol.: V. Ya. Tatsii (holov. red.) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2024) / redkol.: A. P. Hetman (holova) ta in. 3-tie vyd., zmin. y dopov. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2009). Vchenyi sudovyi medyk ta kryminalist Zasluzhenyi profesor Mykola Serhiiovych Bokarius [Scientist, forensic physician and criminalist, Professor Emeritus Mykola S. Bokarius]. *Vprovadzhennia*

- suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusia ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusia (Bokariusovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2010). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Olkhovsky, V. O., Shepitko, M. V. (2020). The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in Ukraine in XIX — early XX century. *Wiadomości Lekarskie*. T. LXIII. Nr 1. DOI: [10.36740/WLek202001133](https://doi.org/10.36740/WLek202001133).
- Shepitko, V. Yu., Shepitko, M. V. (2019). Problemy medychnoi kryminalistyky u pratsiakh profesora M. S. Bokariusia [Problems of medical criminology in the works of Professor M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusia (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://surl.lu/jzayni> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Konovalova, V. O. ta in. (2019). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk : u 2 t. T. 1 / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). *Kryminalne pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky* [Criminal law, criminalistics and forensic sciences] : entsyklopediia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M., Zhuravel, V. A., Shepitko, V. Yu. ta in. (2024). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. V. M. Shevchuka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Sudovi ekspertyzy: materialy kryminalnoho provadzhennia shchodo henotsydu ukraintziv 1932—1933 rr.* [Forensic examinations: materials of criminal proceedings regarding the genocide of Ukrainians in 1932-1933] (2024) / uporiad.: V. Zhuravel, M. Herasy-menko, V. Pylypchuk, V. Shepitko. Kyiv ; Kharkiv [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S., Spitsyna, H., Simakova-Yefremian, E., Khosha, V. (2023). *Kings and Queens of Forensic Science: 100th Anniversary of National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»* : monograph. Kharkiv. URL: https://drive.google.com/file/d/1H_UhLVru6sQhUTNEB0Qcuu1PixHrg-smU/view.
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian Legal Encyclopedia] (2018) : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. O. (2018). Kryminalistychni ta medychni znannia: mezhi vykorystannia pry rozsliduvanni zlochyniv [Borders of use criminalistics and medical knowledge in crime investigation]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 142. DOI: [10.21564/2414-990x.142.139928](https://doi.org/10.21564/2414-990x.142.139928) [in Ukrainian].
- Yusupov, V. (2018). *Kryminalistyka v Ukraini u XX — na pochatku XXI st. (istoryko-teoretychne doslidzhennia)* [Forensic science in Ukraine in XX – beginning of the XXI centuries (historical-theoretical study)] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URI: <https://elar.navs.edu.ua/items/6b356060-5726-450f-ae35-f7118a1e3d10> [in Ukrainian].
- Yusupov, V. (2021). Istoriia formuvannia doktryny kryminalistyky v Ukraini [History of formation of the doctrine of forensic science in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8. DOI: [10.33498/louu-2021-08-044](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-044) [in Ukrainian].
- Yusupov, V. V. (2017). Rozvytok ukrainskykh sudovo-medychnykh zakladiv u pershii polovyni XX stolittia [Development of Ukrainian forensic medical institutions in the first half of the twentieth century]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3 (104). URL: <https://surl.lt/axkhvm> [in Ukrainian].
- Шепітько, В. (2025). Роль М. М. Бокаріуса в розвитку та становленні криміналістики і судової експертизи в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 13—28. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.02](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.02).

Типові характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя

Влада Гусева ^{*а}, Євген Суп ^{**б}

^{*} Д-ка юрид. наук, Навчально-науковий інститут № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>, e-mail: vaguseva2007@ukr.net

^{**} Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6912-2157>,

e-mail: s.ye.7170@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія.

^б Написання оригінального рукопису, ресурси.

DOI: [10.32353/khrife.2.2025.03](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.03) УДК [343.36:343.98](477)

Надійшло 23.05.2025 / Рецензовано 26.05.2025 / Прийнято до друку 26.06.2025 /

Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — з'ясувати значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, визначити змістовні елементи її структури. Поставлену мету реалізовано завдяки застосуванню низки загальних і спеціальних методів наукового пізнання. У межах проведеного дослідження сформовано низку теоретичних і прикладних положень, які дають змогу розширити уявлення про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень проти правосуддя, зокрема тих, що вчиняються професійними учасниками судочинства. Визначено, що криміналістична характеристика є базовим елементом побудови криміналістичної методики розслідування, оскільки вона систематизує типові дані про механізм злочинної діяльності, включно з відомостями про особу правопорушника, спосіб учинення діяння, слідову інформацію, обстановку місця й час учинення злочину, а також з характеристиками потерпілих. Виявлено, що особа злочинця у справах щодо кримінальних правопорушень проти правосуддя має особливу криміналістичну значущість, адже правопорушення найчастіше вчиняються слідчими, прокурорами, суддями та іншими фахівцями з високим рівнем правової обізнаності, які мають доступ до службової інформації та спеціальні знання щодо кримінального процесу.

Проаналізовано наукові підходи до структурування знань про особу правопорушника в межах криміналістики. Підтверджено доцільність комплексного аналізу соціально-демографічних, моральних і психологічних характеристик злочинця, результати якого дають змогу більш точно прогнозувати поведінку злочинця, обґрунтовувати слідчі версії та планувати тактичні дії. Обґрунтовано, що мотив і мета злочинної поведінки мають принципове значення для встановлення суб'єктивної сторони складу злочину, зокрема для відмежування умисного зловживання повноваженнями від службової помилки. Установлено, що кримінальні правопорушення проти правосуддя, учинені посадовими особами, часто мають латентний характер, їх приховують за формальним дотриманням процесуальних норм і вони потребують особливої слідчої тактики, орієнтованої на виявлення прихованих механізмів зловживань. Узагальнено, що ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від рівня обізнаності слідчого з особливостями правозастосовної діяльності професійних учасників судочинства, що потребує поглибленої підготовки та системного аналізу особи правопорушника. Констатовано, що комплексна криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти правосуддя, адаптована до професійної специфіки суб'єктів таких злочинів, є важливою умовою для створення ефективної методики їх розслідування, а також для розроблення механізмів запобігання правопорушенням у межах судової системи.

Ключові слова: правосуддя; професійний учасник судочинства; підозрюваний; суб'єкт злочину; мотив; мета злочинної діяльності.

Постановка наукової проблеми

Гарантування незалежності, об'єктивності й неупередженості правосуддя — важлива характеристика ключових пріоритетів демократичної, соціальної та правової держави. Представники судової влади разом з іншими учасниками судочинства забезпечують реалізацію принципів законності, справедливості, верховенства права та ін. Однак реалії сьогодення свідчать, що приписи закону порушують і ті суб'єкти, які, відпо-

відно до положень ст. 19 Конституції України, зобов'язані їх неухильно виконувати¹. Ураховуючи високий рівень суспільної небезпеки цих діянь, законодавець окремі з них криміналізував. Сьогодні кримінальний закон передбачає відповідальність за протиправне втручання у функціонування автоматизованих систем судових органів; переслідування завідомо невинних осіб; перешкоджання реалізації права на захист; незаконне затримання або арешт; тиск із метою отримання показань; розкриття

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

конфіденційної інформації досудового розслідування і застосовані щодо особи заходи безпеки; бездіяльність щодо гарантування безпеки захищених осіб тощо².

Незважаючи на серйозність цих кримінально караних деліктів, у межах науки вони досі є недостатньо дослідженими. Окрім того, погоджуємося щодо цього з ученими, що під час розроблення криміналістичної методики важливо враховувати низку ключових чинників: специфіку складу злочину, типові риси особи злочинця, ретроспективний аспект розслідування, вплив обставин конкретної ситуації на його перебіг, а також сучасний рівень розвитку технічного, тактичного та методичного забезпечення криміналістики. Усі ці елементи істотно впливають на зміст і структуру криміналістичної характеристики, оскільки саме вона акумулює дані про характер злочину, механізм його вчинення й особистість правопорушника. Проте, незважаючи на очевидну взаємозалежність між кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками, їх ототожнення є методологічно помилковим і науково необґрунтованим. Кожна з них має власне цільове призначення, сферу застосування й інформаційну структуру³. Це стосується і криміналістичної характеристики загалом, і її окремих компонентів, і тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, особливостей планування й організації розслідування, проблематики взаємодії тощо. Задля забезпечення подальших ґрунтовних комплексних досліджень у контексті злочинів, учи-

нених представниками органів судової системи та правоохоронних органів, досліджувати криміналістичну характеристику та її обов'язкові (типові) елементи — не просто актуальне завдання, а вкрай необхідний напрям наукових розвідок сучасної правничої науки.

Мета статті

Визначити типові характеристики особи — професійного учасника судочинства, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя.

Методи дослідження

Методологічний апарат обрано з урахуванням поставленої мети: загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання. Їх поєднання не лише забезпечило глибоке теоретичне осмислення проблематики, а й сприяло виробленню практично орієнтованих висновків і рекомендацій. Методи аналізу та синтезу дали змогу ґрунтовно розкласти складне поняття криміналістичної характеристики на його структурні елементи, зокрема, особу злочинця, спосіб учинення злочину, механізм злочинної діяльності, мотиви, мету тощо. Завдяки синтезу вдалося об'єднати набуті знання в цілісну систему, що відображає специфіку кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Важливу роль у формуванні теоретичних висновків відіграли індукція та дедукція.

На підставі аналізу окремих фактів із судової практики, статистичних даних, матеріалів кримінальних проваджень

2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

3 Шепітько М. В. Проблеми формування методично-криміналістичних засобів у структурі протидії злочинам у сфері правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 73—79. DOI: 10.32353/khrife.2018.08 (дата звернення: 11.05.2025).

і судових рішень сформульовано загальні положення щодо типових рис осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти правосуддя, користуючись своїм службовим становищем.

Для забезпечення системного підходу до дослідження особи злочинця застосовано системно-структурний метод, що дав змогу розглядати особу не як ізольований чинник, а як частину цілісного механізму злочинної діяльності.

Це допомогло глибше осмислити взаємозв'язок між характеристиками особистості правопорушника, способом учинення злочину, його мотивацією та відображенням дій у зовнішньому середовищі.

Порівняльно-правовий метод застосовано для вивчення підходів до криміналістичного аналізу особи злочинця в межах правових систем різних країн. Це дало змогу виявити спільні риси та відмінності в розумінні значення особистісного чинника в криміналістиці, зокрема під час розслідування професійних кримінальних правопорушень у сфері судочинства.

Значну роль відіграв формально-юридичний метод, за допомогою якого здійснено правовий аналіз положень Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, постанов Пленуму Верховного Суду України, інших нормативно-правових актів, що визначають особу злочинця як суб'єкта кримінального правопорушення. Такий підхід сприяв визначенню законодавчих меж відповідальності та процесуального статусу правопорушників у межах системи правосуддя.

Для побудови логічної структури теоретичного обґрунтування застосовано логіко-юридичний метод, який дав змогу вибудувати послідовні, логічно зумовлені міркування про необхідність

додати до криміналістичної характеристики не лише особу злочинця.

Усі ці методи застосовано в тісному взаємозв'язку, вони доповнювали один одний і забезпечили високий рівень наукової достовірності отриманих результатів. Завдяки їх інтеграції вдалося досягти комплексного міждисциплінарного підходу до вивчення особи правопорушника як ключового елемента криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти правосуддя. Результатом такого підходу стали як теоретично обґрунтовані висновки, так і практичні рекомендації щодо вдосконалення методики розслідування злочинів зазначеної категорії.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя знайшла всебічне висвітлення в роботах таких дослідників, як Н. Алексеева, М. Бажанов, Г. Бершов, В. Борисов, В. Бурдін, А. Воронцов, С. Дідик, В. Затолочний, С. Книженко, В. Кузнецов, М. Сийплокі, А. Мартіросян, Л. Палюх, В. Тютюгін зі співавторами, М. Шепітько, О. Шнипко та ін. У працях цих авторів сформовано доволі чітке уявлення про кримінально-правову природу правопорушень, що посягають на сферу правосуддя, зокрема й тих, що вчинені професійними учасниками судочинства.

Водночас, незважаючи на глибоке правове опрацювання цього блоку злочинів, сучасна криміналістична доктрина демонструє фрагментарність у контексті розроблення методик розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Особливо це стосується злочинів, учинених представниками

правничих професій: суддями, прокурорами, слідчими, адвокатами тощо. Лише поодинокі дослідження порушують цю тематику в межах криміналістичного аналізу.

Однією з небагатьох, хто ретельно досліджував цю проблематику, є С. Книженко. У своїх працях вона приділяє увагу таким важливим аспектам, як криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя, особливості структури методики їх розслідування, а також практичним нюансам досудового розслідування у провадженнях цієї категорії⁴.

Значний внесок у розуміння проблеми зробив М. Шепітько. Він акцентує увагу на тому, що лише незначна частина злочинів, учинених особами, професійно пов'язаними із судочинством, доходить до стадії досудового розслідування та судового розгляду. Причини: високий рівень правової обізнаності таких осіб, їхній професійний статус, а також наявність спеціальних гарантій і механізмів правового захисту, які ускладнюють і виявлення, і доведен-

ня таких правопорушень. Така позиція лише підтверджує, що ця тематика є не лише складною, а й украй актуальною для криміналістичної науки, яка має виробляти практично орієнтовані рішення для таких ситуацій⁵.

Особа злочинця — міждисциплінарна категорія, а тому різні її аспекти постійно стають предметом досліджень наук кримінально-правового циклу, психології та ін. Провідними етапами формування концепції особи злочинця стали праці видатних науковців, які заклали підґрунтя для її сучасного розуміння. Поміж засновників цієї теорії варто назвати італійського лікаря та психіатра Ч. Ломброзо, австрійського професора Г. Гросса та французького дослідника А. Бертільйона.

Значний внесок у розроблення цього поняття зробили й українські науковці. Так, вагомим є доробок судового медика та криміналіста М. Бокаріуса, зокрема його праця «Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції під час складання словесного портрета» (1924). У сучасній українській

4 Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 (дата звернення: 03.05.2025) ; Її ж. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 121–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_24 (дата звернення: 03.05.2025) ; Її ж. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94–97. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30(2)_26) (дата звернення: 03.05.2025) ; Її ж. Поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів проти правосуддя. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 111–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2018_6_21 (дата звернення: 03.05.2025).

5 Шепітько М. В. Проблеми формування DOI: 10.32353/khrife.2018.08 (дата звернення: 03.05.2025) ; Його ж. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 42 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0518U000802> (дата звернення: 03.05.2025) ; Його ж. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 55. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.04 (дата звернення: 03.05.2025).

науці питання ототожнення особи та її криміналістичної характеристики активно досліджують такі вчені, як: В. Басай, В. Бахін, В. Гончаренко, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Кліменко, О. Кіріченко, В. Кузьмічов, В. Нор, М. Салтевський, В. Шепітько та ін. Їхні напрацювання відіграють ключову роль у вдосконаленні криміналістичних методик і практики розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням особливостей особи правопорушника.

До дослідження такого елемента, як особа злочинця (підозрюваного), останнім часом ґрунтовно підійшли С. Денисов ⁶, К. Калюга ⁷, О. Лужецька ⁸, Д. Птушкін ⁹, С. Стеценко ¹⁰ та ін. Водночас особливості криміналістичної характеристики особи, яка, будучи професійним учасником правосуддя, учиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя, поки що в теорії правничої науки не досліджено.

Викладення основного матеріалу дослідження

Основою будь-якої криміналістичної методики є відповідне інформаційне підґрунтя, представлене системою узагальнених даних про основні складові механізму кримінальної протиправної діяльності. Усі ці типові узагальнені відомості в теорії криміналістичного вчення представлені криміналістичною характеристикою. Зазвичай учені зазначають, що цей компонент криміналістичної методики є базисом для формування інших структурних елементів окремих криміналістичних методик розслідування злочинів або цілих груп кримінальних правопорушень (залежно від рівня узагальнення методики) ¹¹.

Одним із головних елементів криміналістичних характеристик різних видів кримінальних правопорушень та

- 6 Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 155—156. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content> (дата звернення: 09.05.2025).
- 7 Калюга К. Історія походження криміналістичного поняття особи злочинця. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 249—253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_12_47 (дата звернення: 09.05.2025) ; Її ж. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2021. 34 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/a.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
- 8 Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 4 (63). С. 196—201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_4_31 (дата звернення: 01.05.2025).
- 9 Птушкін Д. А. Криміналістична характеристика особи, яка учиняє шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1 (90). С. 203—208. URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2624> (дата звернення: 09.05.2025).
- 10 Стеценко С. В. Криміналістична характеристика особи злочинця, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтею 206-2 Кримінального кодексу України. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 96—105. DOI: [10.32631/pb.2024.2.09](https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.09) (дата звернення: 09.05.2025).
- 11 Шур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 407 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> (дата звернення: 01.05.2025) ; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков, 1985. С. 20.

їх груп є особа злочинця¹². Цей елемент характерний для всіх кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи.

Під час вивчення феномена особи злочинця криміналістика неминуче звертається до напрацювань багатьох суміжних наук. Зокрема, це поняття розглядають з позицій філософії, соціології, педагогіки, біології, генетики, психології, психіатрії, юридичної психології, психопатології, кримінального та кримінального процесуального права, кримінології, пенітенціарної науки та з урахуванням досвіду іноземних правових систем.

У криміналістиці особу злочинця традиційно розглядають під кількома кутами, зокрема: як складова криміналістичної характеристики злочину; як суб'єкт або об'єкт тактичної взаємодії під час досудового розслідування; як носій певної моделі поведінки під час учинення злочину, що поєднує внутрішні, психічні процеси й зовнішні, фізичні дії. Таке всебічне вивчення особистості злочинця покликане сприяти розробленню практично орієнтованих рекомендацій щодо ефективного планування та реалізації слідчих (розшукових) дій у процесі розкриття і розслідування кримінальних правопорушень¹³.

Криміналістику цікавлять передусім відомості, які мають прикладне значен-

ня для встановлення особи злочинця. Ідеться про інформацію, що допомагає визначити можливі шляхи його пошуку, обрати найбільш ефективні способи розслідування, спрогнозувати його поведінку в різних слідчих ситуаціях, установити зв'язок між особистими характеристиками злочинця, способом учинення кримінального правопорушення й механізмами незаконного збагачення. Такий підхід дає змогу виявити закономірності того, які категорії осіб найчастіше вчиняють правопорушення певного виду. Наведені характеристики поведінки типових суб'єктів злочину, за переконанням В. Корнієнка, істотно допомагають працівникам правоохоронних органів: звужують коло осіб, які можуть бути підозрюваними, сприяють визначенню мотиву й мети вчинення правопорушення, формуванню слідчих версій, вибору відповідних тактичних дій. Коли ж особу підозрюваного встановлено, ці дані дають змогу обрати оптимальну модель взаємодії з цією особою під час подальшого розслідування¹⁴.

Базові ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення досліджуваної нами групи: фізичність (тобто ці злочини та кримінальні проступки вчиняють лише фізичні особи), досягнення віку кримінальної відповідальності (переважно 18 років), відповідність стану особи вимогам, визначеним медичними

12 Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962—2002) : монография. Киев, 2002. 268 с. URL: <https://coollib.in/b/676021-v-p-bahin-kriminalistika-problemyi-i-mneniya-1962-2002/read> (дата звернення: 12.05.2025) ; Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2005. 585 с. URL: <https://surli.cc/xyracd> (дата звернення: 12.05.2025) ; Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 1. С. 137—146. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea88d1af-dcc3-4609-b420-561991b458c2/content> (дата звернення: 12.05.2025).

13 Калюга К. В. Особа злочинця ... URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/a.pdf (дата звернення: 09.05.2025).

14 Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 98—102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_2_21 (дата звернення: 09.05.2025).

та юридичними критеріями осудності. Окрім загальних ознак, характерних для суб'єкта кримінального правопорушення, не можна оминати увагою ще й спеціальні, що характеризують саме особу, яка, посідаючи відповідне місце в системі правових відносин, учиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя.

До вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя окресленого виду можуть бути причетні дізнавачі, слідчі, працівники оперативних підрозділів, прокурори, судді й інші посадові особи. Зазначені особи, зважаючи на їх професійну спеціалізацію, мають високий рівень правової обізнаності та професійної підготовки у сфері кримінальної процесуальної діяльності.

Окрім оперативного значення під час досудового розслідування, інформація про обвинуваченого відіграє ключову роль на етапі судового розгляду. Так, згідно з п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7, під час ухвалення вироку суд зобов'язаний ураховувати низку обставин, пов'язаних із особистістю підсудного: вік, фізичний і психічний стан, поведінку до злочину, наявність попередніх судимостей, соціально-побутову характеристику, сімейний стан, матеріальне становище тощо¹⁵.

Водночас щодо наукового осмислення криміналістично значущих ознак особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, учені розмірковують по-різному. Оцінка особистості злочинця як скла-

дової криміналістичної характеристики, на думку В. Шепітька, має містити комплексну інформацію, зокрема демографічні характеристики, моральні риси та психологічні особливості індивіда. Це дає змогу глибше зрозуміти природу його протиправної поведінки¹⁶.

М. Салтевський визначає особу злочинця як соціально-біологічну систему, сукупність властивостей якої, зокрема фізичних, біологічних і соціальних, залишає сліди в зовнішньому середовищі. Ці властивості, що матеріалізуються внаслідок злочинної діяльності, можна виявити, зафіксувати та застосувати в процесі криміналістичного дослідження для встановлення обставин правопорушення та особи, що його вчинила¹⁷.

У дослідженнях О. Лужецької підкреслено, що особа правопорушника є не просто носієм окремих характеристик, а типовим представником певної поведінкової моделі, яка має значення для криміналістичного аналізу. Її розглянуто як інтегративний об'єкт вивчення, що містить біологічні, психологічні, соціальні ознаки, здатні впливати на формування механізму злочину, особливості його відображення та взаємодію з довкіллям¹⁸.

Д. Птушкін наголошує, що збирання відомостей про правопорушника має прикладне значення для організації досудового розслідування. Ці дані дають змогу ефективніше обирати напрям кримінального провадження, приймати тактико-процесуальні рішення й обґрунтовувати необхідність проведення конкретних слідчих (розшукових) дій¹⁹.

15 Про практику призначення судами кримінального покарання : пост. Пленуму Верховн. Суду України від 24.10.2003 р. № 7 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03/conv#o4> (дата звернення: 09.05.2025).

16 Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків, 2005. С. 258.

17 Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ, 1994. С. 112.

18 Лужецька О. Р. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_4_31 (дата звернення: 09.05.2025).

19 Птушкін Д. А. Зазнач. твір. URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2624> (дата звернення: 09.05.2025).

Ю. Чаплинська пропонує відомості про особу, яка вчинила злочин, систематизувати в такий спосіб:

- 1) соціально-демографічні характеристики — вік, стать, рівень освіти, громадянство, сімейний стан, місце проживання, професійна діяльність тощо;
- 2) моральні якості — система переконань, життєві цінності, ставлення до суспільних норм, законслухняність, схильність до девіантної поведінки;
- 3) психологічні властивості — особливості темпераменту, рівень емоційної стабільності, здатність до самоконтролю, агресивність, мотиваційні чинники поведінки ²⁰.

Окреслені групи ознак є провідними в аспекті не лише визначення векторів відшукування шляхів установлення особи злочинця, а й з'ясування тактичних прийомів, які можна застосувати під час взаємодії зі злочинцями, прогнозування їхньої поведінки, форм протидії, до яких вони можуть вдаватися, тощо. Тому навіть у тих кримінальних правопорушеннях, де особу злочинця достеменно відомо (з огляду на механізм кримінальної протиправної діяльності), важливо піддавати аналізу не тільки її індивідуальні, соціально-демографічні та психологічні характеристики, а й визначати мету та мотиви поведінки, наприклад, схильність до зловживання процесуальними правами.

Аналізування матеріалів кримінальних проваджень, даних Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також матеріалів судової практики дало змогу узагальнити, що до вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя з-поміж осіб, які про-

фесійно пов'язані з діяльністю органів судової влади, слідства та досудового розслідування, найчастіше причетні ті особи, які мають доступ до службової інформації, мають процесуальні повноваження, а також високий рівень правової обізнаності. Відповідно, найбільш типовими суб'єктами кримінальних правопорушень цієї категорії є:

- 1) *представники правоохоронних органів*. Найчастіше до протиправних дій проти правосуддя вдаються слідчі, дізнавачі й оперативні працівники. Їм інкримінують незаконне затримання осіб, фабрикування доказів, примушування до давання показань, приховування інформації, а також порушення права на захист. Дехто зловживає службовим становищем із метою досягнення кар'єрних або корупційних інтересів;
- 2) *прокурори*. Вони можуть бути причетними до зловживань, пов'язаних з одностороннім представленням обвинувачення, маніпулюванням доказами, порушенням принципу об'єктивності, розголошенням даних досудового розслідування, а також бездіяльністю у випадках очевидних порушень прав підозрюваних або обвинувачених;
- 3) *судді*. Вони є окремою категорією посадових осіб, які через свій статус повинні гарантувати незалежність правосуддя. Водночас практика свідчить про випадки винесення завідомо неправосудних рішень, прийняття рішень під впливом сторонніх осіб, порушення принципу неупередженості, а також участі в корупційних схемах під час розгляду справ;

20 Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181—184. DOI: 10.15421/3919122 (дата звернення: 09.05.2025).

- 4) *адвокати*. Хоча адвокат є стороною захисту, іноді він може стати суб'єктом правопорушення проти правосуддя, якщо зловживає процесуальними правами, бере участь у фіктивних угодах, навмисно затягує процес або розголошує конфіденційну інформацію, отриману від клієнта чи під час ознайомлення з матеріалами провадження;
- 5) *інші посадові особи системи правосуддя*. До таких належать службовці судових канцелярій, секретарі, помічники суддів, а також працівники адміністративних органів. Вони можуть порушити порядок доступу до автоматизованих систем, сфальсифікувати документи або передати інформацію стороннім особам.

Типовими характеристиками суб'єктів правопорушень проти правосуддя є високий рівень правової грамотності, наявність повноважень для доступу до службової або конфіденційної інформації, а також зловживання процесуальними можливостями задля досягнення вигоди — особистої або в інтересах третіх осіб. Часто такі особи вчиняють протиправні дії, розраховуючи на професійний імунітет, складність виявлення правопорушення та можливість уникнути відповідальності завдяки службовим зв'язкам. Саме тому кримінальні правопорушення проти правосуддя, учинені посадовими особами системи судочинства, мають підвищений суспільний резонанс і становлять серйозну загрозу принципу верховенства права, справедливого правосуддя та довіри громадян до державних інституцій.

Отже, особи, які найчастіше вчиняють кримінальні правопорушення проти правосуддя, зазвичай належать до категорії професійних учасників су-

дочинства: слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, працівників оперативних підрозділів та інших посадових осіб, які мають глибоку правову обізнаність і досвід у сфері кримінального процесу. Цим суб'єктам притаманна низка соціально-демографічних, моральних і психологічних рис, що певною мірою сприяють формуванню криміногенної поведінки за умов зниженого контролю та наявності системних прогалин у протидії зловживанням у сфері правосуддя.

У соціально-демографічному аспекті це переважно особи віком від 30 до 55 років, із вищою юридичною освітою, високим рівнем кваліфікації, досвідом практичної роботи в органах правопорядку або судовій системі. Вони зазвичай обіймають відповідальні посади, мають певну вагу в професійному середовищі, стабільний фінансовий стан, а також належать до середнього або вищого соціального прошарку.

Моральні якості цих осіб можуть мати суперечливий характер. З одного боку, їм притаманні риси, властиві відповідальним професіоналам: амбітність, цілеспрямованість, прагнення кар'єрного зростання, дисциплінованість. З іншого боку, під впливом професійного вигорання, тривалого функціонування в умовах тиску, надмірної формалізації роботи та постійного контакту з правопорушниками, у частини з них формується моральна байдужість, цинізм, схильність до виправдання неправомірних засобів задля досягнення професійних цілей. Часто виявляється лояльність до системи, коли особа більше орієнтується на інтереси відомства або вищого керівництва, аніж на принципи законності та справедливості.

Психологічно ці особи демонструють високий рівень самоконтролю, уміння аналізувати ситуацію, швидко приймати рішення та діяти в умовах

конфлікту або ризику. Водночас спостерігається толерантність до порушень, схильність до зловживань службовими повноваженнями, маніпулювання процесуальними нормами, прагматизм у підходах до вирішення питань правосуддя. Значна частина таких осіб демонструє надмірну ієрархічну залежність, готовність підкорятися інтересам керівництва, навіть якщо це суперечить закону. Іноді у поведінці спостерігається настанова на те, що провідна мета — не дотримання прав особи або істини у справі, а забезпечення певного результату, наприклад, підтримання обвинувачення в суді або досягнення потрібних статистичних показників.

Отже, соціально-демографічні, моральні та психологічні характеристики осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя, відображають складну суперечливість між професійною роллю охоронців правопорядку й реальними практиками, що можуть містити свідоме порушення правових і етичних норм. Це потребує особливого підходу до розслідування таких правопорушень, зважаючи на високий рівень підготовленості злочинців, застосування ними різних форм протидії, реалізації позиції захисту та потенційної підтримки правопорушників на інституційному рівні.

У контексті досліджуваних кримінальних правопорушень слід зазначити, що невід’ємними від особи підозрюваного (правопорушника) є мотив і мета його протиправної поведінки. Ці характеристики дають змогу пояснити спрямованість його дій і визначити причини вчинення кримінального правопорушення, забезпечити доказування ознак суб’єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Зважаючи на це, доходимо логічного висновку, що структура криміналістичної характе-

ристики кримінальних правопорушень зазначеної групи має відповідати запропонованій класифікації.

Висновки

Проведене дослідження дає змогу зробити низку важливих узагальнень щодо криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти правосуддя, особливо вчинених професійними учасниками судочинства.

По-перше, з’ясовано, що криміналістична характеристика злочину є ключовим елементом побудови криміналістичної методики розслідування, оскільки вона акумулює типові дані про механізм кримінального правопорушення, включно з відомостями про особу злочинця, спосіб учинення діяння, слідову картину, обставини місця й час учинення, а також із характеристикою потерпілого.

По-друге, виявлено, що особа злочинця в контексті кримінальних правопорушень проти правосуддя має особливе значення як джерело інформації для розроблення ефективної слідчої тактики. Найчастіше такі правопорушення вчиняють слідчі, прокурори, судді, працівники оперативних підрозділів, тобто особи з високим рівнем юридичної обізнаності, доступом до службової інформації та досвідом у правозастосовній діяльності. Їхні поведінка, умотивованість, а також психоемоційний стан здатні впливати на характер і механізм правопорушення.

По-третє, проаналізовано підходи вчених до визначення структури та змісту особистості злочинця в криміналістиці. Підтверджено доцільність комплексного аналізу соціально-демографічних характеристик, моральних якостей і психологічних властивостей, що дає змогу слідчим точніше прогнозувати поведінку правопорушника,

вибудовувати логіку розслідування, формувати слідчі версії й обирати тактичні прийоми.

По-четверте, аргументовано, що мотивація та мета злочинної поведінки мають істотне значення для встановлення суб'єктивної сторони складу злочину. Урахування мотиву сприяє поглибленому розумінню причин учинення кримінального правопорушення та дає змогу відмежувати службу помилку від умисного зловживання.

По-п'яте, доведено, що кримінальні правопорушення проти правосуддя часто маскують, супроводжують формальним дотриманням закону, а їх розкриття ускладнено професійною підготовкою суб'єктів правопорушення, зловживанням службовими повноваженнями й потенційною наявністю підтримки на інституційному рівні. Це обумовлює потребу у висококваліфікованому слідчому підході, заснованому на глибокому знанні механізмів кримінально-процесуальної діяльності.

Отже, криміналістична характеристика правопорушень проти правосуддя має бути ґрунтовною, комплексною, адаптованою до специфіки правопорушень, учинених у межах професійної юридичної діяльності. Знання особистісних, професійних і соціальних особливостей суб'єкта кримінального правопорушення дає змогу не лише розробити ефективну методику розслідування, а й сформувати практичні рекомендації для запобігання подібним злочинам.

Typical Characteristics of Person who Commits Criminal Offenses against Justice

Vlada Husieva, Yevhen Sup

This article purpose is to clarify the meaning of the forensic characterization of criminal offenses committed by professional par-

ticipants in the judicial process, to determine the substantive elements of its structure. The goal was achieved through the application of a number of general and special methods of scientific knowledge. Within the framework of the conducted research, a number of theoretical and applied provisions were formed that allow expanding the understanding of forensic characterization of criminal offenses against justice, in particular those committed by professional participants in the judicial process. It was determined that forensic characterization is a basic element in building a forensic investigation methodology, since it systematizes typical data on the mechanism of criminal activity, including information about the identity of the offender, the method of committing the act, trace information, circumstances of the place and time of the crime, as well as the characteristics of the victims. It was found that the identity of the offender in cases of criminal offenses against justice is of particular forensic significance, since offenses are most often committed by investigators, prosecutors, judges and other specialists with a high level of legal awareness, who have access to official information and special knowledge of the criminal process. Scientific approaches to structuring knowledge about identity of the offender within the framework of forensics were analyzed. Feasibility of a comprehensive analysis of the socio-demographic, moral and psychological characteristics of the offender was confirmed, the results of which make it possible to more accurately predict the behavior of the offender, substantiate investigative versions and plan tactical actions. It was substantiated that the motive and purpose of criminal behavior are of fundamental importance for establishing the subjective side of the composition of the crime, in particular for distinguishing intentional abuse of authority from official error. It has been established that criminal offenses against justice committed by officials are often latent in nature, hidden behind formal compliance with procedural norms and require special

investigative tactics aimed at identifying hidden mechanisms of abuse. It has been generalized that effectiveness of the investigation of such criminal offenses directly depends on the level of awareness of the investigator with the peculiarities of the law enforcement activities of professional participants in the judicial process, which requires in-depth training and systematic analysis of offender's personality. It has been stated that a comprehensive forensic characterization of criminal offenses against justice, adapted to the professional specifics of the subjects of such crimes, is an important condition for creating an effective methodology for their investigation, as well as for developing mechanisms for preventing offenses within judicial system.

Keywords: justice; professional participant in proceedings; suspect; subject of crime; motive; purpose of criminal activity.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya* (1962–2002) [Criminalistics. Problems and opinions (1962-2002)] : monografiya. Kiev. URL: <https://coollib.in/b/676021-v-p-bahin-kriminalistika-problemy-i-mneniya-1962-2002/read> [in Russian].
- Chaplynska, Yu. A. (2019). *Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv* [The Identity of the Offender as an Element of the Forensic Characteristic of the Crime]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 6. DOI: 10.15421/3919122 [in Ukrainian].
- Cherniavskyi, S. S. (2010). *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv: porivnialnyi analiz naukovykh kontseptsii* [Forensic characteristics of crimes: a comparative analysis of scientific concepts]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea88d1af-dcc3-4609-b420-561991b458c2/content> [in Ukrainian].
- Denysov, S. F. (2020). *Osoba zlochyntsia u kryminolohichnii teorii Ukrainy* [Criminal's Personality in the Criminological Theory of Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (22). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e-2c7c5/content> [in Ukrainian].
- Kaliuha, K. (2016). *Istoriia pokhodzhennia kryminalistychnoho poniattia osoby zlochyntsia* [History of origin of forensic concept of criminal personality]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_12_47 [in Ukrainian].
- Kaliuha, K. V. (2021). *Osoba zlochyntsia yak ob'iekt kryminalistychnoho doslidzhennia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [The personality of a criminal as an object of forensic research: current state and development prospects] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Dnipro. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/a.pdf [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2013). *Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv proty pravosudiva* [Forensic Classification of Crimes Against Justice]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (48). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 [in Ukrainian].

- Knyzhenko, S. O. (2016). Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv proty pravosuddia, shcho vchyniautsia shliakhom porushennia poriadku vidbuvannia pokarannia abo poperednoho uv'iaznennia [Features of Investigation of Crimes against Justice Committed By Violating the Order of Punishment or Detention]. *Forum prava*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_24 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2017). Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniautsia sluzhbovymy osobamy pravookhoronnykh orhaniv shliakhom porushennia poriadku zdiisnennia abo zabezpechennia pravosuddia [Investigation of crimes, committed by law enforcement officials by violating the procedure for the administration or provision of justice]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: YurySprudentsiia*. № 30. T. 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30(2)_26) [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2018). Poniattia ta strukturni elementy kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv proty pravosuddia [Concept and Structural Elements of the Criminalistic Characterization of Crimes Against Justice]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2018_6_21 [in Ukrainian].
- Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985). *Kriminalisticheskaya kharakteristika prestuplenij* [Forensic characteristics of crimes] : ucheb. posob. Harkov [in Russian].
- Korniienko, V. V. (2015). Kryminalistychna kharakterystyka osoby zlochyntsia ta zlochyntnykh hrup u sferi bankivskoi diialnosti [Forensic characteristics of the offender's identity and criminal groups operating in the banking sector]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (57). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_2_21 [in Ukrainian].
- Luzhetska, O. R. (2013). Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky vymahannia, pov'iazanoho iz zastosuvanniam nasylstva nad poterpilym [Identity of criminal as element of forensic characterization of extortion associated with the use of violence against victim]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*. № 4 (63). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_4_31 [in Ukrainian].
- Ptushkin, D. A. (2018). Kryminalistychna kharakterystyka osoby, yaka vchyniaie shakhraistva shchodo ob'ektiv nerukhomoho maina hromadian [Criminalistic characteristics of the person who involves the chair of objects of the citizen's real estate]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (90). URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2624> [in Ukrainian].
- Salteviskyi, M. V. (1994). *Navchalno-dovidkovyi posibnyk z kryminalistyky* [Training and reference manual on criminalistics]. Kyiv [in Ukrainian].
- Salteviskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladі)* [Criminalistics (in its modern form)] : pidruchnyk. Kyiv. URL: <https://surli.cc/xyracd> [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2011). *Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk* [Theoretical grounds of formation and application of forensics methods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0511U000327> [in Ukrainian].
- Shepitko, M. (2019). Problems of Detection and Investigation of Crimes Against Justice Affected by Professional Litigants. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 19. No. 1. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.04).
- Shepitko, M. V. (2018). Problems of Forming of Criminalistic Methodical Means in Structure of Counteraction to Crimes Against Justice. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 18. DOI: [10.32353/khrife.2018.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2018.08).
- Shepitko, M. V. (2018). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia systemy protydii zlochyntam u sferi pravosuddia* [Theoretical and methodological foundation of counteraction to crimes against justice as a forming system] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0518U000802> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2005). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : kurs lektsii. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stetsenko, S. V. (2024). Kryminalistychna kharakterystyka osoby zlochyntsia, shcho

vchynyla kryminalne pravoporushennia, peredbachene statteiu 206-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Forensic characteristics of the offender who committed

a criminal offence under Article 206-2 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (93). DOI: 10.32631/pb.2024.2.09 [in Ukrainian].

Гусєва, В., Суп, Є. (2025). Типові характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 29—43. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.03.

Role of the Ministry of Justice of Ukraine in the formation of a system of forensic science support for justice (Review Article)

Nataliia Filipenko ^{*a}, Aleksandar Ivanović ^{**b}

^{*} Doctor of Law, Professor, Professor at the Law Department of National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>, e-mail: n.filipenko@khai.edu

^{**} Doctor of Law (PhD), Professor, Director of Forensic Center Montenegro, Danilovgrad, Montenegro, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8186-0883>, e-mail: ialeksandar@t-com.me

^a Writing – original draft, project administration, supervision.

^b Validation, formal analysis.

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.04

УДК [342.518:343.98](477)

Надійшло 16.05.2025 / Рецензовано 23.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Leading role of the Ministry of Justice of Ukraine in forensic science management is analyzed, with emphasis on the features of coordination, subordination, planning and information mechanisms, as well as ability to respond to pressing issues and challenges of the present time. It is determined that this activity has a scientific and practical orientation and depends on the departmental affiliation of forensic expertise institutions of Ukraine. A wide range of functional capabilities of the Ministry of Justice of Ukraine, which vary in form and content, is outlined, in particular, it is noted that expert support of justice is one of its main legislatively enshrined tasks. The purpose of the article is to examine the role of the Ministry of Justice of Ukraine as a central coordinating body in the formation of an effective system of forensic support of justice. The main challenges and prospects for improving forensic support of justice in the context of reforming the judicial system and ensuring compliance with international standards in this area are outlined. To achieve the set goal, a set of methods (logical analysis, comparative law, system, statistical analysis, content analysis, etc.) was used. The main areas of activity of the Ministry of Justice of Ukraine as a management and coordination body in the field of criminal activity of forensic institutions were identified, in particular: development and implementation of effective state

policy in the field of management of forensic activities; optimization of management methods of state forensic institutions and non-state expert organizations; increasing the requirements for judicial activity and its organization; increasing efficiency of activities of judicial institutions of Ukraine, etc.

Keywords: Ministry of Justice of Ukraine; forensic expert activity; justice; State policy; international experience; integration of expert structures; legislative regulation; interaction.

Research Problem Formulation

Rapid changes, covering all spheres of public life in Ukraine and the world, necessitate deep transformations in the functioning of state institutions (in particular, the criminal justice system). Ongoing judicial reform in Ukraine is a response to these challenges and is aimed at creating a transparent, effective and fair justice system. In this context, forensic examination (as integral part of the judicial system) is of particular importance. The increase in the number of requests for expert research actualizes the need to strengthen the institutional capacity of forensic institutions, since high-quality, independent and objective expertise is an important factor in ensuring justice.

In the context of Russian aggression against Ukraine, the issue of conducting professional and impartial expert research becomes particularly acute. The need for accurate and objective analysis, the urgency of which is growing day by day, covers such important areas as the study of war crimes, documentation of human rights violations and the collection of evidence for future trials. High-quality forensic examination is the main prerequisite for bringing the perpetrators to justice and ensuring justice, while at the same time it plays an

important role in restoring confidence in the legal system.

In addition, independent forensic examinations contribute to the formation of truthful information for international community, governments and non-governmental organizations, which makes it possible to develop effective mechanisms to support Ukraine and increase diplomatic pressure on the aggressor state. Objective expert research is also the basis for the development of strategies for the protection of civilians and critical infrastructure, which are daily and nightly victims of Russian terrorist attacks. Thus, introduction of modern methods of forensic examinations and the expansion of international cooperation in this area is a necessary step to increase the level of trust in the legal system of Ukraine and strengthen its ability to withstand the legal challenges of our time.

The Ministry of Justice of Ukraine, in accordance with the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 228¹ dated on 02.07.2014 (hereinafter referred to as Regulation on the Ministry of Justice), acting as a coordinating body of executive power in the field of forensic expert activity, aims to consolidate the efforts of all entities involved in the justice process. Such coordination

1 Положення про Міністерство юстиції України : затв. постанов. КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (date accessed: 03.05.2025).

allows not only to optimize management decisions but also to effectively use the human resources of experts and the material and technical resources necessary to conduct high-level forensic examinations.

Ensuring proper functioning of forensic science institutions is critical for law enforcement practice, since qualitative examinations affect the adoption of sound procedural decisions. Ministry of Justice of Ukraine implements this function through strategic planning, introduction of modern methods of forensic research, raising standards of professional training of experts and improving mechanisms of information interaction between State and independent forensic science structures.

Such measures are aimed at meeting the needs of investigative bodies and courts

in conducting accurate, rapid and impartial forensic researches that meet international standards and ensure objectivity of judicial procedure. Introduction of innovative approaches in the field of forensic science contributes to the development of the legal system of Ukraine and strengthening its ability to ensure effective justice.

Analysis of Essential Researches and Publications

General aspects of management in the field of forensic activity were analyzed by both Ukrainian scientists (in particular: O. Agapova², L. Holovchenko³, V. Honcharenko⁴, I. Petrova and Ha. Spitsyna⁵, I. Pyrih⁶, M. Sehai⁷, E. Simakova-Yefremian⁸, N. Tkachenko⁹, N. Filipenko¹⁰,

- 2 Агапова О. В. Адміністративно-правове регулювання публічного адміністрування у сфері юстиції України в умовах європейської інтеграції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2024. 38 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/Doc/2024/agapova/Agapova_referat-1.pdf (date accessed: 03.05.2025).
- 3 Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 8—10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_1_4 (date accessed: 03.05.2025).
- 4 Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2005. 386 с.
- 5 Петрова І. А., Спіцина Г. О. До питання поняття та класифікації висновку експерта. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : IV Всеукр. форум суд. експерт. (Львів, 07.06.2024). Одеса, 2024. С. 302—306. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (date accessed: 03.05.2025).
- 6 Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с. URL: <https://surl.li/exvexy> (date accessed: 03.05.2025).
- 7 Сегай М. Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33)—3 (34). С. 740—764. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/694> (date accessed: 03.05.2025).
- 8 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 503 с.
- 9 Ткаченко Н. М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20 (2). С. 121—138. DOI: [10.32353/khrife.2.2019.09](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.09) (date accessed: 03.05.2025).
- 10 Філіпенко Н. Є. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2016. № 3. С. 236—241. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2020/11/vp_2016_3-2.pdf (date accessed: 03.05.2025) ;
Її ж. Сутність та особливості координаційної діяльності Міністерства юстиції України в сфері експертного забезпечення правосуддя. *Там само*. 2017. № 1. С. 196—201. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2021/09/vp_2017_1-6.pdf (date accessed: 03.05.2025) ;

V. Shepitko¹¹, M. Shcherbakovskyi¹² et al.) and well-known foreign researchers (for example: O. Cataraga and R. Petcovići¹³, S. D. Andrić and A. B. Ivanović¹⁴, et al.).

Their best practices contributed to formation of conceptual approaches to organization of forensic science activity in Ukraine and laid foundation for further improvement of management mechanisms.

However, the rapid transformation of social conditions in our country, caused by complex domestic political and security challenges, has significantly affected the dynamics of crime. Negative changes in the quantitative and qualitative indicators of offenses, as well as the reform of the main state institutions, including the judicial system, necessitate the modernization of management processes in the field of forensic expertise in providing justice. This, in turn, requires increasing the efficiency of forensic expertise institutions, expanding their analytical capabilities, strengthening interaction with justice bodies, and introducing innovative methods of expert research. In view of these changes, ensuring an adequate level of management of expert activities remains a priority task of the state. Creating an effective system of coordination between state and non-state ex-

pert structures, improving personnel training mechanisms, expanding information interaction, and integrating international experience are necessary steps to ensure a high level of forensic science support for justice in Ukraine.

Article Purpose

Study the role of the Ministry of Justice of Ukraine as a central coordinating body in the formation of an effective system of forensic science support of justice. Analyze the management mechanisms that ensure the quality of forensic activity, including regulation, coordination and integration of expert structures. Focus on legal aspects, organizational approaches and scientific and practical principles of forensic science functioning. Outline the main challenges and prospects for improving the expert support of justice in the context of reforming the judicial system and ensuring compliance with international standards in this area.

Research Methods

Comprehensive approach was applied to the study of the role of the Ministry of Justice of Ukraine in formation of the system of

Філіпенко Н. Є., Лукашевич С. Ю. Діяльність судово-експертних установ щодо запобігання злочинності з використанням прогресивних інформаційних методик та технологій. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2023. № 14 (28). С. 487—495. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-14(28)-487-495 (date accessed: 03.05.2025).

- 11 Шепітько В. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 12—22. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02 (date accessed: 03.05.2025).
- 12 Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.
- 13 Cataraga O., Petcovići P. Modern Aspects of Digitalization and Artificial Intelligence in Judicial Expertise. *Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 08.11.2024). Харків, 2024. С. 18—23. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14KDOGLXe5Y6HdNVBzqAS7gBR-ML/view> (date accessed: 03.05.2025).
- 14 Andrić S. D., Ivanović A. B. Forenzičke nauke i etika u eri primjene vještačke inteligencije. *Kriminalističke Teme*. 2023. God. XXIII. Br. 3—4. Str. 95—102. DOI: 10.51235/kt.2023.23.3-4.95 (date accessed: 03.05.2025).

forensic support for justice. The analysis of regulatory acts makes it possible to assess the legislative and regulatory mechanisms that determine the functioning of forensic expertise and the competence of this ministry. The comparative legal method helped in the study of international experience in organizing forensic expertise with the aim of implementing best practices in the legal system of Ukraine. The systemic approach made it possible to consider forensic expertise as an integral structure that functions in interaction with other state and non-state organizations. The methods of logical analysis contributed to the generalization of scientific concepts and the formulation of conclusions regarding the effectiveness of expert activity management. Empirical methods, in particular statistical analysis, were used to evaluate the activities of forensic institutions, and content analysis made it possible to thoroughly examine scientific works, reports and official documents that highlight the role of the Ministry of Justice of Ukraine in this area. Integrated use of these methods provided a comprehensive study of the mechanisms for managing forensic activities and contributed to identifying prospects for its improvement in accordance with modern law enforcement requirements.

Main Content Presentation

Forensic science institutions of the Ministry of Justice of Ukraine play a crucial role in ensuring justice by promoting compliance with the principles of independence, objectivity and high professional competence of expert research. Their activities are an integral part of the law enforcement system, which requires clearly structured management and effective coordination at the state level to ensure timely and

high-quality forensic science support for investigative bodies and courts.

Ministry of Justice of Ukraine is authorized to perform the function of organizing and regulating expert support of justice in accordance with the legal requirements stipulated by the applicable regulations. In accordance with the Regulation on the Ministry of Justice, the Ministry of Justice ensures the implementation of state policy, in particular in the field of forensic science, coordinating the activities of relevant institutions and promoting the improvement of mechanisms for conducting forensic examinations¹⁵.

The Ministry of Justice of Ukraine performs an important function of coordination and organization of expert support of legal proceedings, ensuring effective interaction between forensic institutions and State bodies. Its activities cover a number of main tasks aimed at improving the processes of conducting forensic examinations, improving skills of experts and developing research activities, in particular:

1. Forensic science support of justice and scientific activity

Expert provision of justice and scientific activity *are* important components of the functioning of the system, aimed at ensuring the objectivity, reliability and scientific validity of court decisions. Ministry of Justice of Ukraine plays a leading role in the regulation and organization of these procedures, ensuring the conduct of forensic examinations and promoting research activities in the field of forensic science.

Organization components of forensic examinations are formation of a regulatory framework, the management of expert institutions, the provision of methodological support and the introduction of modern technologies in research. The Ministry of

15 Положення про Міністерство юстиції України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (date accessed: 03.05.2025).

Justice coordinates the work of forensic science institutions, directing their activities to improve quality of forensic expert conclusions and implementation of international standards in this area.

Research activities in the field of forensic science are of strategic importance, as they contribute to the development of new methods, improvement of expert analysis procedures and increasing the level of training of specialists. Conducting scientific research makes possible to integrate best practices into the work of forensic institutions, which ensures the accuracy and reliability of forensic expert conclusions.

2. Work of central commissions

Functioning of central commissions is an important element in ensuring high-quality and objective forensic expert activity in Ukraine. Ministry of Justice of Ukraine coordinates the work of the Central Expert Qualification Commission that is responsible for defining professional standards for forensic experts, certifying specialists and assessing their competence. This commission plays a leading role in the formation of requirements for the qualification of experts that contributes to increasing the level of reliability and validity of expert opinions in the trial.

In addition, Coordination Council for Forensic Examination Problems under the Ministry of Justice¹⁶ develops methodological recommendations, improves expert methods and integrates advanced scientific achievements into the practical activities of expert institutions. It provides regulatory and methodological support to the forensic system, contributing to its compliance with international standards and modern requirements of justice.

3. Qualification of forensic experts

Qualification of forensic experts is important mechanism for ensuring the objectivity and professional competence of forensic research, which directly affects the quality of justice. The Ministry of Justice of Ukraine plays a leading role in this procedure carrying out certification of specialists, defining professional standards and monitoring activities.

Qualification of forensic experts involves a rigorous assessment process, which includes a test of knowledge, practical skills and compliance with regulatory requirements. Experts who successfully pass certification receive official confirmation of their competence and the right to conduct forensic researches.

Ministry of Justice pays special attention to monitoring the activities of experts working outside state institutions, in independent or private forensic science structures. Maintaining the State Register of Certified Forensic Experts ensures the transparency of this process, allowing to monitor qualification level of specialists and guarantee the compliance of this level with the requirements of forensic science activity.

In addition, the Ministry ensures development and updating of methodological recommendations for experts, promotes professional trainings and advanced training courses, which helps to adapt expert methods to modern standards of justice and integrate the best international experience in this field into the activities of Ukrainian forensic science institutions.

This approach is a guarantee of a high level of professional competence of forensic experts ensuring reliability of their conclusions and strengthening legal system of Ukraine.

16 Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : затв. постанов. КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (date accessed: 03.05.2025).

4. Registers of experts and methods

Maintaining registers of experts and methods is an important element of the organization of forensic expert activity, which contributes to standardization of expert research, increasing the transparency of their conduct and ensuring a high level of competence of specialists. The Ministry of Justice of Ukraine plays a leading role in this process by administering the State Register of Certified Forensic Experts and the Register of Forensic Examination methods.

State Register of Certified Forensic Experts¹⁷ contains information on specialists who have officially qualified and have the right to conduct forensic researches. This helps to ensure control over their professional activities, ensure compliance with the standards provided for by law and the reliability of expert opinions. The register is also an important tool for investigators, judges and lawyers, who have the opportunity to use information from it to check the status of the expert and his compliance with qualification requirements.

The register of methods of conducting forensic examinations¹⁸ contains officially approved methods of expert research, which are mandatory for use during forensic examination. Its conduct guarantees uniform standards for conducting expert research, promotes the introduction of scientifically sound methods and prevents possible errors or subjective interpretations during expert research. Updating of this Register makes possible to integrate modern scientific achievements and international experience into the forensic expert practice of Ukraine.

5. Control over activities of forensic science institutions

This area of activity is an important element of functioning of the justice system, as it ensures the quality, reliability and compliance of forensic expert conclusions with legislative and professional standards. The Ministry of Justice of Ukraine directs, coordinates and controls activities of research institutions conducting forensic examinations, providing their regulatory and methodological guidance.

6. Coordination of interdepartmental interaction

Coordination of interdepartmental interaction is an important element in ensuring effective functioning forensic examination system. The Ministry of Justice of Ukraine plays a strategic role in organizing interaction between ministries, state institutions and other executive bodies with the aim of developing forensic science, increasing its efficiency and harmonizing regulatory and methodological approaches.

One of the main aspects of interdepartmental coordination is the development and implementation of state policy in the field of forensic science which involves harmonizing activities of justice bodies, investigative structures and scientific research institutions. The components of this process are the integration of modern expert methods, implementation of international standards of forensic expertise and development of mechanisms for monitoring their application.

Use of a systematic approach in forensic activities contributes to the rational use of

17 Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (date accessed: 03.05.2025).

18 Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. постанов. КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (date accessed: 03.05.2025).

the intellectual potential of specialists and material and technical resources, which ensures a high level of objectivity, accuracy and reliability of expert research. The introduction of effective mechanisms for coordination, standardization of methods and quality control of expertise allows you to reduce the time for conducting research and increase their compliance with international standards. This, in turn, ensures the timely adoption of reasoned court decisions, contributes to the strengthening of interaction between law enforcement agencies and forensic institutions, and also forms a stable system of evidence in criminal and civil proceedings.

7. Adaptation of international experience

Adaptation of international experience in the field of forensic expertise is one of leading areas of activity of the Ministry of Justice of Ukraine, aimed at improving the methodological, organizational and regulatory and legal foundations of expert activity. Application of advanced practices of other countries allows integrating modern technologies, improving quality of forensic expert conclusions and increasing the level of trust in forensic science. In this context, the Ministry actively cooperates with international organizations and specialized institutions specializing in forensic expertise, exchanges scientific developments and experience in using specific legal mechanisms to regulate expert activity. One of the main aspects is the implementation of international standards in conduct-

ing forensic expertise, which contributes to the harmonization of the Ukrainian expert process with established world standards.

Particular attention in the field of forensic science is also paid to the introduction of *modern technological solutions*, including digital methods of analysis, automated research systems and the latest achievements in the field of forensic science and artificial intelligence, which helps in performing complex tasks of forensic science ¹⁹. The issues of improving legislation, unifying expert methods and adapting legal procedures that meet European and international standards remain relevant.

Functions of public administration determine the leading areas of activity of state bodies aimed at implementing the tasks of administrative activity and ensuring the effective functioning of the state apparatus. In domestic scientific literature, they are traditionally classified into general, special and auxiliary ²⁰.

General functions cover basic management processes specific to all areas of public administration, including forecasting, planning, organization, control and regulation. These functions provide strategic management of state processes, definition of goals and development of mechanisms for their implementation.

Special functions relate to specific areas of public administration, they are implemented in accordance with specific tasks, such as legal regulation, national security, organization of justice, regulation of economic

19 Ivanović A., Filipenko N. Proposal for Introducing the Institution of Forensic Artificial Intelligence. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті видат. вчен. Владислава Федоренка («Федоренківські читання»; Харків, 15.10.2024). Харків, 2024. С. 16—19. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C-JSGFYFcKMFu310UeR5dzoPmiMP-C0CP/view> (date accessed: 03.05.2025).

20 Е.г.: Рябець К. Система та сутність загальних функцій державного управління у сучасний період. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 1 (11). С. 207—221. DOI: 10.33269/2618-0065-2022-1(11)-207-221 (date accessed: 03.05.2025) ; Пашко Л. До проблеми змістового наповнення простору публічного управління. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2024. Вип. 2. С. 69—75. DOI: 10.31673/2786-7412.2023.022427 (date accessed: 03.05.2025) та ін.

activity or social policy. Their goal is to create conditions for the implementation of state tasks in highly specialized areas.

Support functions contribute to effective performance of general and special functions, in particular, provide information, personnel, logistics and financial management. These include mechanisms for maintaining statistics, resource administration, internal coordination and documentary support of management activities.

The Ministry of Justice of Ukraine, carrying out management in the field of forensic expert activity, uses general management functions that objectively affect certain processes occurring in forensic expert activity. These functions are basic, characteristic of any management, regardless of at what level and in what areas they are carried out. The general functions of public administration are organization, forecasting, planning, regulation, coordination. This system is built on the basis of the internal technology of management activities. At the same time, Ministry of Justice of Ukraine in its activities exercises power and organizational influence on the management object of special functions²¹.

As N. Tkachenko notes, special functions characterize specifics of a particular subject or object of management. Special powers of the Ministry of Justice of Ukraine in the field of forensic expert activity are related to the subordinate research institutions of forensic examinations, for which the successful implementation of the state policy on forensic science support of justice is one of the main purposes²².

At the same time, the main goal of the coordination activities of the Ministry of Justice of Ukraine is to unite management efforts for better performance of common tasks by all subjects of criminological support of forensic activities in Ukraine. Coordination is a necessary prerequisite for effective implementation of functions assigned to forensic institutions, since the unification of efforts of all expert institutions of the state for the optimal use of the resource base (intellectual (expert personnel) and instrumental), aims at the most complete and effective satisfaction of the needs of investigative and judicial practice in conducting expert studies. In continuation of this thesis, we consider it necessary to regulate social relations regarding the implementation of forensic activities in Ukraine, determine its legal, organizational and financial foundations in the conditions of judicial reform²³.

V. Iemelianov and P. Repeshko note in this regard: since the activities of forensic institutions, services and units have accumulated quite a lot of problems associated with changes in both political courses and economic standards of public life, this has significantly changed the overall picture of internal factors that are effective in the internal systems of institutions, services and units. In addition, there are signs of deepening interdepartmental confrontations, individual attempts to commercialize forensic activities and attempts to redistribute spheres of influence and areas of activity. These and other problems necessitate reorganization taking into account changes in the socio-political system in our country²⁴.

21 Філіпенко Н. Є. Сутність та особливості С. 200. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2021/09/vp_2017_1-6.pdf (date accessed: 03.05.2025) ; Ткаченко Н. М. Зазнач. твір. С. 121. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.09 (date accessed: 03.05.2025).

22 Ткаченко Н. М. Зазнач. твір. С. 123. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.09 (date accessed: 03.05.2025).

23 Філіпенко Н. Є. Координація С. 240. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2020/11/vp_2016_3-2.pdf (date accessed: 03.05.2025).

24 Ємельянов В., Репешко П. Організаційно-правові основи державного управління судово-експертною діяльністю. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 2 (9). С. 73.

In academic circles ²⁵, the issue of advisability of creating a specialized body that would perform the function of a centralized coordinator of forensic science in Ukraine has been repeatedly raised. This need is due to the complex structure of forensic science industry, which includes a significant number of institutions with different profiles of activity, departmental subordination, and a wide range of entities involved in the procedure of forensic science provision of justice.

Extensive system of forensic science institutions creates certain challenges in terms of unification of methodological approaches, harmonization of regulatory and legal regulation, ensuring a single information space and coordination between entities participating in forensic expertise. Lack of a single management center can lead to duplication of functions, inconsistency in decision-making and problems with integration of modern methodologies and international standards into national forensic science practice.

Creation of such a body would allow centralizing management of forensic science institutions, ensuring effective control over the quality of forensic science, standardizing the procedures for certification and qualification of experts, and improving the regulatory and methodological support for forensic science. In addition, it would contribute to optimizing the use of the intellectual potential of experts, simplifying interdepartmental interaction and increasing the level of trust in forensic expert conclusions in legal proceedings.

The idea of creating such a body can be implemented by forming a single center that would combine the functions of regulation, scientific support, control and management of forensic science activities. Its main tasks could be development and implementation of unified standards of forensic expertise, integration of international experience, improvement of mechanisms of information interaction between judicial and investigative bodies, as well as promotion of development of scientific and research work in the field of forensic science.

In this regard, I. Pyrih notes the lack of centralized organizational and managerial support for forensic science institutions that in turn leads to numerous problems related to the coordination of their activities in various areas ²⁶.

E. Simakova-Yefremian believes that the issue of establishing a forensic institution that is truly independent of the ministries and agencies responsible for investigative functions needs to be discussed. It is necessary to create a unified system of state expert institutions that will be responsible for conducting examinations, scientific and methodological work, and educational activities in the field of forensic science and criminalistics. At the same time, the structures whose potential and means are focused on technical and forensic support of inquiry and pre-trial investigation should be retained in departmental subordination: recording traces and collecting evidence, excluding forensic researches ²⁷.

Reforms in economic, social, political and legal fields of the Ukrainian state entail

25 E.g.: Martynenko N. Coordination Council on the Problem of Forensic Expertise under the Ministry of Justice of Ukraine: Composition, Tasks, Authorities, Rights. *Theory and Practice of Public Administration*. 2024. Vol. 1. No. 78. Pp. 20–35. DOI: 10.26565/1727 6667-2024-1-02 (date accessed: 03.05.2025) ; Філіпенко Н. Є., Лукашевич С. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-14(28)-487-495 (date accessed: 03.05.2025) et al.

26 Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 68. URL: <https://surl.li/exvexy> (date accessed: 03.05.2025).

27 Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 294.

changes in the organizational and legal foundations of state management of forensic activities. The tasks facing forensic science institutions, services and units in the new conditions require finding and identifying ways to increase the efficiency of the existing system of forensic activities, optimizing its organization and legal support. Currently, courts and law enforcement agencies are putting forward qualitatively new requirements for forensic activities, which is one of the important factors that determine the need to improve the organizational and legal foundations of State management of forensic activities²⁸.

It is the Ministry of Justice of Ukraine that today carries out a coordinating role in implementing state policy in the field of ensuring the criminological activities of forensic institutions, is an organizational core, a management center that guarantees the high-quality performance of its subordinate structures.

Conclusions

Successful performance of the Ministry of Justice of Ukraine in fulfilling its functions largely depends on a whole range of factors, among which the socio-political environment, the level of institutional support and adequate funding play a major role. For effective functioning of the forensic science system, it is necessary to focus on several promising areas of development that require in-depth research, improvement of management mechanisms and integration into practical activities.

Formation of strategic State policy in the field of forensic science. An important task is to develop a comprehensive management approach that will be based on the achievements of various areas of forensic science, ensuring their effective integration into law enforcement practice. A systematic and balanced approach to management policy

will contribute to stability and high quality of forensic expert work.

Optimization of management methods of forensic science institutions. Improving the organizational management of both state forensic institutions and non-state structures will allow to increase the level of coordination between all actors in this field ensuring effective communication and high-quality forensic science support for justice.

Raising standards of certification and professional training of forensic experts. It is necessary to improve mechanisms of certification and retraining of staff, expand the access of experts to the latest scientific developments and methods. This will contribute to formation of a highly qualified expert community capable of providing substantiated and reliable conclusions.

Development of interdepartmental coordination and integration of forensic science institutions. Strengthening interaction between state and independent forensic science institutions, as well as improving information exchange mechanisms will allow harmonizing methods and standards for conducting forensic examinations, eliminating duplication of functions and ensuring effective cooperation between all actors.

Adapting international experience in the field of forensic science. Research and implementation of successful practices of other countries with developed forensic models will help increase the efficiency of the work of Ukrainian forensic science institutions and promote their integration into international legal space.

Comprehensive implementation of these tasks will ensure increased efficiency in the management of forensic activities, high-quality communication between its subjects, and the formation of public trust in the judicial process. Improving the fo-

28 Ткаченко Н. М. Зазнач. твір. С. 132. DOI: [10.32353/khrife.2.2019.09](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.09) (date accessed: 03.05.2025).

rensic infrastructure in the context of dynamic changes is an important component of the overall reform of the legal system of Ukraine aimed at achieving and maintaining its transparency, efficiency, and compliance with international standards.

**Роль Міністерства юстиції України
у формуванні системи
експертного забезпечення
правосуддя
(оглядова стаття)**

**Наталія Філіпенко,
Александр Іванович**

Проведено аналіз провідної ролі Міністерства юстиції України в управлінні судово-експертною діяльністю, акцентовано увагу на особливостях координування, субординації, механізмах планування та інформування, а також здатності реагувати на нагальні питання та виклики сьогодення. Визначено, що ця діяльність має науково-практичне орієнтування й залежить від відомчої належності судово-експертних установ України. Окреслено широкий спектр функційних можливостей Мін'юсту України, які варіюються за формою та змістом (зокрема, зауважено, що експертне забезпечення правосуддя є одним із його основних законодавчо закріплених завдань). Мета статті — дослідити роль Мін'юсту України як центрального координаційного органу у формуванні ефективної системи експертного забезпечення правосуддя. Окреслено основні виклики та перспективи вдосконалення експертного супроводу правосуддя в умовах реформування судової системи й забезпечення дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс методів (логічного аналізу, порівняльно-правовий, системний, статистичний аналіз і контент-аналіз та ін.). Виокремлено основні напрями діяльності Мін'юсту

України як управлінського й координаційного органу у сфері кримінологічної діяльності судово-експертних установ, зокрема: розроблення та впровадження ефективної державної політики у сфері управління судово-експертною діяльністю; оптимізація методів керівництва державними судово-експертними установами й недержавними експертними організаціями; підвищення вимог до судової діяльності та її організації; підвищення ефективності діяльності судових установ України тощо.

Ключові слова: Міністерство юстиції України; судово-експертна діяльність; правосуддя; державна політика; міжнародний досвід; інтегрування експертних структур; законодавче регулювання; взаємодія.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

**Відмова
від відповідальності**

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

**Декларація
щодо конфлікту інтересів**

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів, що стосується цієї теми; хоча Александр Іванович є членом редакційної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Ahapova, O. V. (2024). *Administrativno-pravove rehuliuвання publicnogo administruvannya u sferi yustytzii Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtatsii* [Administrative and legal regulation of public administration in the Justice Area of Ukraine in the context of European integration] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia, URL: http://phd.znu.edu.ua/page/Doc/2024/agapova/Agapova_referat-1.pdf [in Ukrainian].
- Andrić, S. D., Ivanović, A. B. (2023). Forenzičke nauke i etika u eri primjene vještačke inteligencije [Forensic Sciences and Ethics in the Era of Application of Artificial Intelligence]. *Kriminalističke Teme*. God. XXIII. Br. 3–4. DOI: 10.51235/kt.2023.23.3-4.95 [in Montenegrin].
- Cataraga, O., Petcovići, P. (2024). Modern Aspects of Digitalization and Artificial Intelligence in Judicial Expertise. *Didzhitalizatsiia sudovo-ekspertnoi nauky v umovakh voiennoho stanu* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 08.11.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14K-DOGIxe5Y6HdNVBzqAS7gbR-ML/view>.
- Ekspertyzy u sudovii praktytsi* [Forensic examinations in judicial practice] (2005) / za zah. red. V. H. Honcharenka. Kyiv [in Ukrainian].
- Filipenko, N. Ye. (2016). Koordynatsiia kryminolohichnoi diialnosti sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy [Coordinating criminological activities within Ukrainian forensic institutions]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Verkhovenstvo prava»*. № 3. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2020/11/vp_2016_3-2.pdf [in Ukrainian].
- Filipenko, N. Ye. (2017). Sutnist ta osoblyvosti koordynatsiinoi diialnosti Ministerstva yustytzii Ukrainy v sferi ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia [The essence and peculiarities of coordination activities of the Ministry of Justice of Ukraine in expert support of justice]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Verkhovenstvo prava»*. № 1. URL: https://sd-vp.info/wp-content/uploads/2021/09/vp_2017_1-6.pdf [in Ukrainian].
- Filipenko, N. Ye., Lukashevych, S. Yu. (2023). Diialnist sudovo-ekspertnykh ustanov shcho do zapobihannia zlochynnosti z vykorystanniam prohresyvykh informatsiinykh metodyk ta tekhnolohii [Activities of Forensic Institutions Regarding Crime Prevention Using Progressive Information Methods and Technologies]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Pravo»*. № 14 (28). DOI: 10.52058/2786-5274-2023-14(28)-487-495 [in Ukrainian].
- Holovchenko, L. M. (2013). Problemni pytannia zakonodavchoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti [Challenges in the legislative regulation of forensic expert activity]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_1_4 [in Ukrainian].
- Ivanović, A., Filipenko, N. (2024). Proposal for Introducing the Institution of Forensic Artificial Intelligence. *Aktualni pytannia sudovoї ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. pam'iaty vydat. vchen. Vladyslava Fedorenka («Fedorenkivski chytannia»; Kharkiv, 15.10.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CJSGFYFcKM-Fu310UeR5dzoPmiMP-C0CP/view>.
- Martynenko, N. (2024). Coordination Council on the Problem of Forensic Expertise under the Ministry of Justice of Ukraine: Composition, Tasks, Authorities, Rights. *Theory and Practice of Public Administration*. Vol. 1. No. 78. DOI: 10.26565/1727 6667-2024-1-02.
- Pashko, L. (2024). Do problemy zmistovoho napovnennia prostoru publicnogo upravlinnia [To the Problem of Content Filling the Space of Public Administration]. *Publichno-upravlin-ski ta tsyfovi praktyky*. Vyp. 2. DOI: 10.31673/2786-7412.2023.022427 [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Spitsyna, H. O. (2024). Do pytan-nia poniattia ta klasyfikatsii vysnovku eksperta [On the concept and classification of the expert's opinion]. *Sudovo-ekspertna diialnist: zberezheniia naukovoho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu* : IV Vseukr. forum sud. ekspert. (Lviv, 07.06.2024). Odesa. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> [in Ukrainian].
- Pyrh, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho roz-*

- sliduvannia* [Theoretical and applied issues of expert support in pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://surl.li/exvexy> [in Ukrainian].
- Riabets, K. (2022). Systema ta sutnist zahalnykh funktsii derzhavnoho upravlinnia u suchasnyi period [The System and Essence of General Functions of Public Government in the Modern Period]. *Naukovi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. № 1 (11). DOI: 10.33269/2618-0065-2022-1(11)-207-221 [in Ukrainian].
- Sehai, M. Ya. (2003). Sudova ekspertolohiia — nauka pro sudovo-ekspertnu diialnist [Forensic science: the science of forensic activity]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2003. № 2 (33)—3 (34). URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/694> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni* [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. (2023). Forensic Science and Forensic Expert Activity: a View Through the Prism of Forensic Experts' Opinions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 30. No. 1. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02.
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tkachenko, N. (2019). Peculiarities of Public Administration in the Field of Forensic Science Activities (by the Example of the Ministry of Justice of Ukraine). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 20. No. 2. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.09.
- Yemeljanov, V., Repeshko, P. (2011). Orhanizatsiino-pravovi osnovy derzhavnoho upravlinnia sudovo-ekspertnoiu diialnistiu [Organizational and legal foundations for public governance of forensic expert activity]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadvannia*. Vyp. 2 (9) [in Ukrainian].

Filipenko, N., Ivanović, A. (2025). Role of the Ministry of Justice of Ukraine in the formation of a system of forensic science support for justice (*Review Article*). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 44—57. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.04.

Особливості використання результатів ДНК-досліджень мобільних лабораторій у кримінальному процесі

Катерина Латиш ^{*а}, Данило Жидков ^{**б}

* Канд. юрид. наук, доцентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9110-116X>, e-mail: k.v.latysh@nlu.edu.ua

** Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, e-mail: d.v.zhydkov@nlu.edu.ua

^а Концептуалізація, методологія, написання оригінального рукопису.

^б Написання оригінального рукопису.

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.05 УДК 343.95

Надійшло 23.04.2025 / Рецензовано 25.04.2025 / Прийнято до друку 12.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — проаналізувати процесуальний статус результатів експресаналізів ДНК, виконаних за допомогою мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій, виокремити переваги й обмеження таких досліджень, визначити критерії відповідності їх результатів вимогам щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, а також запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання процесуальної форми застосування спеціальних знань у цій сфері. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів: індукцію, дедукцію, аналіз, синтез, порівняння, прогностичний, порівняльно-правовий, формально-логічний. Досліджено процесуальний статус результатів експресаналізів ДНК, виконаних за допомогою мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій. Розглянуто відмінності між мобільними та стаціонарними лабораторіями, з'ясовано особливості збирання й оброблення біозразків, окреслено проблемні аспекти допустимості таких результатів як доказів. Особливу увагу приділено актуальності застосування мобільних технологій в умовах воєнних дій в Україні та необхідності вдосконалення правового регулювання їх застосування. Ретельно проаналізовано також останні законодавчі зміни й судову практику з оцінювання експресдосліджень.

Ключові слова: мобільні ДНК-лабораторії; біологічні зразки; експертне дослідження; докази, властивості доказів; процес доказування; ДНК-ідентифікація.

Постановка наукової проблеми

У сучасному кримінальному провадженні особливе доказове значення мають сліди, що залишаються на молекулярному рівні, зокрема ДНК-сліди, які можуть міститися в біологічних зразках, вилучених на місці події. Розвиток технологій у сфері криміналістики сприяв упровадженню мобільних ДНК-лабораторій, здатних оперативно проводити генетичну експертизу безпосередньо в польових умовах. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли виникає гостра потреба оперативно ідентифікувати людські рештки на місцях масових поховань або збройних зіткнень.

Попри очевидну ефективність і технологічну зручність мобільних лабораторій, їх застосування супроводжується низкою криміналістичних і процесуальних викликів. Зокрема, ідеться про оцінювання доказової сили й допустимості результатів, отриманих під час експрес-досліджень ДНК, а також про їх місце в системі кримінального доказування. У цьому контексті постає потреба в розмежуванні можливостей мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій, з'ясуванні правової природи результатів аналізу, їхнього процесуального статусу, а також у визначенні критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності таких доказів.

У межах цієї статті здійснено аналіз ключових відмінностей між мобільними та стаціонарними ДНК-лабораторіями, окреслено особливості збирання, оброблення та використання біологічних зразків, схарактеризовано види доказів,

які можуть бути сформовані на основі результатів ДНК-досліджень, а також висвітлено окремі проблемні аспекти процесуальної форми й доказового статусу експресаналізів, отриманих за допомогою мобільних технологій.

Актуальність цієї наукової статті зумовлена реаліями збройної агресії проти України, що супроводжуються активними бойовими діями, масовими похованнями, катуваннями цивільного населення та іншими воєнними злочинами. За таких умов виникає нагальна потреба у швидкому та якісному з'ясуванні обставин кримінального правопорушення, зокрема, в ідентифікації загиблих. Мобільні ДНК-лабораторії стали важливим інструментом досягнення завдань кримінального провадження, особливо на тимчасово окупованих або щойно звільнених територіях, де розгорнута додаткова експертна інфраструктура створити неможливо.

Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації мобільними ДНК-лабораторіями почали активно послуговуватися не лише під час розслідування воєнних злочинів, а й у загальнокримінальних провадженнях. Така практика свідчить про значний потенціал інтегрування новітніх технологій у слідчу діяльність в умовах правової держави. Водночас нормативне регулювання цієї сфери залишається неповним. Зокрема, недостатньо досліджено питання доказової сили результатів ДНК-аналізу, здійсненого мобільними лабораторіями. Відсутність єдиного підходу до визначення їх процесуального статусу спричиняє невизначеність

під час досудового розслідування та судового розгляду, особливо у справах, що потребують оперативності й високої точності результатів.

Окрім того, виникає низка суміжних запитань:

- «Чи можна визнавати результати експресаналізів самостійним доказом?»;
- «Яким є їхній зв'язок з іншими видами доказів: первинними чи похідними вони є?»;
- «Чи можуть роздруківки звітів мобільних лабораторій мати процесуальну самостійність і яку доказову силу вони мають у судовій практиці?».

Відповіді на ці запитання важливі для правозастосування та потребують належного теоретичного й нормативно-правового обґрунтування.

Аналіз основних досліджень і публікацій

9 жовтня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального

та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» (далі — Закон 4009-IX), який поставив спеціаліста на один щабель з експертом у питанні ідентифікації особи, зброї, вибухових речовин, наркотиків, наділив його додатковими повноваженнями з надання довідок, висновків та інших документів під час проведення досліджень і використання цих документів як доказів¹. Такі зміни зумовлено тим, що сьогодні експерти в галузі імунології, цитології, генетики, балістики й вибухотехніки значно завантажені, а для розслідування загальнокримінальних видів правопорушень (убивство, зґвалтування, зберігання наркотичних засобів тощо) і кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку необхідні оперативність, швидкість і якість досудового розслідування для вчасного прийняття відповідних процесуальних рішень².

Проблематику окремих аспектів доказування під час кримінального провадження досліджували такі вчені: П. Давидюк зі співавторами³, В. Дем'янчук⁴,

- 1 Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 р. № 4009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#Text> (дата звернення: 22.04.2025) ; Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
- 2 Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою оптимізації залучення спеціалістів під час досудового розслідування від 20.09.2023 р. № 10075. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1991295> (дата звернення: 22.04.2025).
- 3 Давидюк П. П., Пелешок І. І., Якимчук М. Ю. Сучасний стан розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 2. С. 171—176. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.75.2.27 (дата звернення: 22.04.2025).
- 4 Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі. *Правова інформатика*. 2008. № 2 (18). С. 57—60. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/08dvdvkp.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).

В. Журавель та А. Коваленко⁵, М. Шумило⁶. Особливу увагу молекулярно-генетичній експертизі та можливості використання її результатів як доказу приділили Т. Михальчук та Є. Свобода⁷, О. Нарожна та М. Храпицька⁸, М. Щербаковський⁹. Окрім того, проблеми проведення ДНК-експертизи мобільними лабораторіями порушено в наукових працях іноземних учених (R. S. Turingan зі співавторами)¹⁰.

В. Журавель та А. Коваленко зазначають, що докази досліджують як на етапі судового розгляду, так і на етапі досудового розслідування, і виокремлюють різних суб'єктів дослідження. Науковці наголошують на тому, що процесуальна діяльність слідчого із дослідження доказів полягає у складанні протоколу для фіксування відомостей¹¹. Із цією думкою можна цілком погодитись, адже пе-

редбачувано, що сторони кримінального провадження перед поданням доказів до суду для їх безпосереднього дослідження, як того вимагає Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК), самостійно ознайомлюються зі здобутими доказами, змістом фактичних відомостей, наявних у процесуальному джерелі, оцінюють на предмет допустимості, достовірності, достатності разом з іншими доказами¹². Так, слідчий і прокурор мають право проводити огляд документів та комп'ютерних даних (ст. 237 КПК)¹³. За результатами проведення такого огляду складають протокол, проте цей протокол є тільки засобом фіксування відповідного факту та може бути похідним доказом.

Важливо у цьому контексті зазначити, що згідно зі змінами до п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК документами як доказами тепер

- 5 Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313—328. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-313 (дата звернення: 22.04.2025).
- 6 Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40—48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2013_2_10 (дата звернення: 22.04.2025).
- 7 Михальчук Т. В., Свобода Є. Ю. Система ANDE RAPID DNA — унікальна технологія швидкісного встановлення ДНК. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: мат-ли міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25.11.2022)*. Київ, 2022. С. 82—85. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf (дата звернення: 22.04.2025).
- 8 Нарожна О. В., Храпицька М. О. Значення молекулярно-генетичної експертизи для криміналістичної ідентифікації особи. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання: мат-ли ювіл. всеукр. дистанц. конф., присвяч. 155-річ. Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова (Одеса, 10.04.2020)*. Одеса, 2020. С. 245—248.
- 9 Щербаковський М. Г. Проблеми формулювання висновків молекулярно-генетичної експертизи. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019)*. Харків, 2019. С. 193—195. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13593> (дата звернення: 22.04.2025).
- 10 Turingan R. S., Vasantgadkar S., Palombo L. et al. Rapid DNA analysis for automated processing and interpretation of low DNA content samples. *Investigative Genetics*. 2016. Vol. 7. Is. 2. 12 p. DOI: 10.1186/s13323-016-0033-7 (дата звернення: 22.04.2025).
- 11 Журавель В. А., Коваленко А. В. Зазнач. твір. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-313 (дата звернення: 22.04.2025).
- 12 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
- 13 Там само.

є довідки, висновки й інші документи спеціаліста¹⁴. Водночас поняття «інші документи спеціаліста», на жаль, у КПК не визначено, що створює додаткові проблеми в доказовій діяльності слідчого, прокурора та може суперечити принципу правової визначеності відповідно до практики Європейського суду з прав людини¹⁵.

Як наголошує В. Іщенко, документом є матеріальний об'єкт, що в зафіксованій формі безпосередньо відображає відомості про події та факти, які мають кримінально-процесуальне значення, викладені за допомогою знаків і які дають змогу однозначно відтворювати відомості у формі зображень або усної мови, передавати та тлумачити людську думку. Документ складає певна особа, підприємство, установа, організація або його отримують в обумовленому порядку органи розслідування чи суд і додають до матеріалів справи¹⁶.

Наведене визначення є більш релевантним, але не вирішеним залишається питання «інших документів спеціаліста». Звернімося до Закону України «Про інформацію», відповідно до якого документом є матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі¹⁷. Тобто іншим документом спеціаліста можна вважати матеріальний носій, який містить зафіксовану інформацію про події або факти у вигляді знаків і здатний переда-

вати цю інформацію у просторі й часі. Його складає спеціаліст під час діяльності із дослідження обставин, які потребують спеціальних знань.

Щодо отримання доказової інформації в результаті проведення молекулярно-генетичних експертиз, то П. Давидюк зі співавторами зазначає, що об'єктом дослідження молекулярно-генетичної експертизи є ДНК людини, а саме кислоти, які містить ядро клітини (ядерна ДНК), а також кислоти, які є в мітохондріях клітини — мітохондріальна ДНК. Завдання експертизи — визначити належність слідів, виявлених на місці події, конкретній особі, яку підозрюють у скоєнні злочину; визначити належність слідів, виявлених у кількох місцях події, одній особі й підтвердити наявність зв'язку між кримінальним правопорушенням та досліджуваною особою; визначити кількість осіб у разі змішування біологічних речовин, вилучених із місця події; ідентифікувати частини або рештки невпізнаних трупів за даними ДНК, отриманими в імовірних близьких родичів¹⁸.

Мета статті

Проаналізувати процесуальний статус результатів експресаналізів ДНК, виконаних за допомогою мобільних і стаціонарних ДНК-лабораторій, виокремити переваги й обмеження таких досліджень, визначити критерії відповідності

- 14 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
- 15 Case of the Sunday Times v. the United Kingdom. Appl. No. 6538/74. Judgm. of 26 Apr 1979 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57584%22%7D> (дата звернення: 22.04.2025).
- 16 Іщенко В. М. Поняття документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Право України*. 1997. № 2. С. 42—45.
- 17 Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
- 18 Давидюк П. П., Пелешок І. І., Якимчук М. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.75.2.27 (дата звернення: 22.04.2025).

їх результатів вимогам щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, а також запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання процесуальної форми застосування спеціальних знань у цій сфері.

Методи дослідження

Для досягнення мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити особливості функціонування мобільних та стаціонарних ДНК-лабораторій, а також проаналізувати відмінності у правовому регулюванні й судовій практиці щодо допустимості результатів експрес-досліджень. Формально-логічний підхід забезпечив чітке визначення ключових правових категорій «належність», «допустимість», «достовірність» і «достатність» доказів, а також формування критеріїв, яким мають відповідати результати ДНК-аналізів для їх використання в кримінальному процесі.

Метод порівняння застосовано для оцінювання судових рішень щодо визнання результатів експресаналізів доказами, зокрема у випадках використання роздруківки звіту як самостійного доказового джерела. Індуктивний метод дав змогу на основі аналізу окремих кримінальних справ вивести узагальнення щодо правозастосовної практики, тоді як дедуктивний — перевірити практичну релевантність загальних теоретичних висновків. Прогностичний метод сприяв формуванню пропозицій з удосконалення нормативно-правового регулювання застосування спеціальних знань у сфері судової експертизи.

Методи аналізу й синтезу допомогли системно дослідити законодавчі норми, судову практику й організаційно-процесуальні особливості збирання та оброблення біологічних зразків, що дало змогу комплексно оцінити переваги і виклики мобільних технологій у доказовій діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження

Із початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну експерти часто послуговуються мобільними пересувними ДНК-лабораторіями від компанії ANDE, яка зареєстрована та працює в США¹⁹. Такі ДНК-лабораторії розробили як високотехнологічний інструмент для оперативної ідентифікації біологічного матеріалу в умовах, наближених до польових.

Вони мають низку переваг під час розслідування кримінальних правопорушень. По-перше, за допомогою мобільних ДНК-лабораторій можна *автоматизувати рутинні процеси*, адже під час застосування цієї системи не потрібен технічний оператор, тому що всі процеси з моменту внесення біологічних зразків до моменту виведення генетичного профілю автоматизовані й не потребують стороннього втручання. Це мінімізує людський чинник і знижує ризик похибок. Лабораторія містить три основні складові: ємності для забору зразка, картридж та автоматизований аналізатор. Компактні розміри й відповідність військовим стандартам США (зокрема, стандарту 810G) дають змогу застосовувати систему безпосередньо

19 Хрипун В. «Якість і швидкість експертиз Міністерства юстиції суттєво покращаться завдяки новим мобільним ДНК-лабораторіям», — заступник міністра юстиції Андрій Гайченко / Судово-юридична газета : вебсайт. 04.06.2024. URL: <https://surl.lu/brcliq> (дата звернення: 22.04.2025).

на місці події, навіть за межами контрольованого лабораторного середовища²⁰.

По-друге, ДНК-лабораторія здійснює ідентифікацію широкого спектра біологічних зразків: букальні мазки, плями крові, сліди від зброї та боеприпасів, одяг, зразки з пляшок, чашок, сигарет, жувальних гумок, автомобільних керм, сенсорних елементів тощо.

По-третє, ідентифікація біологічного зразка триває не більше двох годин, отже, усе відбувається швидко. Це сприяє дотриманню строків досудового розслідування та в деяких випадках навіть його прискоренню. Автоматизація дає змогу зменшити залучення людського ресурсу для проведення ідентифікації біологічного зразка, що скорочує витрати на організацію досліджень і логістику, особливо в умовах активних слідчих (розшукових) дій.

По-четверте, можна досягти превентивного ефекту завдяки оперативній ідентифікації підозрюваних або жертв, що так само може мати значний психологічний вплив на правопорушників, сприяти розкриттю злочинів і запобігати їх повторенню. Тобто ця система допомагає запобігати вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Окрім того, іще однією перевагою ДНК-лабораторій є висока точність (імовірність ідентифікації особи становить 99,9 %), що дає змогу розглядати результати ідентифікації особи як надійний доказ у кримінальному провадженні. Яскравим прикладом є науковий дослід

відомого американського вченого Річарда Селдена, що довів відсутність розбіжностей між результатами ДНК-аналізів, отриманих із різних типів біологічного матеріалу: від букальних мазків до тканин печінки, мозку й кісток. Найбільш придатними для аналізу, відповідно до результатів цього дослідження, є букальні мазки і м'язова тканина залежно від тривалості перебування тіла у відкритому середовищі²¹.

Процедура отримання результату в мобільній ДНК-лабораторії передбачає виконання таких етапів:

- 1) збирання біологічних зразків за допомогою бавовняної, поролонової або флокованої палички;
 - 2) поміщення палички в картридж (чіпсет);
 - 3) концентрування та очищення (виокремлення клітинної ДНК та її очищення від сторонніх домішок);
 - 4) ампліфікація (множення коротких tandemних повторів (*STR*-локусів) за допомогою полімеразної ланцюгової реакції, далі — ПЛР);
 - 5) проходження *STR*-локусами модифікації під час ПЛР шляхом приєднання барвника;
 - 6) виявлення ділянки інтересу (за допомогою лазерної детекції);
 - 7) інтерпретування (визначення алельного складу);
 - 8) формування результату (автоматичний аналіз фрагментів і генерування звіту про ДНК-профіль).
- Отримання результату див. на рис.

20 Саковський А. А., Атаманчук В. М., Волошин О. Г. Особливості встановлення загиблих осіб в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25.11.2022). Київ, 2022. С. 25–29. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf (дата звернення: 22.04.2025) ; Turingan R. S., Brown J., Kaplun L. et al. Identification of human remains using Rapid DNA analysis. *International Journal of Legal Medicine*. 2020. Vol. 134. Pp. 863–872. DOI: 10.1007/s00414-019-02186-y (дата звернення: 22.04.2025).

21 Turingan R. S., Brown J., Kaplun L. et al. Op. cit. DOI: 10.1007/s00414-019-02186-y (дата звернення: 22.04.2025).

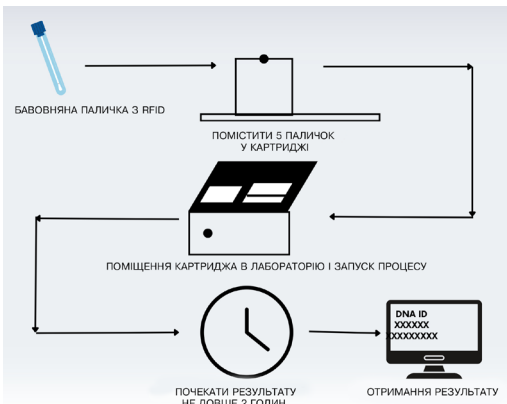

Рис. Схематичне зображення отримання результату в мобільній ДНК-лабораторії

Завдяки вбудованому програмному забезпеченню *Expert System* ДНК-профіль автоматично завантажується до системи, де відбувається його порівняння зі зразками в базі даних із метою визначення ідентичності або виявлення збігів²².

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкція*), Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень і КПК молекулярно-генетичну експертизу проводять експерти, відповідні установи, яких залучають сторони кримінального прова-

дження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту²³. Зважаючи на Закон 4009-IX, стороні обвинувачення необов'язково залучати експерта для проведення експертизи щодо ідентифікації особи, наркотичних речовин, вибухівки²⁴. Натомість слідчий або прокурор на підставі свого рішення, оформленого постановою відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК, може залучити спеціаліста за ст. 71 КПК для проведення огляду місця події та вилучення відповідних біологічних зразків з метою подальшої ідентифікації загиблої особи на місці проведення огляду місця події, що пришвидшить процес досудового розслідування й визначення всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження²⁵. Варто зауважити, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» певні види геномної інформації підлягають обов'язковій державній реєстрації²⁶.

Результати проведення експертного молекулярно-генетичного дослідження згідно з п. 4.19 розд. IV Інструкції зазначають у письмових документах — висновку експерта та реєстраційній картці. Висновок експерта (окрім вступної, дослідницької частини, узагальнення та оцінки результатів дослідження)

22 Зображення, побудоване в графічному редакторі *Canva*, наочно демонструє процес отримання результату в мобільній ДНК-лабораторії.

23 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 22.04.2025); Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

24 Про внесення змін до Кодексу України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

25 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

26 Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

містить дату й номер звернення особи, реєстраційну картку відбору біологічного зразка, найменування органу, у якому проводять дослідження і/або прізвище, ім'я та по батькові, посаду особи, що проводила дослідження, назву засобу відбору біологічних зразків і їх виробника, строк зберігання відібраного біологічного матеріалу. Важливо зазначити, що як результати проведеного дослідження загалом, так і висновок експерта зокрема містять саме ймовірність збігу порівнюваних об'єктів (біологічних зразків). Це зроблено для того, щоб остаточне рішення ухвалював суд після дослідження сукупності доказів. Реєстраційну картку оформлюють відповідно до порядку, визначеного Мін'юстом України ²⁷.

Результати проведеного спеціалістом-криміналістом у ДНК-лабораторії ANDE 6C дослідження в контексті доказової діяльності слідчого або прокурора відображають у вигляді комп'ютерних даних. Відповідно до положень КПК такі дані мають усі ознаки документа як виду доказу, зокрема, у вигляді роздруківки або в електронному форматі.

Згідно з ч. 1 ст. 84 КПК доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд визначає наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження. За ч. 2 цієї самої статті документи є процесуальними джерелами доказів ²⁸.

До того ж, відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК, спеціаліст має право надавати не

лише пояснення, довідки та висновки, а й інші документи ²⁹. Закон не містить визначення поняття «*інший документ спеціаліста*», однак з огляду на юридичну доктрину та правозастосовну практику під ним розуміють матеріальний носій, що містить зафіксовану інформацію про події або факти, які мають правове значення, подану у вигляді знаків, що здатні передаватися у просторі та часі. Такий документ складає спеціаліст, який має відповідні спеціальні знання і повноваження.

Основні ознаки «*іншого документа спеціаліста*», що містить результати ДНК-дослідження:

- 1) форма матеріального носія (телефон, паперовий документ, комп'ютерний файл, цифровий звіт тощо);
- 2) фіксування інформації знаками (цифрових або літерно-цифрових кодів, генетичних профілів тощо);
- 3) юридичне значення зафіксованої інформації, що підтверджує обставини, які мають значення для кримінального провадження;
- 4) можливість передавати цю інформацію у просторі та часі (наприклад, шляхом долучення до матеріалів справи);
- 5) складений уповноваженою особою, яка має спеціальні знання ³⁰.

У цьому контексті комп'ютерні дані або роздруковані результати експресаналізу мобільної ДНК-лабораторії можна вважати такими, що відповідають ознакам документа. Згідно з ч. 4 ст. 99 КПК копії інформації, зокрема комп'ютерних

27 Інструкція про призначення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

28 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

29 Там само.

30 Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

даних, виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, суд визнає оригіналом документа за умови дотримання обумовленого порядку їх отримання. Саме тому «іншим документам» цілком можуть бути комп'ютерні дані або роздруківка експресаналізу ДНК-лабораторії відібраних біологічних зразків.

Аналіз наявної судової практики свідчить про її неоднорідність із позицій визначення доказової сили результатів ДНК-аналізу, отриманих за допомогою системи *ANDE Rapid DNA 6C*. Наприклад, слідчий суддя П'ятихатського райсуду Дніпропетровської області розглядав епізод, де слідчий клопотав про проведення обшуку на підставі результатів швидкісного ДНК-дослідження, проведеного за допомогою технології *Rapid DNA*. З'ясовано, що 05.09.2023 р. з місця події вилучили біологічний матеріал, який досліджували із застосуванням приладу *ANDE 6C*. За результатами аналізу зі змиву речовини, виявленої на тілі потерпілої, встановили генотип особи чоловічої статі. Пізніше, у межах досудового розслідування, у підозрюваного відібрали зразки букального епітелію, які також дослідили за допомогою *ANDE 6C*, що підтверджено протоколами огляду речей від 6 та 22 вересня 2023 року. Порівняльний аналіз генетичних профілів показав збіг, який став підставою для подальших процесуальних дій³¹.

Водночас варто зауважити, що у цьому разі до матеріалів долучали протоколи огляду речей, які фіксували наявність і застосування ДНК-аналізатора, а не окремий звіт або висновок спеціаліста про ідентичність ДНК-профілів. Процесуально такий підхід є недостатнім, оскільки факт застосування

приладу не містить інформації про генетичний збіг, його достовірність, метод дослідження, використані *STR*-локуси тощо.

Доходимо висновку, що результати аналізу, отримані за допомогою ДНК-лабораторії, оформлюють як документ спеціаліста згідно з ч. 1 ст. 71 КПК, а не лише фіксують у протоколі огляду приладу. В іншому разі постає ризик визнання таких даних неналежним доказом через відсутність процесуально належного способу їх фіксування та за свідчення.

Застосування мобільної ДНК-лабораторії *ANDE 6C* у кримінальному провадженні України дедалі частіше фіксують у матеріалах слідства та судових рішеннях як елемент доказової бази. Аналіз судової практики свідчить про формування певних тенденцій у застосуванні таких результатів, проте також виявляє низку процесуальних неточностей щодо правильного визначення слідчої дії — огляду речей або документів. Наведемо приклади.

У вироку Фастівського міськрайсуду Київської області судом встановлено, що 20 і 21 жовтня 2023 року слідчий за участю спеціаліста-криміналіста провів огляд речей і звітів про визначені ДНК-профілі й таблиці ілюстрацій. Усе зафіксували в протоколі. Оглянули чотири конверти з дерев'яними аплікаторами, які містили зразки з відра, підлоги, ноги ОСОБИ_4, а також його букального епітелію. Кожен аплікатор поміщали в окремий чіп *ANDE I-Chip*, йому присвоювали унікальний ідентифікатор у системі *FAIRS*, після чого чіпи поміщали до генетичного аналізатора *ANDE 6C*. У результаті отримали відповідні ДНК-профілі, які потім порівнювали за допомогою

31 Ухвала П'ятихат. райсуду Дніпропетр. обл. від 23.09.2023 р. Справа № 190/1885/23. Провадж. № 1-кс/190/376/23 / ЄДРСП : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113676188> (дата звернення: 22.04.2025).

програмного забезпечення *FAIRS Client Software*³².

Дуже цікаво, що у цьому разі слідчий за участю спеціаліста-криміналіста проводив огляд речей і звітів ДНК-аналізу, що не суперечить КПК та Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду³³, проте було б доцільніше, якби спершу провели огляд речей (від моменту розпакування конвертів із вилученими речами й до моменту поміщення їх до картриджів ДНК-лабораторії), а потім уже — огляд документів, тобто комп'ютерних даних, що їх відобразив комп'ютер після завантаження зразків у систему. Проте дуже цікаво, що звіти з експресаналізу додали до згаданого вище протоколу огляду речей і документів, тож маємо всі підстави вважати, що подібні звіти є самостійними доказами у цьому кримінальному провадженні. Отже, у протоколі огляду зазначили не лише речі (аплікатори), а й звітні документи з результатами експресаналізу, що фактично є комп'ютерними даними, отриманими після оброблення зразків. Протокол має ознаки двох різних слідчих дій — огляду речей і огляду документів, хоча доцільніше було б проводити їх окремо: спершу — огляд фізичних носіїв, а потім — інформації, зафіксованої в цифровій формі.

В ухвалі слідчого судді Київського райсуду м. Одеса зазначено, що підозру обґрунтовано даними протоколу огляду документа (відомостей мобільної ДНК-лабораторії *ANDE 6C Rapid DNA Analysis*)³⁴. Отже, у цьому разі слідчий учинив процесуально правильно (огляд документа про відомості мобільної ДНК-лабораторії).

В ухвалі слідчого судді Індустріального райсуду м. Дніпро зазначено, що «із наданих матеріалів клопотання вбачається, що підозра підтверджується та обґрунтовується зібраними у кримінальному провадженні доказами: <...> протоколами огляду речей та документів від 05.09.2023, 06.09.2023 та 22.09.2023, згідно яких після проведення вилучення біологічного матеріалу з тіла померлої ОСОБА_7, здійснено його дослідження за допомогою застосування технології автоматичного швидкісного встановлення ДНК профілю *Rapid DNA* використанням приладів “*ANDE Rapid DNA 6C*”, відповідно до вказаного дослідження встановлено генотип чоловічої статі. В ході досудового розслідування у ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_1 було відібрано біологічні зразки, а саме букальний епітелій (слина) та встановлено його генотип за допомогою швидкісного ДНК аналізатора. Шляхом автоматичного порівняння за базами було встановлено співпадіння між встановленим генотипом зі змиву вилученого під час огляду трупу ОСОБА_7 та встановленим генотипом букального

32 Вирок Фастів. міськрайсуду Київ. обл. від 23.01.2024 р. Справа № 381/321/24. Провадж. № 1-кп/381/232/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116472692> (дата звернення: 22.04.2025).

33 Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду : затв. наказ. Генпрокуратури України, МВС України, ДПА України, СБ України, Верхов. Суду України, ДСА України від 27.08.2010 р. № 51/401/649/471/23/125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

34 Ухвала Київ. райсуду м. Одеса від 26.03.2024 р. Справа № 947/10256/24. Провадж. № 1-кс/947/4278/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117923939> (дата звернення: 22.04.2025).

епітелію ОСОБА_6»³⁵. Надалі у цьому кримінальному провадженні провели генетично-молекулярну експертизу, відповідно до висновку якої чоловіча ДНК в піднігтьовому вмісті лівої руки потерпілої ОСОБА_7 може походити від підозрюваного ОСОБА_6 з імовірністю не менше ніж 99,999999999999982 %. ДНК слідів з умістом піхви потерпілої ОСОБА_7 може походити від підозрюваного ОСОБА_6 з імовірністю не менше ніж 99,999999999999982 %³⁶.

У цьому разі ми бачимо, що слідчий за участю спеціаліста-криміналіста також провів огляд речей і документів (відомості мобільної ДНК-лабораторії), який з'ясував співпадіння зразків, і це співпадіння надалі підтвердила молекулярно-генетична експертиза з імовірністю 99,9 %.

Так, в ухвалі Києво-Святошинського райсуду Київської області зазначено таке: «Обґрунтованість підозри ОСОБА_5 у вчиненні даного злочину підтверджується зібраними у кримінальному провадженні доказами, а саме: <...> протоколом огляду речей із застосуванням генетичного аналізатору ANDE 6C № НОМЕР_1, за результатами якого та обробки встановлено ДНК-профілі зі зразків: “01.12.2023_ERDR_3420_shtanu”, “01.12.2023_ERDR_3420_skotch”, “01.12.2023_3420_zapalnuchka”, “01.12.2023_3420_rykavutsya_prava”, “01.12.2023_3420_ztyashka”, “01.12.23_Rubin_A.G_07.05.1951_5” від 01.12.2023; протоколом огляду речей із застосуванням генетичного аналізатору ANDE 6C № НОМЕР_1, за результатами якого та обробки вста-

новлено ДНК-профілі зі зразків “11.12.23_buk_POGREBNUY_O.V._1981”, “11.12.23_buk_POGREBNUY_O.V._1981_2”, а також встановлено співпадіння між собою ДНК-профілів “11.12.23_buk_POGREBNUY_O.V._1981”, “11.12.23_buk_POGREBNUY_O.V._1981_2” із зразками “ІНФОРМАЦІЯ_2”, “ІНФОРМАЦІЯ_3”, “01.12.2023_3420_zapalnuchka”, “01.12.2023_ERDR_3420_skotch”, “01.12.2023_3420_ztyashka” (тобто дані зразки належать одній особі чоловічої статі, а саме ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1 та іншими доказами в своїй сукупності»³⁷.

У цьому разі слідчий також припустився процесуальної помилки, адже з моменту огляду даних, які відобразив генетичний аналізатор і відтворив комп'ютер, слідчий проводив огляд не речей, а документів, що є іншою слідчою дією.

Ухвалою Житомирського апеляційного суду апеляційну скаргу підозрюваного залишили без задоволення за такими підставами: «Повідомлена підозра обґрунтовується: <...> протоколом огляду речей, які добровільно видала потерпіла ОСОБА_10, а саме її спідню білизну, де виявлені сліди біологічного походження білого та бурого кольорів; протоколом затримання ОСОБА_8, в ході якого вилучені його особисті речі, у тому числі спідня білизна, на якій виявлені сліди біологічного походження бурого кольору; протоколом огляду речей, в ході якого застосовано генетичний аналізатор ANDE 6C № і 7236 в результаті чого встановлено, що речовина бурого кольору виявлена на спідній білизні ОСОБА_11, має біологічні сліди

35 Ухвала Індустр. райсуду м. Дніпро від 16.01.2024 р. Справа № 202/19874/23. Провадж. № 1-кc/202/512/2024 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116367914> (дата звернення: 22.04.2025).

36 Там само.

37 Ухвала Києво-Святош. райсуду Київ. обл. від 12.12.2023 р. Справа № 369/20974/23. Провадж. № 1-кc/369/4121/23 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115861608> (дата звернення: 22.04.2025).

потерпілої ОСОБА_10; протоколами допитів свідків; речовими доказами»³⁸. Отже, у цьому разі слідчий також припустився процесуальної помилки, оскільки оглядав не саму ДНК-лабораторію ANDE 6C, а відомості, відображені в ній і відтворені на комп'ютері.

В ухвалі Києво-Святошинського райсуду Київської області зазначено, що «обґрунтованість підозри ОСОБА_4 підтверджується зібраними на даний час матеріалами кримінального провадження: <...> протоколом огляду речей від 17.02.2024 року за участю спеціаліста криміналіста ВКЗСУ ГУНП Київській області з використанням генетичного аналізатора "ANDE 6C", за результатами обробки встановлено ДНК-профілі, а саме паперового конверту № 1 зі змивами з ран голови трупа ОСОБА_7, паперового конверту № 2 зі змивами ран голови трупа ОСОБА_7 та паперового конверту № 3 зі штанами синього кольору зі слідами РБК, що були вилучені в ОСОБА_4, за результатами якого встановлено ймовірне співпадіння між собою ДНК профілю із зразком: "541_krov_tryr_mirshyk.v.o.1937.2" (із змиву рани голови трупа ОСОБА_7) з профілями "541_zmuv_RBK_shtanu.1", "541_zmuv_RBK_shtanu.2" (із штанів синього кольору зі слідами РБК, що були вилучені в ОСОБА_4)»³⁹.

У цьому разі слідчий також припустився аналогічної процесуальної помилки: він оглядав не ДНК-лабораторію, а відомості, відображені в ній і відтворені на комп'ютері, натомість він мав про-

водити огляд документів (інформації ДНК-лабораторії).

Як бачимо, у зазначених вище судових рішеннях як доказ застосовано саме протоколи огляду документів. Незважаючи на це, не є беззаперечним той факт, що не можна застосовувати як докази висновки спеціалістів, які цілком ґрунтуються на звітах, отриманих у результаті проведення дослідження ДНК-лабораторією ANDE 6C. Такі висновки відповідно до КПК уважатимуть доказами. Процесуальним джерелом такого доказу є документ, оскільки висновок спеціаліста відповідає ознакам документа, наведеним вище. Згідно з Постановою Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.11.2024 р. у справі № 344/8350/22 системний аналіз норм ст. 84, 298-1 КПК свідчить, «що висновок спеціаліста у розумінні абзацу 2 частини 1 статті 298-1 КПК не є доказом у кримінальному провадженні щодо злочинів, а відтак не може підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачені частиною 1 статті 91 КПК»⁴⁰. Не можна цілком погодитися з такою тезою, оскільки в ній ототожнено поняття доказ і джерело доказу, що не є припустимим.

Висновки

З огляду на викладене, можна стверджувати, що мобільні ДНК-лабораторії,

38 Ухвала Житомир. апеляц. суду від 03.06.2024 р. Справа № 279/3104/24. Провадж. № 11-сс/4805/345/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119587381> (дата звернення: 22.04.2025).

39 Ухвала Києво-Святош. райсуду Київ. обл. від 16.04.2024 р. Справа № 369/6089/24. Провадж. № 1-ксс/369/1338/24 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520604> (дата звернення: 22.04.2025).

40 Постанова Касац. кримін. суду Верхов. Суду від 07.11.2024 р. Справа № 344/8350/22. Провадж. № 51-1808км24 / ipLex : вебсайт. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=123081920&red=10000308c65932c94111ffbf6be800b1e242da&d=5> (дата звернення: 22.04.2025).

зокрема система *ANDE 6C*, є справжнім технологічним проривом, який дедалі частіше застосовують у практиці досудового розслідування в Україні. Ці лабораторії забезпечують швидке, точне й мобільне дослідження біологічних зразків безпосередньо на місці події, що є надзвичайно важливим в умовах активних бойових дій, гуманітарних катастроф або потреби в оперативній ідентифікації особи. Завдяки автоматизації процесу, високій точності результатів, оперативності та здатності опрацьовувати різноманітні зразки, *ANDE 6C* є ефективним інструментом, який не лише сприяє процесуальній економії, а й психологічно впливає на правопорушника та запобігає скоєнню нових злочинів.

Досвід застосування цієї технології в інших юрисдикціях, зокрема у США, підтверджено офіційним визнанням на рівні Федерального бюро розслідувань і розробленням відповідних стандартів. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує процесуальний аспект належного оформлення результатів експресдослідження. Як ми довели цим дослідженням, звіт ДНК-лабораторії *ANDE 6C* можна оформити у вигляді висновку спеціаліста, який відповідно до КПК визнають доказом у кримінальному провадженні, а процесуальним джерелом такого доказу є документ.

Роздрукована звіт експресаналізу має всі ознаки документа: містить матеріальний носій, зафіксовану в літерно-цифровій формі інформацію, яка засвідчує юридично значущі обставини та яку можна відтворити в електронному або паперовому вигляді, сформовану уповноваженою особою зі спеціальними знаннями, її також можуть засвідчувати підписи слідчого та спеціаліста-криміналіста. Аналіз судової практики доводить, що подібними документами вже послуговуються як доказами у кримінальних провадженнях,

хоча водночас виявляють процесуальні помилки у їх оформленні, зокрема об'єднання в одному протоколі двох різних слідчих дій — огляду речей і огляду документів. Незважаючи на це, слідчі судді орієнтуються переважно на зміст таких документів, а не на їхні назви, якщо ці помилки істотно не впливають на права учасників процесу.

У зв'язку з виявленими проблемами вважаємо доцільним розроблення окремої відомчої інструкції, яка регламентувала б порядок проведення досліджень ДНК-лабораторією *ANDE 6C*, а також унормувала б оформлення відповідного висновку спеціаліста. Упровадження чітких правил сприятиме як підвищенню правової визначеності, так і загальному рівню довіри до результатів таких аналізів як до повноцінного джерела доказової інформації.

Отже, технології швидкісного ДНК-аналізу здатні значною мірою змінити практику збирання доказів у кримінальному провадженні, підвищити ефективність роботи правоохоронних органів і сприяти оперативному встановленню істини у справі.

Peculiarities of Using DNA Research Results From Mobile Laboratories in Criminal Proceedings

Kateryna Latysh, Danylo Zhydkov

The primary concerns of this paper are to analyze the procedural status of rapid DNA test results obtained in mobile and stationary DNA laboratories. It identifies the benefits and restrictions of such studies and determines whether the results comply with the requirements for adequacy, admissibility, credibility, and sufficiency of evidence. Additionally, it proposes ways to improve the legal regulation concerning the procedural form for applying specific expertise in this area. To achieve this goal, the author employs a range of general

scientific and special legal methods, including induction, deduction, analysis, synthesis, comparison, prognostic, comparative legal, and formal logical. The paper explores the procedural status of rapid DNA test results obtained in both mobile and stationary DNA laboratories. The paper discusses the differences between mobile and stationary laboratories, identifies peculiarities in the collection and processing of biosamples, and outlines problematic aspects of admitting such results as evidence. Emphasis is placed on the relevance of utilizing mobile technologies under martial law in Ukraine and the need to improve the legal regulation of their use. The latest legislative changes and case law on evaluating rapid research were also carefully analyzed.

Keywords: mobile DNA laboratories; biological samples; expert research; evidence, evidence properties; process of proving; DNA identification.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

Davydiuk, P. P., Peleshok, I. I., Yakymchuk, M. Yu. (2023). Suchasnyi stan rozvytku molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy

v Ukraini [The current state of development of molecular genetics expertise in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 75. Ch. 2. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.75.2.27](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.27) [in Ukrainian].

Dem'ianchuk, V. (2008). Zastosuvannia poniattia dokument u kryminalnomu protsesi [Application of the "document" concept in criminal procedure]. *Pravova informatyka*. № 2 (18). URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/08dvdtkp.pdf> [in Ukrainian].

Ishchenko, V. M. (1997). Poniattia dokumenta yak dzherela dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi [The concept of document as a source of evidence in criminal proceedings]. *Pravo Ukrainy*. № 2 [in Ukrainian].

Khrypun, V. (2024). «Iakist i shvydkist ekspertyz Ministerstva yustytzii suttievo pokrashchatsia zavdiaky novym mobilnym DNK-laboratoriiam», — zastupnyk ministra yustytzii Andrii Haichenko ["Thanks to new mobile DNA laboratories, the quality and speed of the Ministry of Justice's forensic examinations are expected to improve considerably," said Deputy Minister of Justice Andrii Haichenko] / *Sudovo-iurydychna hazeta* : vebсайт. URL: <https://surl.ln/brciiq> [in Ukrainian].

Mykhalchuk, T. V., Svoboda, Ye. Yu. (2022). Sistema ANDE RAPID DNA — unikalna tekhnolohiia shvydkisnoho vstanovlennia DNK [ANDE RAPID DNA SYSTEM: a unique technology for rapid DNA analysis]. *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy* : mat-ly mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25.11.2022). Kyiv. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/22891> [in Ukrainian].

Narozhna, O. V., Khrapytska, M. O. (2020). Znachennia molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy dlia kryminalistychnoi identyfikatsii osoby [The significance of molecular genetic examination for forensic identification]. *Pravovyi vymir konstytutsiinoi ta kryminalnoi yurysdyksii v Ukraini ta sviti. Treti yurydychni chytannia* : mat-ly yuvil. vseukr. dystants. konf., prysviach. 155-rich. Odes. nats. un-tu im. I. I. Mechnykova (Odesa, 10.04.2020). Odesa [in Ukrainian].

Sakovskiy, A. A., Atamanchuk, V. M., Voloshyn, O. H. (2022). Osoblyvosti vstanovlennia

- zahyblykh osib v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of identifying the deceased under martial]. *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy* : mat-ly mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25.11.2022). Kyiv. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2019). Problemy formuluvannya vysnovkiv molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy [Issues of formulating molecular genetic analysis conclusions]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* : tezys dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.11.2019). Kharkiv. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13593> [in Ukrainian].
- Shumylo, M. Ye. (2013). Poniattia «dokazy» u Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy: sprobа krytychnoho pereosmyslennia ideolohii normatyvnoi modeli [The “evidence” concept in the Criminal Procedure Code of Ukraine: an attempt to critically rethink the ideology of the normative model]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 2 (150). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2013_2_10 [in Ukrainian].
- Turingan, R. S., Brown, J., Kaplun, L. et al. (2020). Identification of human remains using Rapid DNA analysis. *International Journal of Legal Medicine*. Vol. 134. DOI: [10.1007/s00414-019-02186-y](https://doi.org/10.1007/s00414-019-02186-y).
- Turingan, R. S., Vasantgadkar, S., Palombo, L. et al. (2016). Rapid DNA analysis for automated processing and interpretation of low DNA content samples. *Investigative Genetics*. Vol. 7. Is. 2. DOI: [10.1186/s13323-016-0033-7](https://doi.org/10.1186/s13323-016-0033-7).
- Zhuravel, V. A., Kovalenko, A. V. (2022). Doslidzhennia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni yak skladova protsesu dokazuvannia [Examination of Evidence in Criminal Proceedings as a Component of the Proof Process]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. T. 29. № 2. DOI: [10.31359/1993-0909-2022-29-2-313](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-2-313) [in Ukrainian].
- Латиш, К., Жидков, Д. (2025). Особливості використання результатів ДНК-досліджень мобільних лабораторій у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 58—73. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.05).

До питання визначення ринкової вартості повністю знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації

Олена Усенко *

* Канд. юрид. наук, Чернігівське відділення Київського НДІСЕ, м. Чернігів, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0534-5422>, e-mail: chernihiv@kndise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.06 УДК 343.98

Надійшло 22.04.2025 / Рецензовано 24.04.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета наукової роботи — розглянути методологію та практичні аспекти оцінювання ринкової вартості знищеного майна, визначити правові й методологічні засади, що регулюють цей процес. Для досягнення поставленої мети застосовано аналізування нормативно-правових актів, системно-структурний, порівняльний методи, а також метод експертних оцінок. Розглянуто важливу й актуальну проблему визначення ринкової вартості майна, цілком знищеного внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Обґрунтовано необхідність розроблення та впровадження ефективних механізмів оцінювання завданих збитків, адже в умовах війни традиційні підходи до оцінювання майна застосувати неможливо. Здійснено системний огляд чинного законодавства України, а також міжнародного досвіду в цій сфері. Проаналізовано наявні методики визначення ринкової вартості знищеного майна, нерухомого й рухомого, а також земельних ділянок, що зазнали пошкоджень. Особливу увагу приділено аналізуванню нормативно-правового регулювання, яке в Україні не відповідає всім вимогам, що постають у разі масштабних руйнувань під час збройних конфліктів. Акцентовано увагу на тому, що недостатньо компенсувати прямі збитки, важливо також забезпечити повне відновлення функціонування підприємств, інфраструктури, а також зважати на потенційні втрати від знищеного майна. У статті не лише проаналізовано наявні методи і правові норми, а й запропоновано конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики оцінювання майна в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: *ринкова вартість; знищене майно; оцінювання майна; законодавче регулювання; методика оцінювання; збройна агресія; компенсація збитків; судова практика.*

Постановка наукової проблеми

Визначення ринкової вартості знищеного майна є одним із найважливіших завдань у сфері правозастосування, особливо в умовах збройних конфліктів. Агресія російської федерації проти України призвела до масштабних руйнувань майна громадян і підприємств, що спричинило численні правові, економічні й соціальні проблеми. Актуальність дослідження полягає в необхідності створення єдиного механізму правильного оцінювання збитків і надання справедливих компенсацій постраждалим.

Мета статті

Мета статті — аналізування чинного законодавства та судової практики, розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення методики визначення ринкової вартості повністю знищеного майна, а також формулювання рекомендацій для поліпшення нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано низку методів: аналіз нормативно-правових актів (вивчення законодавства України, міжнародних стандартів оцінювання майна); системно-структурний аналіз (дослідження

організаційних і правових структур, що забезпечують оцінювання знищеного майна); порівняльний метод (порівняння української практики з міжнародним досвідом у сфері оцінювання збитків в умовах воєнних конфліктів); метод експертних оцінок (застосування думок фахівців з оцінювання майна для визначення основних проблем та пропозицій з їх подолання).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематику визначення ринкової вартості знищеного майна внаслідок збройного конфлікту активно досліджують як національна, так і іноземна наукова й експертна спільноти. Проте значна частина публікацій фрагментарна або стосується лише окремих аспектів (наприклад, методик оцінювання або правових механізмів компенсації). Українські дослідники звертають увагу на недосконалість нормативного регулювання, складність фіксування факту знищення та відсутність єдиної затвердженої методики. Так, М. Гаврись та О. Гаврись у тезах «Проблеми оцінки збитків від російської агресії в Україні» зазначають, що ключовим бар'єром є правова невизначеність у питаннях документального підтвердження обсягу шкоди¹. В. Андреева та М. Гофман у дослідженні «Оцінка збитків від пошкодження майна внаслідок військової агресії російської федерації в Україні»

1 Гаврись М., Гаврись О. Проблеми оцінки збитків від російської агресії в Україні. *Маркетингові стратегії, підприємництво і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку* : тези доп. V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 18.04.2024). Київ, 2024. С. 40—43. URL: https://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/25/18_04_2024.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

акцентують увагу на аналізуванні впливу інфляційних процесів на вартість оцінюваного нерухомого та рухомого майна, а також на проведенні групування напрямів визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації². Українські науковці також наводять приклади ефективних підходів до компенсації з іноземної практики. О. Сенаторова у навчальному посібнику «Права людини і збройні конфлікти» аналізує досвід Комісії ООН з компенсацій та Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), зазначаючи, що особливу роль відіграє презумпція доведеності втрати в разі збройної агресії, коли жертва не має доступу до доказів³. О. Гавриленко у статті «Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України» наголошує, що одним із завдань, які сьогодні стоять перед нашою державою, є створення як на національному рівні, так і у співпраці з усім цивілізованим світом на міжнародному рівні дієвих механізмів притягнення держави-агресорки до відповідальності за всі воєнні злочини, які вона вчинила проти України та її громадян, і відновлення та захист прав і свобод людини, порушених унаслідок збройної агресії РФ проти

України⁴. Отже, аналіз джерел свідчить про науковий інтерес до теми, а також підтверджує потребу в комплексних міждисциплінарних дослідженнях, що поєднують правовий, економічний і технічний підходи.

Викладення основного матеріалу дослідження

Процес оцінювання ринкової вартості майна, що зазнало повного знищення, потребує врахування багатьох чинників: фізичного стану об'єкта до руйнування, ринкової ситуації на момент руйнування та екологічних умов. Важливо також застосовувати різні методи оцінювання: порівняльний, витратний і дохідний.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, призвела до масового знищення майна фізичних та юридичних осіб. Визначення ринкової вартості повністю знищеного майна є важливим етапом для відшкодування завданих збитків — як у межах національної юрисдикції, так і на міжнародному рівні.

Ринкова вартість — це найбільш імовірна ціна, за яку майно може бути продане на відкритому ринку на дату оцінювання за умов справедливої угоди між обізнаним покупцем та обізнаним продавцем⁵.

- 2 Андреева В., Гофман М. Оцінка збитків від пошкодження майна внаслідок військової агресії російської федерації в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 1 (73). С. 20—22. DOI: [10.31732/2663-2209-2024-73-20-27](https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-20-27) (дата звернення: 21.04.2025).
- 3 Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ, 2018. 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf (дата звернення: 21.04.2025).
- 4 Гавриленко О. О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2. № 86. С. 51—58. DOI: [10.24144/2307-3322.2024.86.2.8](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.8) (дата звернення: 21.04.2025).
- 5 Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

Під час визначення вартості повністю знищеного майна предметом оцінювання є не сам об'єкт, який зазнав руйнувань, а вартість, яку він мав безпосередньо перед його знищенням⁶.

Головною метою оцінювання є визначення розміру збитків для подальшого:

- подання позовів до судів України;
- подання позовів до міжнародних судових інстанцій;
- фіксування збитків у державних реєстрах (зокрема, через «Дію»).

Завдання оцінювача — провести аналіз ринку відповідного майна, урахувавши його розташування, характеристики та інші суттєві ознаки.

Визначення ринкової вартості знищеного майна має певні особливості:

- необхідність застосування ретроспективної дати оцінювання (дата до знищення)⁷;
- відсутність об'єкта огляду в натурі;
- потреба в аналізуванні вторинної документації (технічної, фото- та відеоматеріалів, договорів, кадастрових даних тощо)⁸.

Для підтвердження факту повного знищення майна послуговуються:

- актами обстеження;
- висновками експертів;
- рішеннями органів державної влади або місцевого самоврядування;
- фотодокументацією;
- відеозаписами.

Процедура визначення ринкової вартості повністю знищеного майна складна й потребує врахування специфічних обставин збройного конфлікту. Ретроспективне оцінювання має ґрунтуватися на докладному аналізуванні первинних документів і ринкової кон'юнктури у відповідний період.

Чинне законодавство України потребує вдосконалення, оскільки не охоплює специфічних ситуацій, що виникають під час війни. Важливим кроком є прийняття спеціального закону про оцінювання майна в умовах збройного конфлікту, який міститиме спрощені механізми для фіксування руйнувань і компенсації збитків.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила масове знищення об'єктів нерухомості, транспортних засобів, рухомого майна й інших активів. Для належного визначення ринкової вартості знищеного майна необхідна чітка нормативно-правова база, яка регулюватиме процес оцінювання, фіксування збитків і захисту майнових прав постраждалих. До такої бази належать базові законодавчі акти; постанови й накази зі спеціального регулювання; міжнародні правові акти; звернення до суду. Розглянемо зазначене докладніше.

1. Базові законодавчі акти

- Закон України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну

6 Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: затв. постанов. КМУ від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

7 Методика оцінки майна: затв. постанов. КМУ від 10.12.2003 р. № 1891 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

8 Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: затв. постанов. КМУ від 26.03.2022 р. № 380 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.04.2025).

оціночну діяльність в Україні» (визначає правові засади здійснення оцінювальної діяльності, поняття ринкової вартості та основні принципи проведення оцінювання)⁹;

- національні стандарти оцінювання майна, затверджені постановами Кабінету Міністрів України, зокрема Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»¹⁰; Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна»¹¹ (регламентують загальні вимоги до процедур визначення ринкової вартості).

2. Нормативні акти зі спеціального регулювання в умовах війни

- Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації¹²;
- постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною

агресією Російської Федерації проти України», якою затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України¹³;

- Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності¹⁴.

Ці правові акти передбачають обов'язковість фіксування факту знищення майна; ретроспективне оцінювання станом на момент знищення; особливості користування документальними підтвердженнями.

3. Міжнародні правові акти

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV, 1949) —

9 Про оцінку майна ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

10 Національний стандарт № 1 ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

11 Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна»: затв. постанов. КМУ від 28.10.2004 р. № 1442 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

12 Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затв. постанов. КМУ від 20.03.2022 р. № 326 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

13 Порядок подання інформаційного повідомлення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.04.2025).

14 Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: затв. наказ. Мінекономіки України, Фонду держмайна України від 18.10.2022 р. № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення 21.04.2025).

зобов'язання держав-учасниць компенсувати шкоду, завдану цивільним об'єктам¹⁵;

- Європейська конвенція з прав людини (ст. 1 Протоколу № 1) гарантує право на мирне володіння майном¹⁶.

Порушення цих норм відкриває можливість для стягнення компенсації через міжнародні суди.

4. Звернення до суду

Визначення ринкової вартості є обов'язковим елементом обґрунтування розміру збитків у цивільних, господарських та адміністративних справах. Оцінка додається до позовної заяви або подається як доказ.

Отже, нормативно-правове регулювання оцінювання знищеного майна в Україні сформовано на базі чинного законодавства про оцінювання майна і доповнено спеціальними актами, прийнятими в умовах воєнного стану. Проте наявна потреба в подальшому вдосконаленні процедур, які забезпечили б ефективний захист прав постраждалих осіб.

Аналіз судових рішень в Україні свідчить про відсутність єдиного підходу до оцінювання знищеного майна, що ускладнює правозастосування.

Судова практика з визначення ринкової вартості втраченого майна та відшкодування збитків за нього внаслідок збройної агресії російської федерації почала формуватися в Україні з 2022 року. В основі таких справ — ретельне

документальне підтвердження фактів руйнування, належне оцінювання вартості втраченого майна та юридичне обґрунтування вини держави-агресорки. Наведемо кілька прикладів.

1. Товариство з обмеженою відповідальністю «Прогрес» подало позов до Російської Федерації в особі Міністерства оборони РФ про стягнення збитків у розмірі 16 490 691 долар США за знищене й викрадене майно внаслідок окупації території. Доказами стали документи, що засвідчують право власності на майно, акти обстеження, фотодокази руйнувань, фінансові документи, які підтвердили вартість утраченого майна. Господарський суд Запорізької області у справі № 908/1891/24 ухвалив 03.10.2024 р. таке рішення: задовольнити позов частково, визнавши наявність протиправних дій відповідача та причиново-наслідкового зв'язку між діями й завданими збитками¹⁷.

2. До господарського суду м. Київ звернувся позивач з вимогою присудити компенсацію за втрату майна, знищеного під час бойових дій у Херсонській області. Доказами стали документи, що засвідчують право власності, акти обстеження, фотодокази руйнувань, фінансові документи, що підтверджують вартість утраченого майна. Суд рішенням від 13.05.2024 р. № 119166228 у справі

15 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. : ратифік. із застереж. Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 21.04.2025).

16 Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 12.03.1952 р. (зі змін. та допов.) : ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 21.04.2025).

17 Рішення господар. суду Запоріз. обл. від 03.10.2024 р. № 122497577. Справа № 908/1891/24. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/122497577> (дата звернення: 21.04.2025).

- № 910/2822/24 установив наявність реальних збитків і причиново-наслідкового зв'язку між діями відповідача та завданою шкодою і постановив відшкодувати збитки ¹⁸.
3. Позивач звернувся до районного суду із заявою про встановлення факту права власності на житловий будинок і надвірні будівлі, зруйновані внаслідок збройної агресії РФ, з метою отримання компенсації та надав документи, що підтверджують право власності, акти обстеження, фотодокази руйнувань. Малиновський районний суд м. Одеса рішенням від 18.06.2024 р. у справі № 521/7347/24 задовольнив заяву, установивши факт належності права власності на зруйноване майно ¹⁹.
4. Доманівський районний суд Миколаївської області розглянув позов про відшкодування збитків за знищене майно внаслідок військових дій на підставі документів, що засвідчують право власності, актів обстеження, фотодоказів руйнувань, фінансових документів, що підтверджують вартість утраченого майна, і 29.08.2024 р. у справі № 910/3112/24 встановив наявність повного складу цивільного правопорушення та постановив відшкодувати завдані збитки ²⁰.
5. Позивач звернувся у господарський суд Чернігівської області з вимогою компенсації за знищене майно внаслідок збройної агресії і надав документи, що засвідчують право власності, акти обстеження, фотодокази руйнувань, фінансові документи, що підтверджують вартість утраченого майна. Суд прийняв заяву позивача, 25.09.2024 р. розглянув справу № 927/813/23 з урахуванням поданої позивачем заяви, предмет спору — стягнення майнової шкоди в розмірі 6 609 775,00 грн ²¹.
- Судова практика України з визначення та стягнення ринкової вартості повністю знищеного майна формується динамічно. Основні тенденції: застосування ретроспективного оцінювання; акцент на документальному підтвердженні права власності та факту руйнування; залучення сертифікованих оцінювачів і експертів; позитивна практика прийняття цифрових доказів (фото- й відеореєстрація в застосунку «Дія»).
- Визначення вартості знищеного майна та присудження компенсацій через міжнародні або національні суди має важливе значення для формування механізмів справедливого відшкодування збитків цивільним особам у зонах збройних конфліктів.
- Україна може застосувати практику інших країн для вдосконалення влас-

18 Рішення господар. суду м. Києва від 13.05.2024 р. № 119166228. Справа № 910/2822/24. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119166228> (дата звернення: 21.04.2025).

19 Рішення Малинов. райсуду м. Одеси від 18.06.2024 р. Справа № 521/7347/24. Провадж. № 2-о/521/323/24. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/120054806> (дата звернення: 21.04.2025).

20 Рішення Доманів. райсуду Миколаїв. обл. від 29.08.2024 р. Справа № 910/3112/24. URL: <https://opendatabot.ua/court/121724492-0a5909d91cd339ac102ce623822e1c16> (дата звернення: 21.04.2025).

21 Рішення господар. суду Чернігів. обл. від 25.09.2024 р. № 121858775. Справа № 927/813/23. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/121858775/> (дата звернення: 21.04.2025).

них правових підходів. Наведемо приклади.

1. Виплата Іраком компенсацій Кувейту (Компенсаційна комісія ООН, 1991—2022 рр.). Після вторгнення Іраку в Кувейт (1990—1991) резолюцією № 692 Ради Безпеки ООН створено Компенсаційну комісію ООН (англ. *The United Nations Compensation Commission*) для розгляду заяв про відшкодування збитків за знищене майно, природні ресурси та інфраструктуру²². Доказами стали: звіти незалежних експертів; акти обстеження руйнувань; вартісна оцінка майна міжнародними оцінювачами. За результатами 31-річної діяльності Комісії Ірак виплатив позивачам із Кувейту понад 52,4 млрд доларів США компенсації, зокрема за знищене нерухоме майно²³. Уперше на міжнародному рівні визначено масову відповідальність держави-агресорки за знищення цивільного майна через спеціальний механізм компенсацій.
 2. Справа *Sargsyan v. Azerbaijan* (ЄСПЛ, рішення від 16.06.2015 р. № 40167/06). Громадянин Вірменії скаржився на втрату права власності на майно внаслідок конфлікту в Нагірному Карабасі. Доказами стали: документи на право власності; свідчення про неможливість доступу до майна. ЄСПЛ визнав порушення ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — *Конвенція*) та постановив, що Азербайджан має забезпечити відновлення права власності або виплату компенсації²⁴. ЄСПЛ підкреслив, що навіть в умовах конфлікту держава зобов'язана поважати права власності.
 3. Справа *Loizidou v. Turkey (Article 50; ЄСПЛ, рішення від 28.07.1998 р. № 15318/89)*. Громадянка Кіпру вимагала компенсації за втрату доступу до своєї нерухомості на території Північного Кіпру після турецького вторгнення. Доказами стали: реєстрація права власності в державному реєстрі; підтвердження фізичної неможливості користуватися майном. ЄСПЛ визнав, що тривала окупація майна без компенсації є порушенням Конвенції, і ухвалив рішення: Туреччина зобов'язана виплатити компенсацію за втрату контролю над нерухомістю²⁵.
 4. Справа *Case Concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland; Постійна палата міжнародного правосуддя, 1928)*. Німеччина вимагала компенсації за експропрійоване майно німецьких компаній на території Польщі. Доказами стали: документи права власності; визначення вартості активів
- 22 Resolution 692 (1991) / adopted by the Security Council at its 2987th meeting, on 20 May 1991. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/113598?v=pdf> (дата звернення: 21.04.2025).
- 23 Компенсаційна комісія ООН — перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни із рф. / Екологія. Право. Людина : вебсайт. 2022. 14 с. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisiya-OON.pdf> (дата звернення: 21.04.2025).
- 24 Case of Sargsyan v. Azerbaijan. European Court of Human Rights. Strasbourg. Judgment of 16.06.2015. № 40167/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662> (дата звернення: 21.04.2025).
- 25 Case of Loizidou v. Turkey. Ibid. Judgment of 30.07.1998. № 15318/89. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58201> (дата звернення: 21.04.2025).

на момент експропріації. За рішенням суду Польщу зобов'язали виплатити повну компенсацію, що відображала реальну вартість утраченого майна²⁶. Ця справа стала основою міжнародного принципу, що «компенсація має поставити потерпілого в положення, в якому він би перебував, якби порушення не сталося».

5. Справа *Nicaragua v. United States* (Міжнародний суд ООН, 1986). Нікарагуа подала позов проти США за втручання у внутрішні справи та знищення інфраструктури. Доказами стали: свідчення про пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури; визначення вартості завданих збитків. Міжнародний суд ООН визнав відповідальність США та зобов'язав компенсувати шкоду (США рішення не визнали)²⁷. Суд ухвалив, що застосування сили, яке спричиняє знищення цивільного майна, має тягнути за собою обов'язок відшкодування шкоди.

Отже, міжнародна судова практика свідчить: існує загальне правило про необхідність повного відшкодування за знищене майно; компенсація має базуватись на фактичній ринковій вартості втрат; документування права власності й актуального стану майна є критично важливим; в окремих ситуаціях створюють спеціальні механізми компенсації за допомогою міжнародних органів.

Методика визначення вартості нерухомого майна містить оцінювання витрат на відновлення пошкодженого

об'єкта, аналіз ринкової ситуації та визначення можливих утрат для власника, які виникають унаслідок неможливості користування майном. До того ж ураховують не тільки прямі витрати на відновлення, а й витрати на компенсацію можливих доходів, які були б отримані за нормального функціонування нерухомості.

Збройна агресія російської федерації спричинила масові руйнування об'єктів нерухомості в Україні. Оцінювання ринкової вартості повністю знищеного нерухомого майна потрібне для обліку завданих збитків; підготовки доказової бази в судових спорах; стягнення компенсації; оформлення страхових виплат.

Основою методики є міжнародні й національні стандарти оцінювання.

Основні підходи до оцінювання нерухомого майна:

- 1) *витратний підхід*. Застосовується для визначення вартості об'єкта шляхом розрахунку вартості його відтворення або заміщення мінус знос. Основні етапи: визначення вартості нового будівництва аналогічного об'єкта, урахування фізичного зносу, функційного та економічного старіння;
- 2) *порівняльний (ринковий) підхід*. Оцінювання базується на аналізуванні продажу подібних об'єктів до моменту знищення. Ураховують ринкову вартість аналогічної нерухомості, локальні коригування на місці розташування, площу, стан;
- 3) *дохідний підхід*. Для житла застосовують зрідка, частіше — для

26 The Factory At Chorzow (Claim for Indemnity) (The Merits). Germany v. Poland. Judgment of 13.09.1928. № 13. URL: https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.09.13_chorzow1.htm (дата звернення: 21.04.2025).

27 Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Overview of the Case / International Court of Justice : web. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70> (дата звернення: 21.04.2025).

комерційної нерухомості. Базується на прогнозуванні доходу від об'єкта, який знищено.

Етапи визначення вартості:

- 1) *фіксування факту руйнування* (фото- та відеофіксування; акти обстеження пошкоджень ДСНС або місцевими радами);
- 2) *підтвердження права власності* (витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; кадастрові документи);
- 3) *збирання даних про об'єкт до руйнування* (технічна документація (плани, паспорти, проекти); оцінки, що існували раніше (якщо є));
- 4) *вибір методу оцінювання*. Найчастіше застосовують витратний підхід, оскільки прямі аналогічні продажі складно знайти під час війни;
- 5) *розрахунок вартості будівництва* за чинними нормами ДБН або за ринковими цінами будівельних матеріалів і робіт;
- 6) *розрахунок зносу* (визначення фізичного, функційного й економічного старіння об'єкта);
- 7) *ретроспективне оцінювання* (зазвичай станом на дату руйнування або до початку повномасштабної агресії, тобто до 24.02.2022 р.).

Оцінювання нерухомого майна під час війни має свої особливості та проблеми: відсутність прямих ринкових аналогів через бойові дії; складність доступу до зруйнованих об'єктів; неможливість підтвердження технічних характеристик майна тощо.

Основним методом визначення ринкової вартості повністю знищеного нерухомого майна є витратний підхід. Важливо застосовувати ретроспективну оцінку до моменту руйнування. Необхідне чітке фіксування права власності та факту руйнування. Оцінювання має базуватися на відкритих даних будів-

ельного ринку або затверджених державних нормативах.

Оцінювання рухомого майна (техніки або інших об'єктів) також базується на витратному, порівняльному та дохідному підходах. Ураховують не лише витрати на заміну або відновлення, а й ринкову вартість об'єкта до знищення, його фізичний стан, вік, залишковий термін служби та рівень попиту на подібне майно на ринку.

Рухоме майно (техніка, обладнання, меблі, побутова техніка, особисті речі тощо) унаслідок воєнних дій часто знищується повністю. Правильне визначення його ринкової вартості має велике значення для оформлення претензій на компенсацію; підтвердження збитків у судових процесах; страхового відшкодування.

Основні підходи до оцінювання рухомого майна:

- 1) *порівняльний (ринковий) підхід* — найпоширеніший для рухомого майна; базується на аналізуванні ринку аналогічних об'єктів на дату оцінювання або найближчу до неї;
- 2) *витратний підхід* застосовують, коли аналогічних об'єктів немає на ринку (наприклад, для спеціалізованого обладнання); розраховують вартість нового придбання мінус знос;
- 3) *дохідний підхід* рідко застосовують для рухомого майна; ним можна послуговуватися для виробничого обладнання, що генерує прибуток.

Етапи визначення вартості:

- 1) *фіксування факту втрати майна* (фото-, відеодокази; свідчення очевидців; офіційні акти ДСНС або поліції);
- 2) *документальне підтвердження наявності майна* (акти прийому-

передачі; гарантійні талони; квитанції на купівлю);

- 3) *опис характеристик майна* (марка, модель, рік випуску; функційні особливості; комплектація);
- 4) *визначення ринкової вартості* (пошук ринкових аналогів на онлайн-платформах (*Prom.ua, OLX, міжнародних торгових платформах тощо*); застосування коригувань з огляду на стан, термін користування);
- 5) *ретроспективне оцінювання*. Дата оцінювання має відповідати даті руйнування або даті початку агресії.

Проблеми під час оцінювання в умовах війни: відсутність повної інформації про комплектацію; неможливість фізичного огляду; складність визначення первинної вартості без документів.

Основним підходом під час оцінювання знищеного рухомого майна є порівняльний. Витратний підхід застосовують для унікального або промислового обладнання.

Усі дані потрібно підтвердити документально або за допомогою незалежних джерел. Оцінювання має враховувати стан майна до моменту знищення.

Визначення вартості транспортного засобу, повністю знищеного внаслідок воєнних дій, передбачає застосування стандартних методик оцінювання вартості транспортних засобів, а саме: оцінювання вартості нової одиниці техніки з урахуванням зниження вартості через вік транспортного засобу та користування ним.

Повне знищення транспортних засобів унаслідок збройної агресії РФ стало масовим явищем в Україні. Правильне визначення їх ринкової вартості потрібне для отримання компенсацій, участі в судових процесах, оформлення страхових виплат, обліку збитків.

Оцінювання здійснюють за методами, які відповідають національним і міжнародним стандартам.

Основні підходи до оцінювання транспортних засобів:

- 1) *порівняльний підхід* застосовують найчастіше. Оцінювач аналізує ринкову ціну аналогічних транспортних засобів з урахуванням пробігу, року випуску, комплектації, технічного стану;
- 2) *витратний підхід* застосовують для рідкісних або спеціалізованих транспортних засобів (спецтехніка, військові автомобілі). Метод передбачає оцінювання вартості нового автомобіля мінус фізичний і моральний знос;
- 3) *дохідний підхід* застосовують зрідка (наприклад, для комерційного транспорту, який приносить прибуток, — вантажівок, таксі, автобусів).

Етапи визначення вартості:

- 1) *фіксування факту знищення* (фото й відео; акти обстеження від поліції, ДСНС);
- 2) *підтвердження права власності* (свідцтво про реєстрацію транспортного засобу (техпаспорт));
- 3) *збирання даних про транспортний засіб* (марка, модель, рік випуску; тип двигуна, об'єм, пробіг; комплектація та ремонтна історія);
- 4) *аналізування ринку* (пошук аналогів на ринку на дату знищення (платформи *RST.ua, AUTO.RIA, міжнародні каталоги тощо*));
- 5) *коригування вартості* за станом авто, пробігом, технічним обслуговуванням;
- 6) *ретроспективне оцінювання* (визначення вартості станом на дату руйнування або початку бойових дій).

Проблеми в оцінюванні під час війни: відсутність доступу до автомобіля

через бойові дії; зміна ринку цін (дефіцит автотранспорту під час війни); утрата документів на авто.

Основним методом оцінювання транспортних засобів є порівняльний підхід. В окремих випадках застосовують витратний.

Необхідно забезпечити ретельне фіксування всіх характеристик транспортного засобу. Усі розрахунки мають базуватися на реальних ринкових даних на момент знищення.

Унаслідок збройної агресії російської федерації в Україні масово знищується родючий шар ґрунту через вибухи боеприпасів; мінування територій; пересування важкої техніки. Утрата родючого шару має не тільки екологічні, а й суттєві економічні наслідки. Визначення ринкової вартості витрат необхідне для стягнення збитків із винних осіб; відновлення земель; обґрунтування розмірів компенсацій.

Оцінювання вартості земельних ділянок, на яких знищено родючий шар землі, потребує врахування не лише вартості земельної ділянки, а й витрат на відновлення родючості ґрунту. Потрібно враховувати витрати на рекультивацію та можливі екологічні наслідки, які можуть вплинути на вартість земельної ділянки в майбутньому.

Основні підходи до оцінювання ринкової вартості родючого шару землі:

- 1) підхід за *прямими витратами на відновлення* — вартість визначають за витратами на відновлення пошкодженого шару або на штучне відновлення родючості;
- 2) *дохідний* підхід розраховують як утрату доходу, який власник землі міг би отримати завдяки користуванню землею за призначенням;
- 3) *порівняльний* підхід застосовують у виняткових випадках шляхом

порівняння вартості землі до і після руйнування.

Етапи визначення вартості:

- 1) *фіксування факту пошкодження* (фото-, відеофіксування; акти обстеження органами влади (Держгеокадастр, екологічна інспекція));
- 2) *визначення площі ураження* (дані дистанційного зондування землі; польові обстеження);
- 3) *аналізування типу пошкодження* (повне знищення родючого шару; забруднення токсичними речовинами);
- 4) *розрахунок витрат на відновлення* (очищення території; завезення родючого ґрунту; агротехнічні заходи (меліорація, додавання добрив)).

Особливості оцінювання: у разі повного знищення верхнього шару (>30 см) зазвичай необхідне повне завезення нового ґрунту; якщо ґрунт забруднений, додатково враховують витрати на хімічну рекультивацію; наявність замінованих ділянок потребує окремого оцінювання витрат на розмінування.

Найбільш доцільним є підхід за витратами на відновлення. Дохідний підхід застосовують як допоміжний для підрахунку втрати прибутку.

Оцінювання має базуватись на фактичних даних щодо типу ґрунтів і пошкоджень.

Основні проблеми під час оцінювання знищеного майна: відсутність чітких механізмів фіксування збитків, труднощі в застосуванні наявних стандартів оцінювання, а також перешкоди в доступі до майна, яке зазнало пошкоджень. Для розв'язання цих проблем треба розробити нові стандарти оцінювання, які враховуватимуть специфіку війни, а також упроваджувати сучасні технології для дистанційного оцінювання збитків.

Процес оцінювання зруйнованого майна супроводжується низкою проблем, які ускладнюють правильне визначення ринкової вартості:

- 1) *відсутність фізичного доступу до об'єкта* через окупацію, мінування територій або активні бойові дії. Методи вирішення: застосування даних супутникового знімання; фото- й відеоматеріали очевидців; свідчення власників, сусідів; звернення до попередньої технічної документації;
- 2) *утрата правовстановлювальних документів*. Методи вирішення: отримання дублікатів у реєстраційних органах (Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний державний реєстр транспортних засобів); застосування нотаріальних копій, архівних витягів;
- 3) *складність визначення стану майна до знищення* (неможливо точно оцінити фізичний знос або технічний стан до руйнування). Методи вирішення: застосування загальної статистики фізичного зносу за роками експлуатації; орієнтування на середній стан об'єктів такої самої категорії;
- 4) *нестабільність ринку* (значні коливання цін на нерухоме й рухоме майно під час війни). Методи вирішення: застосування даних про ринок на дату руйнування, а не на дату оцінювання; проведення ретроспективного оцінювання;
- 5) *невизначеність вартості унікального майна* (оцінювання рідкісних об'єктів: старовинних будівель, спецтехніки, витворів мистецтва). Методи вирішення: звернення до міжнародних ринкових аналогів; консультації з профільними експертами (музеї, аукціонні дома, технічні інститути);

- 6) *проблеми ідентифікації об'єкта* (через руйнування не видно меж земельної ділянки або планування будівлі). Методи вирішення: користування кадастровими мапами; дані Бюро технічної інвентаризації; архівні плани та технічні паспорти.

Загальні рекомендації для мінімізації проблем: максимальне фіксування стану майна до війни (фото, відео, оцінки); регулярне оновлення баз даних оцінювачів; розроблення спрощених процедур оцінювання для надзвичайних ситуацій; створення єдиного реєстру знищеного майна для обліку збитків.

Оцінювання знищеного майна — складний процес через об'єктивні обставини війни. Проблеми розв'язують шляхом залучення альтернативних джерел даних, ретроспективного оцінювання та гнучкого підходу до методик.

Потрібно вдосконалити законодавство та нормативи у цій сфері. Для вдосконалення законодавства необхідно запровадити спеціалізовані нормативно-правові акти для оцінювання майна в умовах воєнного часу. Це означає створення спрощених процедур для фіксування збитків, а також удосконалення механізмів компенсації для малих підприємств і громадян.

Масштабні руйнування внаслідок агресії РФ виявили значні прогалини у правовому регулюванні визначення вартості знищеного майна в Україні. Потреба вдосконалення законодавства стала надзвичайно актуальною для швидкого обліку збитків, справедливої компенсації громадянам і бізнесу, подання позовів у міжнародні суди.

Основні проблеми чинного законодавства:

- 1) *відсутність спеціальної процедури оцінювання знищеного майна в умовах воєнного стану;*

- 2) недостатня уніфікація підходів до оцінювання різних видів майна (житло, авто, земля);
- 3) відсутність чітких механізмів доведення права власності за умов втрати документів;
- 4) недостатня процесуальна підтримка оцінювання в судових процесах щодо компенсації збитків.

Пропозиції щодо вдосконалення законодавства

1. Прийняти спеціальний закон «Про облік та оцінювання пошкодженого і знищеного майна в умовах збройної агресії», де визначити процедуру оцінювання майна в екстремальних умовах і передбачити спрощені механізми підтвердження права власності (заяви, свідчення сусідів, архівні витяги).
 2. Унести зміни до Закону України «Про оцінку майна...», зокрема, додати окрему главу «Оцінювання майна, знищеного внаслідок форс-мажорних обставин».
 3. Створити єдиний реєстр пошкодженого / знищеного майна, узгодити його з даними Держгеокадастру, Мін'юсту України, Держреєстру речових прав. Надати відкритий доступ до цього реєстру суддям, нотаріусам, страховим компаніям.
 4. Розробити типову методiku оцінювання втрат для різних категорій об'єктів (будівлі, автомобілі, земля, обладнання), обов'язкову для всіх експертів і судів.
 5. Спростити процедури фіксування руйнувань, зокрема шляхом легалізації доказів із фото- й відеоматеріалів громадян, даних з БПЛА, супутникових фото як доказу в судах.
 6. Узгодити національні підходи із міжнародними стандартами.
 7. Долучити міжнародний досвід, зокрема:
 - Хорватії, де після війни за незалежність 1991—1995 рр. запроваджено Закон «Про реєстрацію та оцінку пошкодженого майна», який дає змогу оцінювати збитки навіть за актами громадських комісій без судового рішення;
 - Кувейту, де після вторгнення Іраку створили національну базу даних утрат, а компенсацію виплачували на основі ретроспективних оцінок;
 - Боснії і Герцеговини, де практикували визнання свідчень очевидців і фотографій у судах для доведення факту знищення майна.
- Удосконалення законодавства є критично важливим для захисту прав громадян і бізнесу. Тож існує нагальна потреба у якнайшвидшому прийнятті спеціалізованого нормативного акта з обов'язковим урахуванням міжнародного досвіду та стандартів.
- Методологічне забезпечення оцінювання знищеного майна має базуватись на міжнародних стандартах з урахуванням локальних особливостей. Окрім цього, воно має відповідати специфіці воєнного часу, зважати на технічні й економічні зміни на ринку. Важливо інтегрувати новітні технології, зокрема фото із супутників і дронів, для дистанційного оцінювання. Методологія також має передбачати можливість оперативного визначення вартості для швидкого надання компенсацій.
- У розглядуваному контексті надзвичайного значення набуває наявність чітких інструментів, які мають забезпечити точність і надійність оцінювання.

Основні компоненти методологічного забезпечення:

- 1) *стандарти оцінювання*. Оцінювання ринкової вартості мають проводити відповідно до міжнародних стандартів, щоб забезпечити однакові критерії для всіх об'єктів і незалежних оцінювачів.

Міжнародні стандарти оцінювання (IVS) — це міжнародно визнані принципи, які гарантують, що оцінювання проводять на основі прозорих і зрозумілих критеріїв. Українські національні стандарти, наприклад Державні стандарти України (ДСТУ), доповнюють міжнародні вимоги, пристосовуючи їх до локальних особливостей.

ISO 9001 забезпечує загальні принципи якості у сфері оцінювання майна;

- 2) *методики оцінювання*. Застосовують кілька основних підходів, які є частиною методології: дохідний, порівняльний і витратний;
- 3) *послугування технічними інструментами*. Супутникові знімки та застосування БПЛА для фіксування руйнувань і порушень на територіях, розташованих у зоні бойових дій, замінованих або окупованих. Програмне забезпечення для оцінювання збитків, яке автоматизує процес збирання та оброблення даних, що дає змогу значно зменшити людський чинник під час визначення вартості. Моделювання для відтворення пошкоджень в умовах, коли фізичний доступ до об'єкта обмежений.

Отже, методологічне забезпечення оцінювання знищеного майна має базуватись на чітких і єдиних принципах, що гарантують об'єктивність і точність оцінювання. Важливо інтегрувати су-

часні технології та міжнародні стандарти для створення ефективної системи. Спрощення процедур для постраждалих громадян і малого бізнесу допоможе швидше відновлювати економіку й надавати необхідну допомогу. Оцінювання знищеного майна мають проводити за єдиною методикою, у якій застосовано міжнародні стандарти оцінювання та адаптовано їх до специфічних умов війни.

Для швидкого та справедливого розв'язання спірних питань судову практику варто орієнтувати на спрощені процедури.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило важливість і складність визначення ринкової вартості майна, повністю знищеного внаслідок збройної агресії російської федерації. Аналіз чинного законодавства виявив відсутність єдиної уніфікованої методики оцінювання, що ускладнює процес фіксування збитків і отримання справедливої компенсації. Судова практика України поступово формує підходи до вирішення спорів про відшкодування збитків, однак залишається неоднорідною, із різним рівнем обґрунтованості судових рішень.

Міжнародний досвід, зокрема практика ЄСПЛ, Міжнародного суду ООН і Компенсаційної комісії ООН, демонструє необхідність застосування принципів повного відшкодування збитків, об'єктивного оцінювання майна та врахування моральної шкоди.

Із-поміж основних проблем виокремлено нестачу нормативної чіткості, недосконалість методик визначення вартості, складність збирання доказів у зоні бойових дій. Для їх розв'язання запропоновано прийняти спеціальний закон про компенсацію збитків, створи-

ти національний реєстр пошкодженого майна, розробити стандартизовані методи оцінювання та активніше залучати міжнародний досвід.

Усі ці заходи сприятимуть не тільки індивідуальному захисту прав постраждалих громадян, а й створенню правової основи для стягнення репарацій з держави-агресорки на міжнародному рівні.

Determining the Market Value of Completely Destroyed Property through the Russian Federation's Armed Aggression

Olena Usenko

The aim of this study is to examine the methodology and practical aspects of assessing the market value of assets that have been completely destroyed, and to identify the legal and methodological principles that govern this process. To achieve these objectives, we analyzed the relevant statutory instruments, employed system-structural and comparative methods, and applied expert-appraisal techniques. We address the pressing issue of valuing property—both real and movable, including damaged land parcels—that has been entirely erased by the Russian Federation's armed aggression against Ukraine. We demonstrate the necessity of developing and implementing effective damage-assessment mechanisms, since conventional valuation approaches are inapplicable under wartime conditions. Our review encompasses current Ukrainian legislation and international practice in this field, and we analyze existing frameworks for determining the market value of destroyed property. Special attention is paid to the legal and regulatory environment in Ukraine, which fails to meet the requirements arising from large-scale destruction during armed conflicts. We argue that merely compensating direct losses is insufficient; it is equally essential to ensure the full restoration of enterprise operations and infrastructure, and to account

for potential economic losses arising from destroyed assets. In addition to evaluating current methodologies and legal provisions, we offer concrete recommendations for improving legislation and practical valuation procedures in an armed-conflict context.

Keywords: market value; destroyed property; asset valuation; legislative framework; valuation methodology; armed aggression; damage compensation; case law.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Andriieva, V., Hofman, M. (2024). Otsinka zbytkiv vid poskodzhennia maina vna-slidok viiskovoi ahresii rosiiskoi federatsii v Ukraini [Appraisal of Damages From Destruction of Propertyconsequences of Military Aggression of the Russia Federation in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. № 1 (73). DOI: 10.31732/2663-2209-2024-73-20-27 [in Ukrainian].
- Havrylenko, O. O. (2024). Pravova osnova vid-shkoduvannia shkody, zavdanoi fizychnym osobam ta yurydychnym osobam pryvat-noho prava vna-slidok povnomasshtabnoi viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy [The

legal basis for compensation for damage caused to natural persons and legal entities of private law as a result of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*. T. 2. № 86. DOI: [10.24144/2307-3322.2024.86.2.8](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.8) [in Ukrainian].

Havrys, M., Havrys, O. (2024). Problemy otsinky zbytkiv vid rosiiskoi ahresii v Ukraini [The Issues in Damage Cost Estimation due to the Russian Armed Aggression in Ukraine]. *Marketynhovi stratehii, pidpriemnytstvo i torhivlia: suchasnyi stan, napriamky rozvytku : tezy dop. V Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf.* (Kyiv, 18.04.2024). Kyiv. URL:

https://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/25/18_04_2024.pdf [in Ukrainian].

Kompensatsiina komisiia OON — perspektyva finansuvannia vidnovlennia dovkillia v Ukraini pislia viiny iz rf [UN Compensation Commission – Financial Outlooks for Future Post-War Environmental Restoration of Ukraine] (2022) / Ekolohiia. Pravo. Liudyna : veb-sait. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisiya-OON.pdf> [in Ukrainian].

Senatorova, O. V. (2018). *Prava liudyny i zbroini konflikty* [Human Rights and Armed Conflicts] : navch. posib. Kyiv. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf [in Ukrainian].

Усенко, О. (2025). До питання визначення ринкової вартості повністю знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 74—90. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.06).

Цінові аспекти бурштину: споживчі характеристики та їхнє значення для визначення вартості сировини

Петро Баранов*^a, Олена Сливна**^b, Людмила Черниш***^c

* Д-р геол. наук, професор, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3367-4277>, e-mail: pn2dsbaranov@gmail.com

** Канд. геол. наук, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-1938>, e-mail: e.slivna@gmail.com

*** Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8958-8528>, e-mail: super.ndkc@ukr.net

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту, методологія, нагляд.

^b Написання оригінального рукопису, ресурси.

^c Написання оригінального рукопису, валідація, візуалізація.

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.07 УДК [338.5:549.892.1](343.98)

Надійшло 14.03.2025 / Рецензовано 15.04.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — провести комплексний аналіз ринку бурштину та з'ясувати естетико-економічний зв'язок між характеристиками сировини (форма, колір, прозорість, вклюдження, тріщини, інклюдзи) і споживчими характеристиками виробів. Доцільність теми обумовлено неврахуванням ціноутворювальних споживчих характеристик бурштину-сирцю під час експертних досліджень із визначення його вартості, унаслідок чого є ризик не дотримати основних принципів судової експертизи — об'єктивності й повноти досліджень. Розглянуто механізм визначення якості бурштину-сирцю та його вартості з урахуванням преїскурантів, що діють на території України, виявлено споживчі характеристики, що впливають на вартість виробів з бурштину. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено застосуванням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Виявлено наявні труднощі у визначенні вартості й особливості сучасних систем експертного оцінювання. Наукова новизна

дослідження полягає в тому, що під час експериментальних робіт і теоретичних розрахунків з'ясовано, що характеристики бурштину створюють естетико-економічний зв'язок із кожним видом виробів та увиразнюють цінність кожного конкретного виробу. Якісні характеристики бурштину зумовлюють його вартість на ринку та стають основними чинниками, що впливають на ціноутворення.

Ключові слова: бурштин; сировина; виріб; споживчі характеристики; вартість; преїскурант; ринок.

Постановка наукової проблеми

Сучасний ринок бурштину поділяється на два основні сегменти: вироби та сировина. Перший сегмент містить вироби, які активно рекламують на комерційних сайтах, де представлено інформацію про споживчі характеристики бурштину (колір, чистоту, включення, тріщини, інклюзи), геометричні (розмірно-вагові) дані та ціну.

Другий сегмент, сировина, менш помітний у рекламі, але в ньому беруть участь професіонали, які формують цінову політику та стратегії для майбутніх виробів. Однак варто зауважити, що між цими сегментами існує певний розрив, оскільки преїскуранти не пояснюють, як формується вартість сировини.

Для розв'язання цієї проблеми важливо враховувати, що вартість виробів дорівнює сумі ціни сировини та витрат на їхнє виробництво. Споживчі характеристики бурштину (естетичні характеристики й оптичні ефекти) є сполучною ланкою між сировиною та готовими виробами. Отже, порівняння даних про ціни та характеристики ви-

робів дає змогу об'єктивно оцінити вартість сировини.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання про вплив споживчих характеристик на формування вартості бурштину-сирцю є важливим аспектом ринкових відносин, які існують між гірничодобувними та переробними галузями, а також торговельними організаціями. Ця проблема привертає увагу як українських¹, так і іноземних² дослідників, що свідчить про її актуальність у контексті глобальних економічних процесів.

Видобувні підприємства переважно керуються преїскурантами, сформованими на основі витрат, пов'язаних із геологічними вишукуваннями, видобутком і сортуванням бурштину. Ці преїскуранти мають тенденцію до стабільності й піддаються незначним коригуванням лише наприкінці або на початку календарного року. Утім, основна проблема полягає у відсутності чітких критеріїв, що дають змогу об'єктивно

- 1 Беліченко О. П., Ладжун Ю. І., Татарінцев К. В., Гаєвський Ю. Д., Максютя О. В., Кравченко М. О. Сучасний стан та динаміка розвитку ринку бурштину. *Коштовне та декоративне каміння*. 2021. № 1 (103). С. 20–26. URL: [https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1\(103\)/image/stat4.pdf](https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1(103)/image/stat4.pdf) (дата звернення: 10.03.2025).
- 2 Rippa A., Yang Y. The Amber Road: Cross-Border Trade and the Regulation of the Burmite Market in Tengchong, Yunnan. *TRaNS: Trans-Regional and National Studies of Southeast Asia*. 2017. Vol. 5. Is. 2. Pp. 243–267. DOI: [10.1017/trn.2017.7](https://doi.org/10.1017/trn.2017.7) (дата звернення: 10.03.2025).

визначити сортність бурштину³. Ця обставина піддає сумніву справедливість і прозорість ціноутворення на ринку бурштину.

Наукові та комерційні організації, що займаються аналізом ринку виробів з бурштину, фіксують значні коливання цін упродовж року і прагнуть виявити чинники, що сприяють цим змінам. До таких чинників належать сезонні коливання, модні тенденції, а також політичні й економічні потрясіння⁴. Водночас у цих дослідженнях часто не зважають на споживчі характеристики, які можуть істотно вплинути на сприйняття виробів, отже, також і на їхню вартість.

Тож станом на сьогодні існує значний розрив у розумінні того, як споживчі характеристики конкретних виробів впливають на вартість сировини. Ця відсутність чіткого взаємозв'язку між споживчими характеристиками й ціновими коливаннями на ринку бурштину-сирцю потребує подальшого вивчення й систематизування даних, що сприятиме більш обґрунтованому ціноутворенню та покращенню ринкової стратегії, а також стане в пригоді як виробникам, так і споживачам.

Мета статті

Мета цієї статті — провести комплексний аналіз ринку бурштину та з'ясувати естетико-економічний зв'язок між характеристиками сировини (форма, колір, прозорість, включення, тріщини, інклюзи) і споживчими характеристи-

ками виробів. Це дасть змогу отримати повне уявлення про вартість виробів та створити підґрунтя для розв'язання практичних і теоретичних завдань. Зокрема, аналіз чинників, які впливають на вартість сировини, позитивно позначиться на результатах експертних досліджень, науково-дослідній роботі й освітній діяльності студентів і аспірантів.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Викладення основного матеріалу дослідження

За всю історію розвитку людського суспільства бурштин (завдяки своїм декоративним характеристикам і розмаїттю кольорів) посів гідне місце на ринку дорогоцінного й напівдорогоцінного каміння.

Бурштин є важливим ресурсом для української економіки, оскільки його застосовують у різних галузях — від ювелірної промисловості до медицини.

У постанові Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 р. № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення»⁵ бурштин визначено як корисну копалину загальнодержавного значення, ювелірну сировину й дорогоцінний камінь. Відповідно до Закону України від

3 Баранов П. М., Шевченко С. В., Коротаєв В. М. Гемологія: діагностика, дизайн, обробка, оцінка самоцвітів: підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Дніпро, 2019. 210 с.

4 Kelly J. Amber growth turns red as oversupply knocks value. *Financial Times*. 30 May 2019. URL: <https://www.ft.com/content/5217f05a-5f8d-11e9-9300-0becfc937c37> (дата звернення: 10.03.2025).

5 Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: постанова КМУ від 12.12.1994 р. № 827 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

18.11.1997 р. № 637/97-ВР «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»⁶, бурштин-сирець належить до групи дорогоцінних каменів органогенного походження (перли й бурштин), особливості обліку, зберігання та використання яких передбачено Міністерством фінансів України⁷.

Отже, бурштин є дорогоцінним каменем органогенного походження та єдиним дорогоцінним каменем, який видобувають в Україні. Тож оцінювання бурштину сьогодні є одним із найпоширеніших видів оцінювання дорогоцінного каміння в Україні й потребує сучасних прийомів і методів.

Необхідною складовою визначення вартості дорогоцінного каміння є класифікація його основних споживчих характеристик за шкалою якісної градації. Під час цієї процедури враховують усі важливі чинники (включно з історико-культурними й естетичними), і тільки на підставі них дають достовірний висновок.

Отже, під оцінюванням бурштину розуміють визначення споживчих характеристик каміння як товару, його якісних і кількісних характеристик, а також підтвердження їх відповідності усталеним українським і міжнародним системам експертного оцінювання.

Вартість дорогоцінного каміння визначають також за преїскурантами цін, що діють станом на конкретний момент. Визначення якості бурштину в сировині проводять згідно з ДСТУ 8847:2019⁸. Оцінювання вартості бурштину в сировині й у виробках здійснюють за довідковим виданням — бюлетенем «Довідник цін коштовного та декоративного каміння»⁹, яке видає Державний гемологічний центр України (далі — ДГЦУ), створений при Міністерстві фінансів України.

Бурштин є одним із найдавніших каменів-самоцвітів, який ще тисячі років тому використовували для створення жіночих прикрас. І хоча бурштин — це не натуральний камінь, а стародавня смола, його ювелірні характеристики від цього не зменшуються. Навпаки: бурштин має величезну гаму відтінків. Це не тільки жовто-медовий і коричневий, а й зовсім темні кольори аж до чорного, молочно-білий і навіть рідкісні зелений та блакитний. Його внутрішні візерунки, вкраплення, бульбашки й різні ступені прозорості надають йому надзвичайної оригінальності.

У світі існує величезна кількість видів бурштину, вартість яких різниться в десятки разів. Тож цілком зрозуміло, що виникає питання: за якими саме критеріями формується вартість цього дивовижного каменю органічного походження та зроблених із нього речей?

6 Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18.11.1997 р. № 637/97-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

7 Про Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності : постанова КМУ від 04.06.1998 р. № 802 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

8 ДСТУ 8847:2019 Бурштин-сировина. Загальні технічні умови. [Чинний від 01.07.2020]. Київ, 2020. 8 с.

9 Довідник цін коштовного та декоративного каміння : бюлетень / ред. А. М. Ткаленко. Київ, 2024. № 4 (63). 44 с.

Головна особливість каменю із затверділої смоли полягає в унікальності кожного екземпляра. У світі не існує двох ідентичних каменів бурштину. Вони різняться забарвленням і малюнком, а палітра кольорів представлена розмаїттям відтінків. Камені з віковою історією існування, які набули унікальної матової текстури,— це справжнє багатство, що приваблює колекціонерів. Але цінність мінералу органічного походження полягає не тільки в його неповторних зовнішніх даних і ексклюзивності кожного екземпляра.

Принципи експертного оцінювання бурштину давно усталені: вони ґрунтуються на історичному досвіді використання цього каменю людиною та містять чотири основні чинники: *color* (колір), *clarity* (чистота, прозорість), *cut* (огранювання), *carat weight* (вага)¹⁰,— які беруть до уваги одночасно:

- *колір природного каменю*. Найдо рожчим є блакитний бурштин, який знайти доволі непросто. Другий за вартістю — бурштин матовий, світло-жовтий. Чим темніший колір, тим нижча ціна бурштину;
- *чистота, прозорість*. «Чистий» камінь, крізь який пробиваються промені сонця, коштуватиме дешевше за свого матового «конкурента»;
- *якість оброблення (огранювання) каменів*. Гладкі круглі намистини без вад можна продати за найви-

щою ціною. Деформовані, із відколами або тріщинами знижують вартість як сировини, так і виробів;

- *вага зразка* — вага окремої намистини або виробу загалом.

Іще один важливий чинник для визначення вартості саме бурштину — *наявність інклюдів*. Фрагменти рослин або комах, які потрапили у пастку зі смоли, підтверджують тисячолітній вік природного каменю. Інклюзи роблять камінь ексклюзивним і неповторним та є родзинкою будь-якої колекції дорогоцінних мінералів.

Отже, ціна на вироби з бурштину залежить від результатів комплексного вивчення всіх названих вище показників.

Натомість згідно з преїскурантами¹¹ ДГЦУ, які нині діють на території України, колір бурштину не посідає належного місця під час оцінювання його якості та формування його ціни. Критерій якості бурштину «колір» у таких преїскурантах представлено як «забарвлення будь-якого кольору», що дуже зменшує його художню цінність.

Окрім того, у преїскурантах прозорість бурштину схарактеризовано двозначно («від прозорого до непрозорого»). Аналогічну двозначність спостерігаємо в описі інших характеристик (таких, як текстура, форма й поверхня зразка: *див. табл. 1*).

Більш докладно ми це питання вже розглядали¹².

10 Николаенко С. Критерии оценки изделий из янтаря: особенности и принципы / Новости Украины : вебсайт. 12-12-2018. URL: <https://replyua.net/123453-kriterii-ocenki-izdeliy-iz-yantarya-osobennosti-i-principy.html> (дата звернення: 10.03.2025).

11 Довідник цін ...

12 Kirin R. S., Baranov P. M., Shevchenko S. V., Korotayev V. M. Method of price formation of amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2022. Vol. 31. Is. 2. Pp. 321–332. DOI: 10.15421/112230 (дата звернення: 10.03.2025); Баранов П. М., Сливна О. В., Коротаєв В. М. Преїскуранти на бурштин, їх значення в ринковому та плановому регулюванні економіки. *Криміналістичний вісник*. 2024. Т. 41. № 1. С. 32–43. DOI: 10.37025/1992-4437/2024-41-1-19 (дата звернення: 10.03.2025).

Таблиця 1

**Якісні характеристики бурштину за преїскурантами ДГЦУ
та споживчі характеристики бурштину**

Параметри преїскурантів	Споживчі характеристики
Вага (визначено)	Форма та художність
Форма (двозначна)	Колір
Текстура (двозначна)	Прозорість
Включення (двозначні)	Розмір
Тріщини (визначено)	Інклюзи та їхня унікальність
Поверхня (двозначна)	Естетичні ефекти
Колір (не визначено)	Тріщини
Прозорість (не визначено)	
Інклюзи (не визначено)	

Аналіз табл. 1 свідчить, що з усього переліку споживчих характеристик у преїскурантах чітко визначено лише два параметри — вагу та тріщини. Із погляду гемології, у цих документах відсутні характеристики, здатні схарактеризувати бурштин як самоцвіт, а поготів як дорогоцінний камінь. Звідси зрозуміло, що визначити вартість сировини й виробів з бурштину за наявними преїскурантами неможливо, оскільки в них не зазначені головні якісні характеристики бурштину-сирцю: колір, форма, прозорість.

У другому стовпці табл. 1 наведено усталені на ринку споживчі характеристики бурштину у виробках, які є загальними як для сировини, так і для виробів, оскільки між сировиною та виробами існує принцип успадкування характеристик¹³ (які своєю чергою впливають на ціноутворення як сировини, так і виробів).

Форма бурштину в природних умовах зазвичай має неправильні обриси

та певною мірою може наближатися до ізометричної, плоскої або подовженої. Трапляються також зразки невизначеної (амебоподібної) форми.

Поверхня природного бурштину найчастіше нерівна та вкрита кіркою окиснення. Зовсім не рідкісні в ньому різноманітні западини або навіть дірки. Тож коли необхідно вирізати ідеально симетричну форму, логічно, що процес різання супроводжуватимуть значні втрати матеріалу. Що округліша форма майбутнього виробу, то вищі вимоги до розміру та товщини необробленого бурштину. Два зразки однакової ваги, але різної форми матимуть різні ціни. Намистини висувають найвищі вимоги до форми й розміру необробленого каменю, тому круглі деталі завжди коштують дорожче за плоскі або тонкі.

Експериментально доведено, що форма зразків відіграє дуже важливу роль у виборі технологічного (дизайнерського) рішення¹⁴, наприклад:

13 Баранов П. М., Сливна О. В., Шевченко С. В., Кірін Р. С. Критерії оцінки якості бурштину на основі принципу порівняння зі споживчими властивостями. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. 2021. № 67. С. 125—135. DOI: [10.33271/crpnmu/67.125](https://doi.org/10.33271/crpnmu/67.125) (дата звернення: 10.03.2025).

14 Баранов П., Сливна О. Роль дизайнерських рішень при експертизі бурштину. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики* : зб. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 110-річ. діяльн. ОНДІСЕ Мін'юсту Укр. (Одеса, 05.09.2024). Одеса, 2024. С. 47—51. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).

- ізометричні зразки (співвідношення сторін 1:1:1) використовують для виготовлення кульок, намистин, статуеток;
- плоскі зразки (співвідношення сторін 0,3:0,3:1) — для камей, лікувальних намист, мозаїк, інталій;
- подовжені зразки (співвідношення сторін 0,3:1:1) — для статуеток і лікувальних намист;
- амебоподібні зразки — для авторських робіт;
- зразки у вигляді крапель у природній кірці й без механічних ушкоджень є колекційними.

Названі вище різновиди форм і сфери їх застосування характерні для зразків невеликого розміру (5–10 г). Із великих зразків (вагою понад 50 г) можна отримати більш дрібні заготовки для конкретних виробів. Зазвичай цим способом послуговуються технологи для виготовлення намиста, коли необхідно

забезпечити витриманість кольору, відтінків, малюнка, прозорості для всіх намистин.

Розглянемо для прикладу один зразок бурштину ізометричної форми масою 500 г, із якого можна виготовити кульку діаметром 6,45 см (маса 149,88 г). У другому варіанті, застосовуючи принцип 8К (кожен кубик розпилюють за трьома взаємно перпендикулярними площинами), із цього самого зразка можна отримати 8 заготовок з бурштину, із яких можна виготовити 8 кульок діаметром 3,2 см. Або вже до готових 8 кубиків застосувати принцип 8К і в результаті отримати 64 кубики, із яких можна виготовити 64 кульки діаметром 1,6 см. Якщо до 64 кубиків іще раз застосувати принцип 8К, то отримаємо вже 512 кульок діаметром 0,8 см кожна.

Прогнозна вартість готових виробів у цьому разі дорівнюватиме наведеним у табл. 2 сумам.

Таблиця 2

Вартість виробів, які можна виготовити з одного зразка бурштину масою 500 г

К-ть кульок	Діаметр, см	Виріб, шт.	Вартість, \$
1	6,45	Кулька	590
8	3,20	8 кульок	$167 \times 8 = 1336$
64	1,60	3 намиста по 21 намистині в кожному	$2326 \times 3 = 6978$
512	0,80	10 намист по 51 намистині в кожному	$1079 \times 10 = 10\,790$

Викладеними вище прикладами проектування форм для описаного зразка бурштину не обмежується. Окрім зазначеного, зі зразка ізометричної форми можна виготовити чотиригранні призи, пластини тощо.

Плоска форма й розмірно-вагові значення природних зразків бурштину також безпосередньо впливають на вибір майбутнього виробу. Так, дрібні фракції (починаючи з 0,4 г) використовують для виготовлення намиста «Помпеї» (полірованого та непірованого), лікуваль-

ного намиста, брошок, камей, кабощонів. Зразки бурштину завтовшки понад 1 см придатні для виготовлення кубічних заготовок для кульок.

Розмір бурштину — це характеристика, яка відіграє вирішальну роль під час розроблення технологічного проекту для виробництва виробів. Хоча вага та форма мають величезне значення, особливо для зразків ізометричної форми, саме розмір бурштину зумовлює багато аспектів його класифікації та ціноутворення¹⁵.

15 Класифікація бурштину / Янтар Полісся : вебсайт. URL: <https://yantar.ua/ua/klasifikatsiya-yantarya.html> (дата звернення: 10.03.2025).

Якщо знати співвідношення сторін (1:1:1) і вагу зразка, можна точно розрахувати його розміри. Наприклад, зразок ізометричної форми (куба) вагою 4,9 г матиме розміри 1,65×1,65×1,65 см. Натомість для інших форм — плоских, видовжених, амебоподібних — цей метод недоречний, оскільки співвідношення їх сторін часто порушене. Саме тому знання точного розміру зразків є критично важливим: це безпосередньо впливає на сферу застосування і вид виробів.

З економічного погляду, вирішальним показником є вихід придатного продукту, який розраховують як відношення маси готових виробів до маси використаних зразків, виражене у відсотках. Наприклад, для виробництва кульок найвигіднішою є ізометрична форма, де вихід придатного становить понад 30 %. Якщо цей показник є нижчим за 30 %, виробництво кульок стає економічно недоцільним.

Отже, визначення форми й розміру зразків бурштину не тільки впливає на якість кінцевого виробу, а й визначає його подальшу економічну ефективність.

Колір бурштину має широку спектральну гаму від білого до чорного. Фахівці нараховують майже 350 колірних відтінків бурштину. У цьому спектрі кольорів абсолютним лідером є жовтий, золотисто-жовтий і золотисто-помаранчевий. Така кольорова гама сприяла появі поняття «бурштиновий колір» («волосся бурштинового кольору», «бурштиновий мед», «бурштинові плоди»). Завдяки теплим тонам каменю та його здатності ніби випромінювати зігрівальне світло, бурштин нагородили епітетом «сонячний камінь»¹⁶.

Маркетингові дослідження сучасного ринку доводять, що вартість буршти-

ну здебільшого залежить саме від його кольору.

Насправді в ціні бурштину враховують його колір, прозорість і заломлення світла. Що яскравіший колір, що чистіше тіло бурштину та вище заломлення світла, то він цінніший. Це не залежить від того, прозорий він чи молочний. І навпаки, тріщини, вкраплення або інші плями, нерівності поверхні, видимі бульбашки тощо знижують цінність бурштину. Найдорожчим і найрідкіснішим вважають бурштин блакитно-синього кольору. Щоправда, тут слід зауважити, що це думка колекціонерів, поціновувачів і музейних співробітників.

Аналіз вітчизняного ринку намиста-кульок демонструє, що найбільшу вартість мають різновиди з пейзажного бурштину, потім — з медового і (зі значним відривом) із лимонного, коньячного й чорного бурштину (див. рис.).

Варто зауважити, що цей висновок стосується лише намист-кульок і не поширюється на інші види виробів. Наприклад, результати наших досліджень дали змогу з'ясувати, що для намиста «алмазна грань» у пріоритеті — коньячний і чорний бурштин.

Ще кращий вигляд у такому намисті має лимонний бурштин, оскільки у ньому краще проявляється ефект «алмазна грань». Так само розподіляється і вартість намиста: найдорожчими намистами є намиста з бурштину лимонного кольору, потім — із коньячного й чорного.

Отже, якщо говорити про ціну бурштину, то слід зважати, у яких конкретних виробках його заплановано використовувати (або він стане колекційним матеріалом).

Прозорість бурштину — ще одна з переваг, якою послуговуються дизайне-

16 Забарвлення та прозорість бурштину : блог / Янтар Полісся : вебсайт. 29.09.2017. URL: https://ukrburshtyn.com/ua/blog/rastsvetka_i_prozrachnosts_yantarya.html (дата звернення: 10.03.2025).

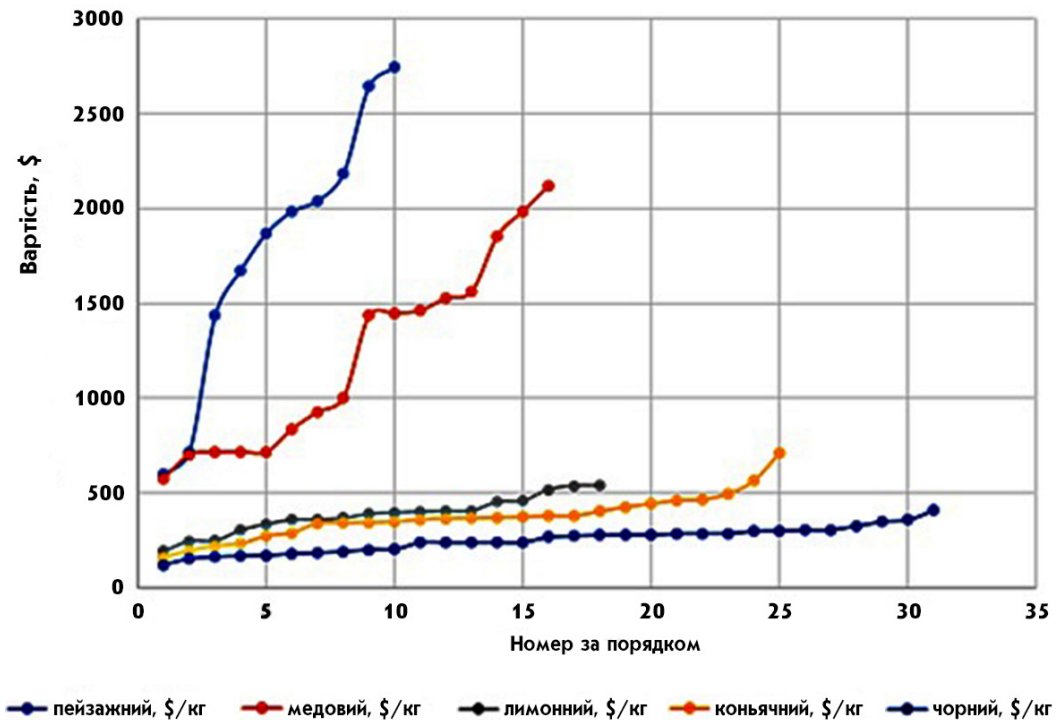

Рис. Графік вартості бурштину-сирцю для намист-кульок

ри та майстри-обробники. Прозорість бурштину може варіюватися в широких межах — від майже непрозорого до дуже прозорого. Це залежить від того, скільки світла проходить крізь цей камінь органічного походження, що дуже впливає на його візуальну привабливість. Майстри з оброблення бурштину давно користуються його прозорістю для створення естетичного ефекту у вигляді внутрішнього малюнка. Уперше ефект поглибленого рельєфу (контррельєфу) застосовували для виготовлення плоских кабашонів-інталій і рам-інталій під час створення Бурштинової кімнати.

Пізніше прозорістю бурштину почали послуговуватися для виготовлення інталій. Бездоганна прозорість у поєднанні з коньячним або лимонним кольором надають виробам із бурштину особливої художності й загадковості.

Ціна на такі вироби залишається однією з найвищих.

Отже, прозорість бурштину значною мірою впливає на його затребуваність і цінність. Прозорий бурштин дуже цінують, оскільки він пропускає світло, демонструючи будь-які включення всередині. Ця характеристика посилює візуальну привабливість бурштину й робить його більш бажаним для покупців. Непрозорий бурштин, хоча і є менш цінним, аніж прозорий, проте має власний шарм: його часто використовують у різьбленні та в більших за розмірами декоративних виробах. Такий непрозорий, мутний різновид бурштину підкреслює унікальність текстури ювелірного виробу й решти предметів.

Наприклад, ціна білого балтійського бурштину (пейзажного) також залежить від того, прозорий він, напівматовий чи

матовий. Він є найрідкіснішим і тому найціннішим видом. Узагалі молочний бурштин має вищу ціну, аніж прозорий: він майже у 10 разів дорожчий за свій жовтий аналог, але тут також має значення його якості.

Прозорість бурштину залежить від кількості бульбашок повітря та різноманітних вкраплень у камені, і сьогодні навіть існує система оцінювання за таким критерієм — у вигляді дробу¹⁷. На Сході завжди більше цінували непрозорі різновиди самоцвіту. У європейських

країнах щодо цього превалює інша думка: що менше сторонніх включень, то дорожчий бурштин. Винятком є прозорі камені зі скам'янілими комахами, які добре проглядаються. Їхня вартість може бути в кілька разів вищою за аналогічний за якістю бурштин.

Результати досліджень із розрахунку вартості одного грама бурштину у виробих свідчать, що вартість виробів залежить від вартості сировини та конкретного виду самих виробів (див. табл. 3).

Таблиця 3

Вартість бурштину у виробих

№ з/п	Виріб	Вартість, \$/г	Особливість
1	Кульки	2,8—4,1	Медовий колір
2	Намисто-кульки	10—25	Медовий колір
3	Намисто-кульки	2,4—4,9	Коньячний колір
4	Камеї, статуетки	17—24	Медовий колір
5	Інталії	30—60	Коньячний колір, прозорий
6	Сувенірні зразки	2,4—41,9	Природна форма «крапля»
7	Зразки з інклюдзами	12,1—205,8	Інклюзи рідкісні, унікальні
8	Намисто лікувальне	0,28—0,73	Необроблений
9	Намисто-галька	0,83—2,21	Лимонний, коньячний колір

Наведені вище результати доводять, що кожен різновид бурштину оцінюють комплексно, оскільки він передбачає конкретний вид майбутнього виробу.

Тріщини є дуже важливим якісним критерієм бурштину, оскільки істотно впливають на технологічний процес виготовлення майбутнього виробу, отже, і на його вартість також.

У генетичному відношенні вони поділяються на механічні, міжшарові (міжнапливні) і тріщини напруження (парасольки).

Механічні тріщини утворені в результаті динамічних геологічних процесів (здавлювання пластів, обвалів, тектонічних зрушень), видобутку та збагачення й поділяються на стародавні й сучасні. Тріщини можуть бути як відкритими, так і закритими. Тріщини, утворені природними процесами, найчастіше заповнені та трасовані механічним матеріалом (брудом). Сучасні (молоді) тріщини вигідно відрізняються від описаних вище відсутністю всіляких домішок і шкаралупчастого скла.

17 Sedawie R. Amber Gemstone: Properties, Meanings, Value & More / Gem Rock Auctions : web. 8 May 2018. URL: https://www.gemrockauctions.com/learn/a-z-of-gemstones/amber-information?srsId=Afm_BOooJjM4rnHowip-GKyIXlVwM-tiNi8cKY7l9y2_cOXUs8qlJz3Yp (дата звернення: 10.03.2025).

Міжшарові (міжнапливні) тріщини, по суті, є межею між двома напливами смоли. Часто вони трасуються сторонніми включеннями. Такі тріщини проникають у зразок на значну глибину, чим зменшують його якісні характеристики. Відмінна ознака цього типу тріщин — їхня звивиста форма. Що глибше, тим частіше вони виклинюються та переходять у ледь помітні смужки.

Механічні й міжшарові тріщини у зразках суттєво знижують якість і вартість бурштину та негативно впливають на його оброблення.

Тріщини напруження (їх іще називають *парасольками*) — це утворення округлої форми, які не виходять на поверхню зразка. Іноді вони утворюються навколо сторонніх тіл (інклюд, органічних речовин) як результат внутрішнього локального напруження бурштину. Такі «парасольки» певною мірою є декоративними й у великій кількості утворюють ефект іскристого бурштину, що своєю чергою підвищує вартість каменю.

Отже, наявність або відсутність тріщин у зразках бурштину впливає на вартість майбутнього виробу та зумовлює його конкретний вигляд. Однак усе це залежить уже від фантазії та майстерності художника.

Включення в бурштині — це органічні речовини, які потрапили до рідкої живиці (смоли) у момент виділення смоли з дерева та подальшого її накопичення¹⁸. Надмірна кількість органічних включень

у бурштині надає йому темно-сірого, частіше — чорного з жовтуватим-зеленим відтінком кольору¹⁹. Такий бурштин у виробі називають «метеоритним».

Газові включення (залежно від розміру й кількості) спричиняють помутніння каменю. Через численні мікроскопічні включення рідини та газу бурштин стає непрозорим і набуває молочно-білого кольору.

Інклюзи — це цілі комахи, членистоногі або молюски чи їхні фрагменти, а також пір'я птахів у бурштині²⁰. Отже, включення в бурштині — це чужорідні тіла (речовини), які, відповідно до технологічних вимог, негативно впливають на якість сировини. Водночас наявність інклюдів у бурштині підвищує його вартість у багато разів²¹.

Особливий попит мають рідкісні або унікальні інклюзи. Бурштин із такими інклюдзами належить до колекційних зразків: на спеціальних аукціонах і форумах його продають як раритет. Окрім того, мінеральні включення піриту створюють різновид іскристого бурштину. Цей естетичний (оптичний) ефект також має великий попит у поціновувачів екзотичних виробів.

Необхідно також розуміти, що такі включення в бурштині є джерелом знань для вчених багатьох напрямів.

Зважаючи на викладене вище, стає зрозумілим, що під час експертизи бурштину не можна ігнорувати такі його характеристики, як форму, колір,

18 Amber: A window to the past / Amber-fossils : web. URL: <https://www.amber-fossils.com> (дата звернення: 10.03.2025).

19 Sedawie R. Op. cit. URL: https://www.gemrockauctions.com/learn/a-z-of-gemstones/amber-information?srsltid=AfmBOooJm4rnHowip-GKyIXlVwM-tiNi8cKY7l9y2_cOXUs8qlJz3Yp (дата звернення: 10.03.2025).

20 Amber Inclusions / Baltic Amber SOS : web. URL: https://ambersos.com/collections/amber-inclusions?srsltid=AfmBOooenAN0nC_nQzR7ajQvoXZ9NOq2ZhFO_NFZER2uaRUve2DNnKL (дата звернення: 10.03.2025).

21 What is the Price of Natural Amber / Phoenix Amber : web. URL: <https://www.phoenixamber.cz/en/blog/price-of-natural-amber/?srsltid=AfmBOorPZliqDuYqhRyvAeOxJNuybICjQZy0QLGxASriWnfN73VJLSvS> (дата звернення: 10.03.2025).

прозорість, розмір, наявність інклюд, оскільки всі вони є головними ціноутворювальними критеріями, які формують ринкову вартість бурштину (як у сировині, так і у виробках).

Висновки

З'ясовано, що споживчі характеристики бурштину-сирцю (форма, колір, прозорість, включення, тріщини, інклюзи) створюють естетико-економічний зв'язок з кожним видом виробів. Ці характеристики підкреслюють переваги конкретного виробу й відіграють важливу роль у його сприйнятті. Якісні характеристики бурштину зумовлюють його вартість на ринку та стають основними чинниками, що впливають на його ціноутворення.

Згідно з принципом успадкування, споживчі характеристики бурштину не тільки впливають на вартість готових виробів: вони є визначальними для формування ціни бурштину-сирцю²². Цю обставину слід обов'язково враховувати під час визначення вартості сировини.

Pricing Aspects of Amber: Consumer Characteristics and How They Determine the Value of Raw Materials

Petro Baranov, Olena Slyvna, Liudmyla Chernysh

This study aims to conduct an integrated analysis of the amber market and determine the aesthetic and economic relationship between the characteristics of raw amber, such as shape, color, clarity, impurities, cracks, and inclusions, as well as the characteristics of amber products as perceived by consumers. The topic is relevant since expert studies on determining the cost of raw amber have failed to consider its pricing consumer characteristics. This poses a risk of not complying with the

basic principles of forensic examination: objectivity and completeness of research. The authors consider the mechanism for assessing the quality of raw amber and its cost, taking into account the active price lists of Ukraine, and also identify consumer characteristics affecting the cost of amber products. The validity of the results and conclusions is ensured by using a set of general scientific and special research methods. Existing difficulties in determining the cost and peculiarities of modern expert evaluation systems have been identified. The scientific novelty of this study lies in the discovery that, through experimental work and theoretical calculations, the characteristics of amber establish an aesthetic and economic connection with each type of product, enhancing the perceived value of each individual item. The qualitative characteristics of amber determine its cost in the market and become the main factors influencing pricing.

Keywords: amber; raw materials; product; consumer characteristics; cost; price list; market.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

22 Amber Prices / Natural Baltic Amber : web. URL: <https://natural-baltic-amber.com/amber-prices/> (дата звернення: 10.03.2025).

References

- Baranov, P. M., Shevchenko, S. V., Korotaiev, V. M. (2019). *Hemolohiia: diahnostryka, dyzain, obrobka, otsinka samotsvitiv* [Hemology: diagnostics, design, processing, evaluation of gemstones] : pidruchnyk. Vyd. 2-he, pererob. i dopov. Dnipro [in Ukrainian].
- Baranov, P., Slyvna, O. (2024). Rol dyzainer-skykh rishen pry ekspertyzi burshtynu [The Role of Design Solutions in Examining Amber]. *Suchasni napriamky rozvytku sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. Vseukr. nauk.-prakt. konf. z nahody 110-rich. diialn. ONDISE Min'istru Ukr. (Odesa, 05.09.2024). Odesa. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf> [in Ukrainian].
- Baranov, P., Slyvna, O., Korotaiev, V. (2024). Price lists for amber and their significance in market and planned regulation of the economy. *Forensic Herald*. T. 41. № 1. DOI: [10.37025/1992-4437/2024-41-1-19](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-41-1-19).
- Baranov, P. M., Slyvna, O. V., Shevchenko, S. V., Kirin, R. S. (2021). Kryterii otsinky yakosti burshtynu na osnovi pryntsyphu porivnian-nia zi spozhyvchymy vlastyvostiamy [Criteria for amber quality assessment basing on the principle of comparison with consumer properties]. *Zbirnyk naukovykh prats NHU*. № 67. DOI: [10.33271/crpnmu/67.125](https://doi.org/10.33271/crpnmu/67.125) [in Ukrainian].
- Belichenko, O. P., Ladzhun, Yu. I., Tata-rintsev, K. V., Haievskiy, Yu. D., Mak-siuta, O. V., Kravchenko, M. O. (2021). Suchasnyi stan ta dynamika rozvytku rynku burshtynu [Current state and dynamics of the amber market development]. *Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia*. № 1 (103). URL: [https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1\(103\)/image/stat4.pdf](https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1(103)/image/stat4.pdf) [in Ukrainian].
- Dovidnyk tsin koshtovnoho ta dekoratyvnoho kaminnia [Handbook of Prices of Precious and Decorative Stones] (2024) : biuleten / red. A. M. Tkalenko. Kyiv. № 4 (63) [in Ukrainian].
- Kelly, J. (2019). Amber growth turns red as over-supply knocks value. *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/5217f05a-5f8d-11e9-9300-0becfc937c37>.
- Kirin, R. S., Baranov, P. M., Shevchenko, S. V., Korotayev, V. M. (2022). Method of price formation of amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. Vol. 31. Is. 2. DOI: [10.15421/112230](https://doi.org/10.15421/112230).
- Nikolaenko, S. (2018). *Kriterii ochenki izdeliy iz yantarya: osobennosti i principy* [Evaluation Criteria for Amber Products: Peculiarities and Principles] / Novosti Ukrainy : veb-sajt. URL: <https://replyua.net/123453-kriterii-ocenki-izdeliy-iz-yantarya-osobennosti-i-principy.html> [in Russian].
- Rippa, A., Yang, Y. (2017). The Amber Road: Cross-Border Trade and the Regulation of the Bur-mite Market in Tengchong, Yunnan. *TRaNS: Trans-Regional and National Studies of South-east Asia*. Vol. 5. Is. 2. DOI: [10.1017/trn.2017.7](https://doi.org/10.1017/trn.2017.7).
- Sedawie, R. (2018). *Amber Gemstone: Properties, Meanings, Value & More* / Gem Rock Auctions : web. URL: https://www.gemrockauctions.com/learn/a-z-of-gemstones/amber-information?srsId=Afm_BOo0jM4rnHowip-GKyIXl-VwM-tiNi8cKY7l9y2_cOXUs8qlJz3Yp.
- Zabarvlennia ta prozorist burshtynu [Colour and Clarity of Amber] (2017) : bloh / Yantar Polissia : veb-sajt. URL: https://ukrburshtyn.com.ua/blog/rastsvetka_i_prozrachnosts_yantarya.html [in Ukrainian].

Баранов, П., Сливна, О., Черниш, Л. (2025). Цінові аспекти бурштину: споживчі характеристики та їхнє значення для визначення вартості сировини. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 91—103. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.07](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.07).

Види й особливості дослідження слідів протиправного втручання в діяльність представників органів державної влади

Володимир Попов*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9020-9448>, e-mail: v.iu.popov@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.08 УДК [001.89:343.102:3.075](477)

Надійшло 15.05.2025 / Рецензовано 19.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета роботи — визначити типові сліди кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної з утручанням у діяльність представників органів державної влади, окреслити їх особливості та способи дослідження. Досягненню поставленої мети сприяло застосування загальнонаукових (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення), спеціальних і філософських методів (діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, прогностичний). Вивчення матеріалів кримінальних проваджень і судової практики дало змогу визначити типові джерела (носії) слідової інформації у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, поміж яких виокремлено: 1) документи, зокрема електронні (повідстки про виклик, протоколи процесуальних дій, фотоматеріали, звуко- та відеозаписи події кримінального правопорушення або пов'язаної із нею); 2) цифрові сліди, відображені (збережені) у месенджерах, інформаційних системах, серверах електронної пошти й інших інформаційних системах, відеозаписах тощо; 3) інші речі матеріального світу, які виявлено на місці реалізації злочинного умислу (на місці події) і які зберегли на собі сліди кримінальної протиправної діяльності; 4) знаряддя і/або засоби, застосовані винними особами для реалізації злочинного умислу; 5) учасників відповідних суспільних відносин, які випадково або у зв'язку зі службовою діяльністю стали учасниками події кримінального правопорушення, пов'язаної зі втручанням у діяльність представників органів державної влади. Окреслено перспективи подальших досліджень у межах аналізованої проблематики.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; утручання в діяльність; орган державної влади; сліди кримінального правопорушення; докази; збирання доказів.

Постановка наукової проблеми

Загалом кримінальну процесуальну діяльність здійснюють на підставі виконання низки стратегічних і тактичних завдань розслідування. Одним зі змістовних компонентів такої діяльності є доказування, яке традиційно ототожнюють з визначенням комплексу обставин, передбачених законодавцем у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України¹ (далі — *КПК України*).

Законодавчо закріплений обов'язковий перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, деталізують і розширюють залежно від виду кримінального правопорушення, сформованої слідчої ситуації та низки інших обставин. Вагома кількість таких обставин стосується слідів кримінальної протиправної діяльності, які можуть мати різну природу.

У криміналістиці традиційно послуговуються словосполученням «сліди злочину». Концепція слідів ґрунтується на філософському принципі, відповідно до якого кожне явище спричиняє інше, утворюючи нерозривний причинно-наслідковий ланцюг, що свідчить про взаємозалежність усіх процесів, зокрема злочинних дій, які неминуче залишають сліди в навколишньому середовищі. Інакше кажучи, ідеться про зовнішнє інформаційне відображення

злочинної події. Виявлення, фіксування та дослідження слідів злочину дає змогу реконструювати спосіб його скоєння, отримати відомості про особу правопорушника тощо. Це свідчить про існування стійкого зв'язку між самим діянням і його відбитком у навколишньому середовищі. Аналізування слідів злочину сприяє розумінню обставин події, а знання про характер і механізм злочинних дій, своєю чергою, допомагають ефективніше виявляти, локалізувати й досліджувати відповідні сліди². Тож під час провадження кримінальної процесуальної діяльності виникають завдання із виявлення, фіксування та дослідження слідів злочину. Водночас інформація як така може набути статусу доказу лише за умови її відповідності критеріям належності, допустимості та достовірності у кримінальному провадженні. Інформація в широкому розумінні охоплює як фактичні дані, так і знання про ці дані. Проте тільки ту її частину, яка є процесуально релевантною і здатною підтвердити або спростувати конкретні обставини кримінального провадження (кримінальної справи — під час судового розгляду), визнають доказовою³.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з утручанням у діяльність представників органів державної влади, представлені тими злочинами та

1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

2 Пчеліна О. В. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 342—348. DOI: 10.5281/zenodo.1204355 (дата звернення: 05.05.2025).

3 Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушення недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 194. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf (дата звернення: 09.05.2025).

кримінальними проступками, які передбачають відповідальність за умисне вчинення діянь, що за своїм характером є:

- 1) перешкоджанням діяльності;
- 2) утручанням у діяльність або у здійсненні повноважень;
- 3) незаконним впливом⁴.

Отже, характер скоєння цих злочинів зумовлений реалізацією дій інтелектуального характеру, що не завжди відбиваються змінами в матеріальній обстановці. Саме тому в контексті досліджуваної групи кримінальних правопорушень зростає важливість поставлених потерпілих, які мають відповідне професійне становище, тобто є представниками органів державної влади та стають об'єктом протиправного впливу. Потерпілий є основним джерелом інформаційного базису про подію кримінального правопорушення. Водночас інші суб'єкти й об'єкти, пов'язані з кримінальною подією, взаємодіють між собою та відповідно впливають один на одного, тим самим зумовлюючи формування певної слідової картини.

Окреслені ознаки кримінальних правопорушень підтверджують, що проблематика слідів кримінальних правопорушень, пов'язаних з утручанням у діяльність представників органів державної влади, є складною, і актуалізують завдання із її поглибленого вивчення та розроблення. З огляду на те, що в теорії правничої науки порушеному нами питанню станом на сьогодні приділено недостатньо уваги, вважаємо за потрібне дослідити його в межах цієї наукової розвідки.

Мета статті

Визначити типові сліди кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної

з утручанням у діяльність представників органів державної влади, окреслити їх особливості та способи дослідження.

Методи дослідження

Методи аналізу й синтезу, абстрагування й узагальнення застосовано під час аналізу теоретичних розробок українських науковців, присвячених суміжному предмету дослідження, а також аналізу текстів судових рішень, із метою визначити типові сліди кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної з утручанням у діяльність представників органів державної влади. Спеціальні й філософські методи, поміж яких порівняльно-правовий, системно-структурний і прогностичний, дали змогу вибудувати архітектуру роботи, сформулювати висновки й окреслити перспективи подальших досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Кримінальні правопорушення, спрямовані на втручання в діяльність посадових осіб органів державної влади, становлять серйозну загрозу для стабільності державного управління та реалізації принципу верховенства права. Вони можуть набувати різноманітних форм: від залякування і фізичного впливу до підкупу, незаконного тиску або інших дій, що стають на заваді ефективному виконанню представниками органів державної влади їхніх службових повноважень.

Розслідування таких злочинів і кримінальних проступків є надзвичайно складним, оскільки їх нерідко здійснюють непублічно, із дотриманням конспірації, а потерпілі часто взагалі не звер-

4 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

таються до правоохоронців. Найчастіше це зумовлено особистими побоюваннями за свою безпеку або впливом сторонніх осіб, які чинять тиск і створюють атмосферу страху. Проблематика судового розслідування кримінальних правопорушень цієї групи поки що залишається малодослідженою.

Більшою розробленістю характеризується питання розслідування втручання в діяльність захисника та представника особи⁵, а також у діяльність судового експерта⁶ і навіть у діяльність представників органів правосуддя⁷. Текстуальний аналіз згаданих досліджень дає змогу констатувати багатоманітну природу слідової картини цих кримінальних правопорушень.

Так, для втручання в діяльність захисника або представника особи характерні такі сліди:

- 1) матеріальні, представлені у вигляді речових доказів, документів або їх відображень (заяви, скарги, листи-відмови тощо), які виявляють у 100 % випадків;
- 2) ідеальні, які збереглися у свідомості учасників кримінального провадження (зокрема, потерпілого, підозрюваного, свідків, працівників установ і організацій тощо) і які спостерігають у 54,4 % випадків;
- 3) електронні, що їх зберігають цифрові джерела (електронні документи, вебсайти, хмарні схови-

ща, системи IP-телефонії та ін.) і що мають місце у 49,3 % випадків⁸.

Із-поміж характерних матеріальних слідів незаконного втручання в діяльність судового експерта виокремлюють електронне листування через месенджери й електронну пошту. До цієї самої категорії належать звукові записи, а іноді й відеозаписи, зафіксовані технічними засобами або збережені на електронних носіях. Іншу категорію становлять ідеальні сліди — це інформаційні відображення події втручання, що зберігаються в пам'яті безпосередніх учасників і/або очевидців. Такі сліди набувають форми письмових показань, пояснень, протоколів допиту, у яких фіксують сприйняту та збережену у пам'яті інформацію. Це можуть бути уявні образи в пам'яті потерпілого (тобто самого експерта), підозрюваного або обвинуваченого, а також свідків. Вони можуть містити дані про зовнішність особи, яка чинила вплив, про характер і спосіб тиску, поведінку самого експерта та специфіку його експертної діяльності на момент події тощо. Слід наголосити, що такі злочини часто скоюють за відсутності очевидців. Саме тому носіями ідеальних слідів, окрім безпосередніх свідків (якщо такі були), здебільшого є родичі та близькі потерпілого або підозрюваного, колеги експерта, а також інші особи, обізнані про обставини

5 Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філос. зі спец. 081 «Право». Київ, 2023. 260 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> (дата звернення: 02.05.2025).

6 Посашков О. О. Методика розслідування втручання в діяльність судового експерта : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 200 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U101202> (дата звернення: 02.05.2025).

7 Бершов Г. Є. Кримінально-правова характеристика форм та способів втручання в діяльність судових органів. *Форум права*. 2013. № 1. С. 53—59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_11 (дата звернення: 25.04.2025).

8 Русанівська Д. Д. Зазнач. твір. С. 206. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> (дата звернення: 02.05.2025).

події⁹. Отже, для втручання в охорону закону діяльність характерна доволі значна кількість слідів. Системного аналізу специфіки слідів утручання в діяльність представників органів державної влади до сьогодні не проведено, що свідчить про актуальність цієї проблематики для наукової спільноти та практиків-практиків.

Викладення основного матеріалу дослідження

Утручання в діяльність представників державного апарату, діяльність яких є об'єктом кримінально-правової охорони, завжди передбачає взаємодію мінімум двох суб'єктів. Характер такої взаємодії пов'язаний із умовлянням, шантажем, погрозами, проханнями, відмовою в наданні законних благ або із застосуванням інших незаконних методів впливу. Зазвичай ці дії реалізують в активних формах поведінки та втілюють за допомогою впливу одного суб'єкта на іншого: на його свідомість, психіку й поведінку.

Для кримінальних правопорушень, пов'язаних з утручанням у діяльність, характерна лише активна форма поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, що має на меті перешкодити виконанню потерпілим його службових обов'язків або домогтися від нього прийняття незаконного рішення.

У науковій літературі сліди злочину розглядають у двох основних аспектах — у вузькому та широкому.

У вузькому розумінні слідами вважають матеріальні утворення, що відображають зовнішні ознаки об'єктів, які взаємодіяли між собою. Такі сліди є своєрідними копіями, здатними бути як об'ємними, так і площинними. У широкому значенні сліди — це будь-які зміни в навколишньому середовищі, що стали наслідком скоєння злочину¹⁰.

Разом із поняттям «сліди злочину» у криміналістичній літературі також послуговуються поняттям «слідова картина». Так, М. Салтевський пропонує визначати слідову картину як поєднання матеріальних і нематеріальних (ідеальних) слідів, які охоплюють фізичні та психічні відображення події, що зберігають відомості про злочинну ситуацію й особу правопорушника¹¹.

Натомість В. Коновалова запропонувала розглядати слідову картину як новий елемент криміналістичної характеристики. За її твердженням, криміналістична характеристика охоплює сукупність слідів, що відображають як сам перебіг злочинної події, так і поведінку суб'єкта на місці злочину. Завдяки цьому комплексному аналізу можна сформулювати найбільш вірогідні версії щодо механізму скоєння злочину¹².

М. Погорецький наголошує, що джерелом виникнення слідів є соціально небезпечна поведінка особи, яка скоїла злочин. Така поведінка — як активна дія, так і бездіяльність — взаємодіє з реальним середовищем, спричиняючи зміни, що фіксуються у вигляді слідів. Іншими словами, подія злочину

9 Посашков О. О. Знач. твір. С. 71—72. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U101202> (дата звернення: 02.05.2025).

10 Коваленко В. В. Типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину як елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 184. DOI: [10.32837/pyuv.v0i2\(31\).589](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).589) (дата звернення: 02.05.2025).

11 Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Ч. 1. Харків, 1999. С. 148—151.

12 Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Харків, 2001. С. 25.

сама собою породжує слідову інформацію¹³.

3. Топорецька зауважує, що слідова картина як структурний компонент криміналістичної характеристики має істотне значення, адже її аналіз дає змогу з'ясувати спосіб скоєння злочину, механізми його приховування та особу правопорушника (включно з випадками участі організованих угруповань), виявити знаряддя злочину й інші важливі обставини. Вона також може стати ключем для викриття неправдивих показань або визначення місцезнаходження прихованих речових доказів¹⁴.

Окрім того, у криміналістиці оперують також поняттям типової слідової картини. Як зазначає В. Коновалова у своїх дослідженнях, типова слідова картина — це сукупність характерних «слідів, притаманних тому чи іншому виду чи різновиду злочину»¹⁵.

На нашу думку, сьогодні про сліди кримінального правопорушення варто говорити як про комплексну категорію, що охоплює матеріальні, ідеальні та цифрові сліди. Матеріальні сліди своєю чергою становлять речову основу криміналістичної інформації. Це можуть бути будь-які об'єкти фізичного світу, які зберегли інформацію про обставини кримінального правопорушення та якими можна скористатися для доказування. Ідеальні сліди — це сліди-відображення (образи), що зберігаються в пам'яті лю-

дини¹⁶. Отже, ідеальний слід — це мисленнєвий образ. Якщо з першими двома категоріями все більш-менш очевидно, оскільки вони є традиційними категоріями криміналістики, то цифрові сліди — категорія малодосліджена.

Цифрові сліди можна виявити і зберегти на різноманітних електронних пристроях. До таких джерел належать персональні комп'ютери як фізичних осіб, так і представників юридичних осіб; мобільні телефони, планшети, цифрові фотокамери й відеоканери, які вилучають у фігурантів кримінального провадження; серверне обладнання й інші засоби зберігання інформації в установах та організаціях; онлайн-сервіси, що забезпечують голосовий і відеозв'язок за допомогою інтернету, зокрема *Skype*, *WhatsApp*, *Viber*, *Telegram* та ін.; а також банківські системи, дані з яких можна зберігати на цифрових носіях (таких, як *SD*-картки, флешнакопичувачі тощо). Не менш важливим джерелом є системи відеоспостереження, установлені у державних і приватних структурах, а також інші обчислювальні пристрої. Уся ця цифрова інформація є цінним джерелом як доказових, так і орієнтованих даних, що мають ключове значення для з'ясування обставин злочину, ідентифікації винних осіб і подальшого доведення їх причетності. Зміст цифрових слідів може бути вкрай різноманітним: це інформація про переміщення осіб,

13 Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 20. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf> (дата звернення: 13.05.2025).

14 Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері гравального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29—30.09.2011). У 2 ч. Ч. 2. Одеса, 2011. С. 105—108.

15 Коновалова В., Панов М. Інтуїція: поняття і роль у судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1 (16). С. 186. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4370> (дата звернення: 13.05.2025).

16 Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В. Я. Тація. Харків, 2001. С. 323.

інтернет-активність, листування, файли, електронні повідомлення, записи електронної пошти тощо. Подібні дані можуть міститися в автоматизованих інформаційних системах, телекомунікаційних мережах і інформаційно-телекомунікаційних структурах, що забезпечують опрацювання, передавання та зберігання цифрової інформації¹⁷.

Стрімкий розвиток цифрових технологій зумовив той факт, що певна частина нашої діяльності знаходить своє відображення в цифровому просторі. Суттєвою відмінністю цифрових слідів від матеріальних є відсутність фізичної форми, тому для їх виявлення та дослідження необхідно застосовувати відповідне технічне забезпечення — від базових пристроїв (таких, як комп'ютери і смартфони) до спеціалізованого програмного забезпечення.

Одна з характерних ознак цифрових слідів — їх легка відтворюваність без втрати якості, а також можливість редагування або знищення. Наприклад, цифрові фотографії, відео- та електронні документи можна або точно скопіювати, або змінити за допомогою спеціальних програм. Для редагування відео- або графічних матеріалів широко послуговуються такими програмами, як *Adobe Premiere Pro*, *AVS Video Editor*, *Corel VideoStudio Pro* тощо. У сучасних умовах усе більшого поширення набувають технології штучного інтелекту, які не лише дають змогу змінювати наявні файли (замінюючи обличчя, голос, міміку, тло або предмети на відео), а й створювати цілком нові, фіктивні

відеоматеріали, які майже неможливо відрізнити від справжніх. Відомі інструменти для створення таких підробок — *DeepFaceLab*, *Faceswap*, *Reface* та ін. Ще однією особливістю цифрових слідів є можливість їх дистанційного редагування або знищення. Такі дії можуть мати на меті:

- 1) учинення кримінального правопорушення, наприклад, шляхом упровадження шкідливого програмного забезпечення (віруси, троянські програми), яке допомагає несанкціоновано втручатися в системи з подальшим знищенням або фальсифікацією даних;
- 2) приховування слідів злочину шляхом змінення інформації, якою правоохоронні органи можуть скористатися як доказом. Із цією метою зловмисники часто застосовують засоби віддаленого доступу до пристроїв, наприклад, *Microsoft Remote Desktop*, *TeamViewer*, *Chrome Remote Desktop*, що дають змогу керувати комп'ютером або іншим пристроєм за допомогою мережі «Інтернет» або локальної мережі без фізичної присутності поруч із ним. Хмарні сервіси зберігання даних також відіграють важливу роль у цифровому слідоутворенні, сприяючи синхронізації інформації між кількома пристроями й отриманню доступу до неї з будь-якого місця¹⁸.

Щодо типової слідової картини втручання в діяльність представників органів державної влади, то вона також

17 Колеснікова І. А. Цифрові сліди та їх роль в доказуванні воєнних злочинів під час російської військової агресії проти України. *Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє* : мат-ли пан. дискус. VII Харків. Міжнар. юрид. форуму (Київ, 25.09.2023). Київ, 2023. С. 51. URL: <https://surl.li/lnqvjc> (дата звернення: 13.05.2025).

18 Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 71—75. DOI: [10.24144/2307-3322.2024.85.4.10](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10) (дата звернення: 13.05.2025).

доволі широка. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками втручання в діяльність представників органів державної влади, дає змогу узагальнити, що для них більш характерними є ідеальні й цифрові сліди, а менш поширеними — матеріальні сліди. Саме тому вважаємо за потрібне більш ґрунтовно зупинитися на специфіці слідів втручання в діяльність представників державного апарату.

Джерелом ідеальних слідів передусім є сам потерпілий. Його залучали до 98 % проаналізованих нами кримінальних проваджень і він давав показання. Оскільки потерпілий у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень є спеціальним суб'єктом, що насамперед пов'язано з його професійним статусом, то отримання від нього показань здебільшого не спричиняє значних труднощів для слідчих, які проводять допит і слідчий експеримент, під час якого відтворюють обставини події кримінального правопорушення.

До типових джерел ідеальних слідів також належить сам підозрюваний (обвинувачений). Під час досудового розслідування останній найчастіше погоджується давати покази й визнає свою провину у вчиненні кримінального правопорушення. Це доводять розгляди справ у судах. Наприклад, Бориспільський міськрайонний суд Київської області з'ясував, що обвинувачені, перебуваючи на автобусній зупинці поруч із магазином «Гурман», спільно чинили опір працівникам поліції, які виконували службові обов'язки з охорони громадського порядку, і насильство у вигляді побоїв і завдання тілесних ушкоджень.

Надалі під час затримання правопорушників громадянин К., який перебував у стані алкогольного сп'яніння та усвідомлював, що працівники поліції виконують свої службові обов'язки, але вирішив утрутитись у діяльність правоохоронців і завадити їм помістити затриманого до службового автомобіля. Суд оцінив дії обвинуваченого та зазначив, що вони полягали у впливі на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків (втручання в діяльність працівника правоохоронного органу), тобто обвинувачений скоїв кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 343 Кримінального кодексу України¹⁹. У результаті дослідження доказів суд дійшов висновку, що вину обвинуваченого доводять його виправдувальні покази²⁰.

Іще одним джерелом ідеальних слідів стають свідки, тобто очевидці вчинення кримінального правопорушення, або особи, які дають показання з чужих слів. Свідками у цій категорії проваджень зазвичай є: 1) працівники державних органів влади; 2) звичайні громадяни, які опинилися на місці події та стали очевидцями реалізації злочинного умислу суб'єктом кримінального правопорушення.

Відповідно до проведеного аналізу судової практики за участю свідків, які не є працівниками органів державної влади, окрім допитів і слідчих експериментів, проводять іще пред'явлення особи для впізнання. Отже, під час цієї процесуальної дії ідеальний образ сприйняття свідки ототожнюють із конкретною особою, якою найчастіше є підозрюваний.

19 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

20 Вирок Борисп. міськрай. суд. Київ. обл. від 25.05.2020 р. Справа № 359/3394/20. Провадж. № 1-кп/359/505/2020 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89492361> (дата звернення: 13.05.2025).

Зокрема, Ратнівський районний суд Волинської області (провів допит за участю свідка, слідчий експеримент і пред'явлення для впізнання) під час судового засідання з'ясував, що обвинувачений учинив вплив на працівників правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків, а також (у змові з пособником за попереднім умислом) самоправство, що завдало значної шкоди державним інтересам за наведених далі обставин. У справі зібрано та досліджено ідеальні сліди, які відображено в показаннях свідка, яка пояснила, що стала очевидцею конфлікту між п'ятьма невідомими їй чоловіками через автомобіль марки AUDI A6, який, на думку деяких громадян, перебував на митному складі незаконно. Надалі свідок стала очевидцею подій, за яких один із чоловіків із застосуванням фізичної сили проник в охоронювану зону митного контролю, а інший, висловлюючи погрози та здійснюючи фізичний примус, почав перешкоджати працівникам правоохоронного органу виконувати службові обов'язки, унаслідок чого обвинувачений зірвав навісний замок зачинених воріт митного складу та на згаданому автомобілі самовільно виїхав з території митного складу. Відповідно до обставин справи, попри невизнання обвинуваченим провини, суд (на підставі дослідження доказів) дійшов висновку про наявність у його діях складу кримінальних правопорушень, за якими йому пред'явлено обвинувачення²¹. Зауважимо, що окрім ідеальних слідів відображень, до матеріалів справи як доказ

долучено навісний замок із ланцюгом. Отже, у деяких ситуаціях до подібних справ долучають ще й речові докази.

Щодо матеріальних слідів, то їх джерелом можуть бути різноманітні об'єкти, застосовувані винним під час реалізації злочинного умислу. Так, у справі, розглянутій Солом'янським районним судом м. Києва, речовими доказами визнано порошкоподібну речовину білого кольору, яку винний використав із метою перешкодити виконанню суддею Апеляційного суду м. Києва службових обов'язків. Відповідно до обставин справи, з'ясованих під час відкритого судового засідання, колегія суддів відмовила обвинуваченому в задоволенні поданого ним клопотання, тому він кинув паперовий пакет із порошкоподібною речовиною білого кольору, який заздалегідь підготував і тримав у руці, у голову суддю. Удар поцілів у ліву частину голови судді й оглушив її на деякий час. Від удару пакет розірвався, із нього висипалась порошкоподібна речовина білого кольору, потрапивши на волосся та одяг судді, на стіл зі справою. На підставі судового розгляду справи суд дійшов висновку, що своїми умисними діями обвинувачений порушив звичний режим роботи суддів, учинив утручання в діяльність судді з метою перешкодити виконанню нею службових обов'язків²².

Матеріальні сліди також можуть зберігатися на речових доказах, долучених до справи. Утім, у цій категорії кримінальних проваджень, як ми вже зауважували, нетиповим є вилучення матеріальних об'єктів під час огляду місця події. Так, із 25 проаналізованих вироків

21 Вирок Ратнів. райсуд. Волин. обл. від 11.09.2020 р. Справа № 166/137/20. Провадж. № 1-кп/166/46/20 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91466914> (дата звернення: 13.05.2025).

22 Вирок Солом'ян. райсуд. м. Києва від 12.11.2019 р. Справа № 760/7663/18. Провадж. № 1 кп/760/789/19 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85603512> (дата звернення: 13.05.2025).

за фактом утручання в діяльність працівників правоохоронних органів з'ясовано, що лише у 2 із них вилучено матеріальні об'єкти (за винятком відеозаписів), які набули статусу речових доказів, однак жоден такий об'єкт надалі не піддано ані огляду, ані експертному дослідженню. Із 6 проаналізованих вироків за фактом утручання в діяльність судових органів лише в 1 вилучено матеріальні об'єкти, а ще в 1 — диск з телефонограмою та судову повістку від 25.08.2022 р. про виклик для участі в судовому засіданні²³. Це вчергове засвідчує нетиповість матеріальних слідів для механізму кримінальної протиправної діяльності, пов'язаної з утручанням у діяльність представників органів державної влади.

Водночас, з огляду на поширеність визнання судами відеозаписів як доказів (у 13 з 25 проаналізованих вироків за фактом утручання в діяльність працівників правоохоронних органів)²⁴, вважаємо за потрібне зупинитися на з'ясуванні сутності таких об'єктів більш докладно. Це, зокрема, зумовлено необхідністю відмежувати сам відеозапис як електронний документ від його матеріального носія (на якому його збережено та скеровано до суду для подальшого дослідження).

Під час аналізування правових позицій суду із цих питань ми з'ясували,

що колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 756/8124/19 наголосила на ключовій особливості електронного документа, яка полягає у відсутності жорсткої залежності від конкретного фізичного носія. Той самий цифровий файл (наприклад, відеозапис) може зберігатися одночасно на різних електронних носіях. Усі копії, які повністю збігаються за змістом, можна визнати оригіналами електронного документа, і різниця між ними полягає винятково в даті й часі їх створення. Отже, будь-які заперечення щодо визнання допустимими доказами дисків та інших носіїв інформації з відеозаписами, фотозображеннями та протоколів їх огляду потрібно спростувати.

Згідно з позицією Верховного Суду, ч. 1 ст. 99 КПК України визнає документом у кримінальному провадженні матеріальний носій²⁵, спеціально створений для збереження інформації, яку можна застосувати для встановлення певних фактів і обставин, а тому належними до таких документів слід уважати фото-, відео- та звукозаписи, зокрема в електронній формі. Обов'язок сторони надати оригінал документа означає, що у випадку з електронним документом таким оригіналом визнають його відображення, якому закон надає силу

23 Вирок Роздільнян. райсуд. Одес. обл. від 18.02.2025 р. Справа № 496/4648/22. Провадж. № 1-кп/511/36/25 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125229647> (дата звернення: 13.05.2025).

24 Вирок Володимир. райсуд. Рівнен. обл. від 22.01.2024 р. Справа № 556/95/24. Провадж. № 1-кп/556/90/2024 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512173> (дата звернення: 13.05.2025) ; Вирок Ленін. райсуд. м. Кіровограда від 18.09.2020 р. Справа № 405/2608/20. Провадж. № 1-кп/405/162/20 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91649655> (дата звернення: 13.05.2025) ; Вирок Зарічн. райсуд. Рівнен. обл. від 28.01.2020 р. Справа № 561/1112/19. Провадж. № 1-кп/561/18/2020 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87195083> (дата звернення: 13.05.2025) ; Вирок Борисп. міськрайсуд. Київ. обл. від 25.05.2020 р. ... / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89492361> (дата звернення: 13.05.2025).

25 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

оригіналу. Суд також послався на ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», згідно з якою, якщо інформація зберігається на кількох цифрових носіях, то кожен ідентичну версію такого електронного документа вважають оригіналом²⁶. Отже, фізичний носій у вигляді диска виконує лише функцію зберігання, а не визначає автентичність електронного документа. Той самий файл відеозапису, збережений на диску, можна розглядати як оригінал, якщо він відповідає технічним і змістовим вимогам²⁷. Цей підхід цілком відповідає сформованій судовій практиці, зокрема правовій позиції, викладеній у постанові Касаційного кримінального суду від 22.10.2020 р. у справі № 677/2040/16-к²⁸. Тож відеозапис є видом цифрового доказу у кримінальному процесі²⁹, а застосування понять «електронний» і «цифровий» щодо слідів і доказів, як слушно зауважено в науковій літературі, є рівнозначним і має однакове смислове навантаження³⁰.

Отже, цифрові сліди виникають у процесі послуговування для втручання в діяльність представників органів державної влади електронними засобами комунікації, зокрема різноманітними месенджерами, мобільними пристроями, системами відеоспосте-

реження, бодікамерами, відеореєстраторами, під час відеозапису для фіксування перебігу судового розгляду із застосуванням відповідних технічних засобів, а також у цифрових пристроях, що здійснюють фотофіксування. На таких пристроях можуть залишитися візуальні відображення обставин, пов'язаних з учиненням кримінального правопорушення, або зображення осіб, які можуть бути причетними до його скоєння.

Висновки

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень і судової практики доходимо висновку, що найчастіше носіями слідової інформації у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з утручанням у діяльність представників органів державної влади, стають:

- 1) документи, зокрема електронні (повідстки про виклик, протоколи процесуальних дій, фотоматеріали, звуко- й відеозаписи події кримінального правопорушення або пов'язаної із нею);
- 2) цифрові сліди, що відображені (збережені) у месенджерах, інформаційних системах, серверах електронної пошти й інших ін-

26 Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

27 Постанова Касац. кримін. суду у складі Верхов. Суду від 19.08.2021 р. Справа № 756/8124/19. Провадж. № 51-607км21 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088529> (дата звернення: 13.05.2025).

28 Те саме від 22.10.2020 р. Справа № 677/2040/16-к. Провадж. № 51-5738км19 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458395> (дата звернення: 13.05.2025).

29 Лук'янчиков Б. Є., Грачова О. Ю. Відеозапис як вид цифрового доказу у кримінальному процесі: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 490—493. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-2/115](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/115) (дата звернення: 13.05.2025).

30 Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 229. DOI: [10.33766/2524-0323.100.226-236](https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236) (дата звернення: 13.05.2025).

формаційних системах, відеозаписах тощо;

- 3) інші речі матеріального світу, які виявлено на місці реалізації злочинного умислу (на місці події) і які зберегли на собі сліди кримінальної протиправної діяльності;
- 4) знаряддя і/або засоби, застосовані винними особами для реалізації злочинного умислу;
- 5) учасники відповідних суспільних відносин, які випадково або у зв'язку зі службовою діяльністю стали учасниками події кримінального правопорушення, пов'язаної з утручанням у діяльність представників органів державної влади.

Виявлення, фіксування та дослідження джерел значущої для розслідування інформації проводять у спосіб і у формах, передбачених законом. Реалізація таких форм здебільшого є компетенцією слідчого й не потребує залучення до кримінального провадження третіх осіб. Водночас окремі сліди можуть бути зафільмовані на матеріальні носії інформації: такі об'єкти (відповідно до правових позицій національних судів) слід уважати оригіналами.

Убачаємо, що подальші дослідження мають полягати у з'ясуванні тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на фіксування окреслених слідів кримінальної протиправної діяльності.

Types and Specifics of Investigation of Traces of Unlawful Interference in the Activities of Public Authorities

Volodymyr Popov

The purpose of this research paper is to identify typical traces of criminal and illegal activities related to interference in the activities of representatives of state authorities, to outline their features and methods of research.

Achievement of the set goal was facilitated by the use of general scientific (analysis, synthesis, abstraction, generalization), special and philosophical methods (dialectical, comparative law, system-structural, prognostic). The study of materials of criminal proceedings and judicial practice made it possible to identify typical sources (carriers) of trace information in criminal offenses related to interference in the activities of representatives of state authorities, among which the following are distinguished: 1) documents, in particular electronic ones (summonses, protocols of procedural actions, photographs, sound and video recordings of the event of a criminal offense or related to it); 2) digital traces displayed (stored) in messengers, information systems, e-mail servers and other information systems, video recordings, etc.; 3) other things of the material world that were discovered at the crime scene (at the scene of incident) and that retained traces of criminal illegal activity; 4) tools and/or means used by the perpetrators to carry out the criminal act; 5) participants in relevant social relations who, by chance or in connection with their official activities, became participants in the event of a criminal offense related to interference in the activities of representatives of state authorities. Prospects for further research within the framework of researched issues are outlined.

Keywords: criminal offense; interference in activities; State authority; traces of criminal offense; evidence; collection of evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bershov, H. Ye. (2013). Kryminalno-pravova kharakterystyka form ta sposobiv vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv [Criminal-Law Description of Forms and Methods of Interference with Activity of Judicial Bodies]. *Forum prava*. № 1. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13bged-co.pdf> [in Ukrainian].
- Demydova, Ye. Ye. (2024). Tsyfrovi slidy kryminalnogo pravoporushennia: poniattia ta osoblyvosti [Digital traces of criminal offenses: concept and features]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 85. Ch. 4. DOI: [10.24144/2307-3322.2024.85.4.10](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10) [in Ukrainian].
- Kolesnikova, I. A. (2023). Tsyfrovi slidy ta yikh rol v dokazuvanni voiennykh zlochyniv pid chas rosiiskoi viiskovoi ahresii proty Ukrainy [Digital traces and their role in proving war crimes during the Russian military aggression against Ukraine]. *Suchasni realii protydii voennym zlochynam: nabutyi dosvid ta pohliad v maibutnie : mat-ly pan. dyskus. VII Kharkiv. Mizhnar. yuryd. forumu* (Kyiv, 25.09.2023). Kyiv. URL: <https://surl.li/lnqjyc> [in Ukrainian].
- Konovalova, V. O. (2001). *Vbyvstvo: mystetstvo rozsliduvannia* [Murder: The Art of Investigation] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Konovalova, V. O., Panov, M. M. (1999). Intuitsiia: poniattia i rol u sudochynstvi [Intuition: concept and role in legal proceedings]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1 (16). URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4370> [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2022). Poniattia ta sutnist elektronnykh (tsyfrovykh) slidiv kryminalnogo pravoporushennia [Concept and Essence of Electronic (Digital) Traces of Criminal Offenses]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Vyp. 4 (100) [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. V. (2020). Typovi sposoby, slidy y obstanovka vchynennia zlochynu yak elementy kryminalistychnoi kharakterystyky torhivli liudmy [Typical methods, traces and circumstances as elements of criminal characteristics of human trafficking]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (31). DOI: [10.32837/pyuv.v0i2\(31\).589](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).589) [in Ukrainian].
- Luk'ianchikov, B. Ye., Hrachova, O. Yu. (2023). Videozapsy yak vyd tsyfrovoho dokazu u kryminalnomu protsesi: suchasnyi stan ta perspektyvy [Video Recording as a Type of Digital Evidence in the Criminal Process: Current State and Perspectives]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-2/115](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/115) [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2017). Typovi slidy zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Typical Traces of Crimes in the Field of Service Activity]. *Forum prava*. № 5. DOI: [10.5281/zenodo.1204355](https://doi.org/10.5281/zenodo.1204355) [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M. A. (2011). Dokazy u kryminalnomu protsesi: problemni pytannia [Proofs in criminal procedure: problematic questions]. *Chasopys Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Pravo»*. № 1 (3). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf> [in Ukrainian].
- Posashkov, O. O. (2020). *Metodyka rozsliduvannia vtruchan v diialnist sudovoho eksperta* [The Methodology of Investigating Interference in the Activities of a Forensic Expert] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U101202> [in Ukrainian].
- Rusanivska, D. D. (2023). *Rozsliduvannia vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Investigating interference in the activities of a defense attorney or a person's representative] : dys. ... d-ra filos. zi spets. 081 «Pravo». Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d447e0-4e7b> [in Ukrainian].

- Saltevs'kyi, M. V. (1999). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 ch. Ch. 1. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2001). *Kryminalistyka. Entsyklopedychnyi slovnyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi)* [Criminalistics. Encyclopedic Dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)] / za red. V. Ya. Tatiia. Kharkiv [in Ukrainian, in Russian].
- Tkach, O. V. (2015). Slidova kartyna yak dzhere-lo dokazovoi informatsii pry rozsliduvanni porushennia nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia [Trace picture as the source of the evidence-based information during the investigation of violations of privacy]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf [in Ukrainian].
- Toporetska, Z. M. (2011). Slidova kartyna, yak dzherelo pervynnoi informatsii pro vchynennia zlochyniv u sferi hralnoho biznesu [Trace picture as a source of primary information about the commission of crimes in the field of gambling]. *Reformuvannia natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava: perspektyvy ta sohodennia : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 29—30.09.2011)*. U 2 ch. Ch. 2. Odesa [in Ukrainian].

Попов, В. (2025). Види й особливості дослідження слідів протиправного втручання в діяльність представників органів державної влади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 104—117. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.08.

Гарантії професійної діяльності захисника у кримінальному провадженні

Микола Коломойцев*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>, e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.09 УДК [343.12:347.965](477)

Надійшло 15.05.2025 / Рецензовано 22.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — визначити зміст правового статусу захисника підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні, схарактеризувати гарантії його професійної діяльності. Для реалізації поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових методів (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний підхід тощо). Досліджено, що гарантії професійної діяльності адвоката (захисника) у кримінальному провадженні представлені комплексом міжнародно-правових і національних положень, що визначають його права й обов'язки в разі здійснення ним захисту підозрюваного (обвинуваченого / підсудного / засудженого). Джерелами згаданих гарантій є Конституція, Кримінальний процесуальний кодекс, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підзаконні нормативно-правові акти України. Окреслені правові гарантії визначають повноваження захисника у забезпеченні права на захист і справедливе правосуддя, ними послуговуються під час отримання доказів, для обґрунтування правової позиції, оскарження процесуальних рішень тощо. Систему правових гарантій захисника у кримінальному провадженні представлено у вигляді: 1) конституційних і кримінально-правових положень, що передбачають підстави для кримінальної відповідальності за порушення права на захист, а також за будь-який незаконний вплив на його діяльність (ст. 397—400 Кримінального кодексу України); 2) загальних гарантій, обумовлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»,

міжнародно-правовими актами і практикою Європейського суду з прав людини; 3) кримінальних процесуальних гарантій, що надають захисникові право представляти інтереси підзахисного, брати участь у процесуальних заходах, звертатися з клопотаннями, скаргами тощо; 4) спеціальних гарантій, що визначають компетенцію захисника у розв'язанні вузькогалузевих питань (наприклад, ініціюванні проведення судової експертизи на підставі договірних відносин).

Ключові слова: кримінальне провадження; адвокат; правнича допомога; свідок; право на захист; правовий статус.

Постановка наукової проблеми

У Конституції України визначено, що кожна особа може самостійно обирати захисника (отже, і представника) своїх прав¹. Для реалізації таких цілей і завдань державою передбачено діяльність адвокатури. Саме ця неурядова інституція забезпечує професійне представництво та захист особи в суді, органах державної влади тощо.

В умовах дії правового режиму воєнного стану запити на отримання правничої допомоги кількісно збільшилися. Це пов'язано і з метою отримання консультаційної допомоги й захисту від кримінального переслідування, і з наявністю запитів громадян на їх представництво як потерпілих та свідків у кримінальних провадженнях та ін.

Професійну діяльність учасників правових відносин урегульовано законом, тому під час її практичного провадження важливо неухильно дотримувати певних правових засад. Із метою

реалізації завдань, покладених на адвокатуру, державою розроблено й запроваджено цілу низку гарантій професійної діяльності правників.

У широкому сенсі *гарантію* слід розуміти як поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь². У сучасній українській правовій науці до сьогодні відсутнє узгоджене бачення щодо класифікації гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина. Дослідники найчастіше розрізняють загальні та спеціальні гарантії. Під *загальними гарантіями* вчені зазвичай розуміють сукупність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що сприяють ефективному здійсненню прав та свобод, запобігають їх обмеженню або порушенню й забезпечують відповідний рівень захисту. Водночас *спеціальні (юридичні) гарантії* в науковій літературі визначено як комплекс правових інструментів, за допомогою яких реалізують, охороняють і відновлюють порушені права людини. Вони містять процесуальні й матеріальні засоби, що

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

2 Гарантія / Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 2 : Г—Ж ; ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. С. 29. URL: <https://sum.in.ua/s/Gharantija> (дата звернення: 24.04.2025).

забезпечують правовий захист та усунення правопорушень³.

Щодо професійних гарантій діяльності, то їх здебільшого окреслено у спеціальних профільних законах. Наприклад, професійні гарантії адвокатів визначено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — *Закон про адвокатуру*)⁴. Водночас актуальним залишається питання щодо того, чи змінюється обсяг процесуальних гарантій адвоката, який набув статусу захисника в кримінальному провадженні, і як саме, чи відбувається обмеження загальних гарантій адвоката у кримінальному провадженні тощо.

Така увага до окресленої проблематики зумовлена суттєвим недоліком чинного кримінального процесуального законодавства, що не містить окремої норми, яка визначала б права й обов'язки захисника у кримінальному провадженні, гарантії його участі в кримінальному провадженні.

Уважаємо, що для забезпечення права особи на захист, надання правничої допомоги особі, яка потенційно може набути статусу підозрюваного у кримінальному провадженні, під час розгляду справи в суді (розгляду кримінальної справи по суті) і представництва у зв'язку із цим особи в інших державних органах в Україні, слід з'ясувати гарантії захисника у кримінальному провадженні.

Мета статті

Визначити зміст правових гарантій діяльності захисника підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні як складової правового (процесуального) статусу цього учасника кримінального провадження.

Методи дослідження

Для реалізації поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових методів (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний підхід тощо). Загальнонаукові та спеціальні методи забезпечили послідовний аналіз гарантій професійної діяльності адвоката (захисника) у кримінальному провадженні. Методи аналізу й синтезу дали змогу розмежувати правові позиції, що стосуються різних видів процесуальних гарантій (конституційних, кримінально-правових, процесуальних, спеціальних), і логічно поєднати їх у єдину системну модель правового регулювання адвокатської діяльності. Завдяки узагальненню положень чинного національного законодавства (Конституції, Кримінального процесуального кодексу (далі — *КПК України*), Закону про адвокатуру, інших нормативно-правових актів України)⁵, а також норм міжнародного права та практики Європейського суду з прав

3 Байрачна Л. К., Барабаш Ю. Г., Веніславський Ф. В. та ін. Конституційне право України : підручник / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. Харків, 2008. С. 132. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/KONST_PR_2008.pdf (дата звернення: 24.04.2025) ; Остапенко В. В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 2. DOI: 10.21564/2225-6555.2018.13.127019 (дата звернення: 24.04.2025).

4 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

5 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2025) ; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025) ; Про адвокатуру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

людини (далі — ЄСПЛ), сформовано цілісне бачення правового статусу захисника у кримінальному провадженні. Застосування системно-структурного підходу сприяло класифікації гарантій діяльності захисника за змістом, джерелами регулювання та сферою реалізації, що допомогло чітко розмежувати загальні та спеціальні гарантії, а також з'ясувати їхнє значення для реалізації права на захист.

Діалектичний метод став у пригоді в дослідженні розвитку нормативного регулювання інституту захисту у кримінальному процесі, аналізуванні динаміки законодавчих змін і їхнього впливу на правозастосовну практику.

Методи формально-логічного аналізу (дедукція, індукція, аналогія) стали підґрунтям для формування авторських висновків щодо ефективності наявних гарантій та обґрунтування напрямів їх удосконалення. Сукупність застосованих методів дала змогу структуровано висвітлити гарантії діяльності адвоката у кримінальному провадженні, окреслити основні проблеми реалізації його повноважень і визначити перспективні

напрями їх нормативного вдосконалення з урахуванням принципу верховенства права й забезпечення реальної рівності сторін.

Аналіз основних досліджень і публікацій

На захисника у кримінальному провадженні поширюються всі правові гарантії адвоката, передбачені Законом про адвокатуру ⁶. Водночас реалізація функції захисту у кримінальному провадженні відбувається з урахуванням низки галузевих — кримінальних процесуальних — засад, визначених кримінальним процесуальним законом. Тож науковці так і досліджують ці проблеми: або на підставі міждисциплінарного підходу, або з урахуванням галузевого принципу.

Так, у широкому сенсі правові гарантії діяльності адвоката піддано аналізу в роботах В. Заборовського ⁷, В. Меркулової ⁸, С. Савицької ⁹ та ін.

Кримінальні процесуальні гарантії захисника розкрито у працях А. Каткової ¹⁰, В. Єрохіна й О. Юхна ¹¹, А. Хитра

6 Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

7 Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України : монографія. Ужгород, 2017. 900 с. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20342> (дата звернення: 24.04.2025).

8 Меркулова В. О. Функції адвокатури та відновне правосуддя: проблеми співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 96—101. DOI: 10.32850/sulj.2023.3.16 (дата звернення: 24.04.2025).

9 Савицька С. Л. Кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 199 с.

10 Каткова А. Г. Гарантії здійснення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14.04.2016). Одеса, 2016. С. 63—65. URL: <https://surl.li/hgtftt> (дата звернення: 24.04.2025).

11 Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2018. 240 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/333963660> (дата звернення: 24.04.2025).

й І. Татарина¹², О. Старенького¹³ та ін. Автори акцентують свою увагу на різних аспектах цієї проблематики. Наприклад, В. Юсупов і К. Юсупова зауважують, що передбачена ст. 397—400 Кримінального кодексу України¹⁴ (далі — *КК України*) відповідальність за будь-який незаконний вплив на роботу захисника є гарантіями діяльності адвоката. Водночас учені зауважують про систематичне закриття таких проваджень і відсутність реальної практики притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за незаконне втручання в адвокатську діяльність. Тож автори наголошують на важливості виявлення органами досудового розслідування всіх аспектів предмета доказування задля повноцінного збирання, аналізування та оцінювання доказів, що в підсумку сприятиме ефективному, об'єктивному й неупередженому розслідуванню¹⁵.

В. Гончаренко предметом свого дослідження обрав гарантії професійної діяльності іноземних адвокатів в Україні й констатував невисоку популярність інституту іноземного адвоката в Україні¹⁶. Цю тенденцію він пояснює

низкою обмежень, висунутих до адвокатів іноземних держав, які планують здійснювати професійну діяльність в Україні. Зважаючи на обмеженість іноземних громадян у захисті своїх професійних прав, науковець наголошує, що ст. 61 Закону про адвокатуру¹⁷ потребує доповнення положенням такого змісту: «Захист професійних прав і обов'язків адвоката іноземної держави, а також забезпечення гарантій його адвокатської діяльності здійснюється органами адвокатури в межах їх компетенції нарівні з адвокатами України»¹⁸.

Видається, що співвіднесення правових гарантій захисника як адвоката, що становлять складову правового статусу цього учасника правових відносин, мають співвідноситися як загальне (професійні гарантії адвоката) і окреме (гарантії захисника), проте слід з'ясувати, чи дотримано це співвідношення у практичній діяльності.

Текстуальний аналіз наукових праць учених дає змогу узагальнити кілька типових проблемних питань, що негативно позначаються на унормуванні

- 12 Хитра А., Татарин І. Правові гарантії участі захисника у кримінальному провадженні. *Polish journal of science*. 2022. № 47. Vol. 2. С. 38—42. URL: <https://www.calameo.com/read/00598514271b5b1a06241> (дата звернення: 24.04.2025).
- 13 Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 62—72. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2016_Starenkyi.pdf (дата звернення: 24.04.2025).
- 14 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
- 15 Юсупов В. В., Юсупова К. О. Гарантії професійної діяльності захисника як предмет злочинного посягання при вчиненні втручання в діяльність захисника чи представника особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 446—450. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-8/104 (дата звернення: 24.04.2025).
- 16 Гончаренко В. С. Гарантії професійної діяльності іноземних адвокатів в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 119—127. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/325/296/> (дата звернення: 24.04.2025).
- 17 Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
- 18 Гончаренко В. С. Зазнач. твір. С. 126. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/325/296/> (дата звернення: 24.04.2025).

правового статусу захисників у кримінальному провадженні. *По-перше*, це невідповідність національних правових гарантій діяльності захисника міжнародним нормативним принципам діяльності. *По-друге*, це неузгодженість професійного статусу іноземних адвокатів і національних. *По-третє*, це наявність колізій у положеннях КПК України¹⁹ та Закону про адвокатуру²⁰.

Переконані, що порушені питання є актуальними й потребують розв'язання й унормування на законодавчому рівні, адже в кримінальному провадженні слід застосовувати належну правову процедуру щодо кожного учасника кримінального провадження та щодо кожного правового спору, саме тоді забезпечуватиметься дія принципів рівності сторін, верховенства права та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження

Професійну незалежність, гідність і права адвоката захищено на рівні Конституції України, спеціального законодавства, а також інших правових актів. Водночас у ст. 23 Закону про адвокатуру визначено такі ключові гарантії правового статусу адвоката:

- 1) заборонено будь-яке перешкодження професійній діяльності адвоката — органи влади й інші особи не мають права впливати або

втручатися в реалізацію законних адвокатських функцій;

- 2) інформація, що становить адвокатську таємницю, є недоторканною — заборонено вимагати її розголошення від адвокатів, їх помічників, стажистів або працівників. Цих осіб не можна допитувати щодо довіреної інформації без письмової згоди клієнта. На важливості забезпечення конфіденційності діяльності адвоката (зокрема, захисника) також наголосив ЄСПЛ у справі *Niemietz v. Germany* (1992). У цьому рішенні ЄСПЛ зауважив, що обшук в офісі адвоката, який призводить до ознайомлення сторонніх осіб із професійною інформацією (окрім адвоката і його клієнта), порушує ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини (право на повагу до приватного та сімейного життя, житла й кореспонденції)²¹;
- 3) проведення процесуальних дій щодо адвоката потребує особливої процедури — будь-які оперативно-розшукові або слідчі (розшукові) дії (далі — *С(Р)Д*), які можна проводити винятково з дозволу суду, здійснюють на підставі рішення суду, ініційованого високопосадовими прокурорами;
- 4) документи, пов'язані з професійною діяльністю адвоката, не підлягають огляду, вилученню або

19 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

20 Савицька С. Л. Зазнач. твір ; Каткова А. Г. Зазнач. твір. URL: <https://surl.li/hgtfft> (дата звернення: 24.04.2025) ; Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

21 European Convention on Human Rights. As amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15. Supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. European Court of Human Rights ; Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 13.05.2025) ; Case of Niemietz v. Germany. Appl. No. 13710/88. Judgm. of 16 Dec 1992 / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887> (дата звернення: 13.05.2025).

- розголошенню, окрім випадків, передбачених законом;
- 5) адвокати мають рівні права в судовому процесі, що передбачає дотримання принципів рівності, змагальності та свободи в доведенні правової позиції;
 - 6) життя, здоров'я, репутація та майно адвоката і його родини охороняються законом, а будь-яке посягання тягне передбачену кримінальну або іншу юридичну відповідальність;
 - 7) безпеку адвоката під час участі у кримінальному провадженні гарантовано законом, зокрема із застосуванням спеціальних заходів захисту;
 - 8) залучати адвоката до негласної співпраці із правоохоронними органами заборонено, якщо така взаємодія може порушити принцип конфіденційності або призвести до розкриття адвокатської таємниці;
 - 9) особисте спілкування адвоката з клієнтом є приватним, і будь-яке втручання у нього є неприпустимим;
 - 10) висловлені адвокатом правові позиції не можуть бути підставою для прокурорського оскарження, судових ухвал або іншого реагування, що має на меті тиск або вплив на адвоката;
 - 11) правову позицію адвоката охороняють від стороннього втручання, навіть якщо вона суперечить інтересам сторони обвинувачення або іншого опонента у справі;
 - 12) про затримання адвоката або обрання щодо нього запобіжного заходу необхідно невідкладно поінформувати відповідну регіональну раду адвокатів;
 - 13) повідомлення про підозру адвокату можливе лише від певних категорій прокурорів, зокрема Генерального прокурора або його заступників чи прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;
 - 14) притягнення адвоката до кримінальної або іншої відповідальності у зв'язку з його професійною діяльністю є недопустимим, за винятком випадків, чітко визначених законом;
 - 15) професійну діяльність адвоката, включно з публічними висловлюваннями або заявами в інтересах клієнта, не можна визнати підставою для юридичної відповідальності, якщо не порушено адвокатської етики;
 - 16) заборонено ототожнювати адвоката з особою, яку він представляє,— адвокат не несе відповідальності за дії або переконання свого клієнта;
 - 17) дисциплінарне провадження щодо адвоката здійснюють за спеціально визначеною процедурою, яка гарантує дотримання його професійних прав²².
- Попри ґрунтовне закріплення загальних гарантій професійної діяльності адвокатів, варто зауважити, що кримінальна процесуальна діяльність завжди характеризується певним конфліктом інтересів сторони обвинувачення та сторони захисту. Із метою реалізації процесуальної цікавості кожна зі сторін вдається до реалізації процесуальних і непроцесуальних дій, спрямованих на прийняття процесуального рішення, яке відповідало б його правовій позиції і задовольнило б його процесуальну цікавість.

²² Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

У контексті дослідження відповідності гарантій процесуальної діяльності захисника у кримінальному провадженні міжнародно-правовим гарантіям, маємо зазначити, що міжнародна спільнота приділяє цьому питанню пильну увагу. Так, відповідно до Основних положень про роль адвокатів, прийнятих на 8-му Конгресі ООН з питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя, адвокат має право на таке:

- 1) своєчасний і безперешкодний доступ до інформації, документів і матеріалів справи;
- 2) конфіденційність під час захисту змісту консультацій та комунікацій між адвокатом і клієнтом;
- 3) захист, якщо існує загроза безпеці адвоката через його професійну діяльність тощо;
- 4) вільне пересування та консультування клієнтів у межах держави й за кордоном тощо²³.

Окрім цього, 1990 року Міжнародна асоціація адвокатів ухвалила стандарти адвокатської діяльності «Міжнародні принципи поведінки адвокатів» із метою забезпечити незалежність юридичної професії, захистити права адвокатів і створити універсальні стандарти професійної етики²⁴. Відповідно до них органи державної влади мають гарантувати кожному адвокату:

- 1) незалежність від державних органів, політичного тиску або зовнішнього впливу, а втручання в професійну діяльність адвоката

з будь-чийого боку є неприпустимим;

- 2) свободу в обранні клієнтів (адвокат має право вільно приймати справи або відмовлятися від них, окрім випадків, коли така відмова суперечить закону або правилам професійної етики);
- 3) конфіденційність (усі відомості, отримані адвокатом у зв'язку з виконанням своїх обов'язків, є професійною таємницею, а їх порушення є грубим порушенням етичних норм);
- 4) лояльність до клієнта, тобто адвокат повинен діяти в інтересах клієнта, не суперечити закону й моральним принципам, а виявлення конфлікту інтересів є підставою для відмови від участі у справі;
- 5) забезпечення етичних стандартів (адвокат зобов'язаний дотримувати високих моральних і етичних принципів незалежно від юрисдикції, у якій він здійснює діяльність);
- 6) самоврядність адвокатських інституцій (діяльність адвокатів забезпечують за допомогою незалежних органів адвокатського самоврядування, які обумовлюють правила внутрішнього розпорядку й забезпечують їх дотримання);
- 7) захист від переслідувань за дії, учинені в межах професійної діяльності, якщо вони не суперечать закону²⁵.

Окреслені вище засади також закріплено в Рекомендаціях R (2000) 21 Комітету

23 Basic Principles on the Role of Lawyers : Ad. 07 Sept 1990 by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba / United Nations Human Rights : web. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers> (дата звернення: 13.05.2025).

24 IBA Standards for the Independence of the Legal Profession. Ad. 1990. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7> (дата звернення: 13.05.2025).

25 Ibid.

Міністрів Ради Європи, і хоча цей документ не є обов'язковим, саме він визначає стандарти, до яких мають прагнути держави-члени Ради Європи, зокрема Україна, для гарантування незалежності й ефективності адвокатської діяльності²⁶.

У контексті кримінального провадження в науковій літературі пропонують визначати кримінальні процесуальні гарантії діяльності захисника у кримінальному провадженні як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування та об'єднують їх у кілька груп. До цього питання ґрунтовно підійшов О. Старенький і запропонував класифікувати гарантії діяльності захисника за такими критеріями:

- 1) за джерелом правового регулювання:
 - міжнародні — передбачені міжнародно-правовими актами;
 - національні — закріплені в законодавстві України;
- 2) за змістом правового статусу захисника:
 - спрямовані на забезпечення реалізації процесуальних прав захисника як учасника доказування;
 - які гарантують можливість належного виконання процесуальних обов'язків захисником у межах його повноважень щодо доказування;
- 3) за етапами реалізації права на доказування:
 - діють під час збирання доказів захисником;
 - забезпечують застосування зібраних доказів для формування правової позиції захисту;

- 4) за способом отримання доказів:
 - застосовують у разі участі захисника у С(Р)Д;
 - діють під час його участі в негласних слідчих (розшукових) діях (далі — НС(Р)Д);
 - регулюють витребування документів;
 - стосуються отримання речей і документів;
 - забезпечують проведення опитування учасників провадження або інших осіб;
 - реалізуються під час залучення експерта за ініціативою захисника;
- 5) за цільовим призначенням процесуальної дії:
 - забезпечують збирання доказів захисником;
 - дають змогу перевірити достовірність отриманих доказів;
- 6) за характером доказів, із якими працює захисник:
 - стосуються отримання та застосування речових доказів;
 - пов'язані з документами;
 - щодо висновків експертів;
 - охоплюють показання осіб;
- 7) за суб'єктом, який забезпечує реалізацію права на доказування:
 - прокурором;
 - керівником органу досудового розслідування;
 - слідчим;
 - детективом;
 - слідчим суддею;
 - представником ради адвокатів регіону²⁷.

Щодо гарантій участі захисника у С(Р)Д і НС(Р)Д під час досудового роз-

26 Рекомендація R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів : ухвал. Ком. Мін-в Ради Європи на 727-му засід. заст. мін-в 25.10.2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (дата звернення: 13.05.2025).

27 Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

слідування, то серед них у науковій літературі визначають:

- 1) право адвоката звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення С(Р)Д;
 - 2) можливість надавати підозрюваному короткі юридичні консультації під час проведення таких дій як за власною ініціативою, так і на прохання підзахисного;
 - 3) обов'язок слідчого або прокурора забезпечити участь захисника, якщо обшук проводять у приміщенні за клопотанням особи, яка там перебуває;
 - 4) чіткі вимоги до оформлення протоколу С(Р)Д (зазначення дати, часу початку й завершення, інформації про додатки, фіксування роз'яснення прав і обов'язків учасникам дії);
 - 5) недопустимість використання як доказів матеріалів, здобутих із істотними порушеннями порядку проведення С(Р)Д;
 - 6) право захисника ініціювати проведення НС(Р)Д шляхом подання відповідного клопотання слідчому судді;
 - 7) обов'язок слідчого судді отримати від адвоката письмове зобов'язання про нерозголошення факту проведення НС(Р)Д, якщо адвокат ініціював ці дії;
 - 8) гарантії щодо ознайомлення адвоката з результатами НС(Р)Д, здійснених за його ініціативою;
 - 9) скасування грифа секретності для клопотань, процесуальних рішень та інших документів, пов'язаних із НС(Р)Д, після завершення таких дій або до моменту відкриття матеріалів іншій стороні.
- Щодо інших процесуальних дій у межах досудового розслідування, гарантії участі захисника як суб'єкта доказування містять:
- 1) право адвоката витребувати документи (оригінали або засвідчені копії) за винятком тих, що містять державну або службову таємницю, шляхом подання адвокатського запиту відповідно до Закону про адвокатуру;
 - 2) право звернення із запитом не лише до установ і організацій, а й до фізичних осіб;
 - 3) юридичну відповідальність за безпідставну відмову у відповіді на адвокатський запит;
 - 4) право захисника складати протокол про отримання речей і документів як за згодою учасників провадження або інших осіб, так і у випадках їх безпосереднього виявлення;
 - 5) законодавче регулювання порядку зберігання речових доказів адвокатом;
 - 6) можливість отримання тимчасового доступу до речей і документів, зокрема тих, що містять відомості, які становлять державну таємницю;
 - 7) право складати протокол про вилучення документів і речей під час реалізації тимчасового доступу й відповідальність за необґрунтоване ненадання такого доступу адвокату;
 - 8) нормативне визнання інституту приватної детективної (розшукової) діяльності як додаткового способу збирання доказів;
 - 9) надання статусу доказів поясненням, отриманим адвокатом від учасників провадження або інших осіб за їхньою згодою;
 - 10) закріплення процедури опитування захисником учасників процесу або інших осіб, включно з правом складати відповідний протокол;

- 11) обов'язок слідчого та прокурора повідомляти захисника про залучення експерта;
- 12) надання адвокатуві часу для формулювання запитань до експерта;
- 13) обов'язок надати адвокатуві завірнену копію висновку експерта не пізніше ніж за три дні після його отримання;
- 14) право захисника отримувати зразки для експертизи за згодою особи або виявляти їх самостійно, з обов'язковим складанням протоколу;
- 15) законодавчо закріплене право залучати експерта для проведення додаткової або повторної експертизи²⁸.

Високо оцінюючи спробу вченого ґрунтовно деталізувати діяльність захисника у кримінальному провадженні, маємо наголосити на певній неузгодженості окремих позицій із чинною правозастосовною практикою. Насамперед це стосується процедури призначення експертиз та ознайомлення з ними. Чинний КПК України не передбачає обов'язку слідчого та прокурора повідомляти захисника про залучення експерта, надавати адвокатуві час для формулювання експертних завдань і завірнену копію висновку експерта. Не закріплено також окремого права захисника на залучення експерта для проведення додаткової

або повторної експертизи. Захисник, безумовно, має право на ініціювання проведення експертизи, однак реалізує він його на підставі власної ініціативи й у порядку договірних відносин із судово-експертною установою або судовим експертом, який не є працівником державної судово-експертної установи.

До сьогодні також нормативно не визнано інститут приватної детективної (розшукової) діяльності як додатковий спосіб збирання доказів. Усі дії, ініційовані захисником в аспекті збирання доказів, здійснюються у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 93 КПК України²⁹ та положеннями Закону про адвокатуру³⁰.

Уважаємо суто декларативною позицію про «законодавче регулювання порядку зберігання речових доказів адвокатом», оскільки відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України, хоча на сторони кримінального провадження і покладено обов'язок зберігати надані їм речові докази або документи у стані, придатному для використання, законодавець ґрунтовно підійшов лише до визначення порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення³¹.

Зауважимо, що всі окреслені гарантії є узагальненням правових положень, розпорошених по всьому КПК України, а також результатом зіставлення правового принципу, відповідно до якого захисник має права особи, яку він

28 Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії ...

29 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

30 Савицька С. Л. Зазнач. твір ; Каткова А. Г. Зазнач. твір. URL: <https://surl.li/hgtfft> (дата звернення: 24.04.2025) ; Про адвокатуру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 24.04.2025).

31 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025) ; Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження : затв. постанов. КМУ від 19.11.2012 р. № 1104 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF#n19> (дата звернення: 13.05.2025).

представляє, за винятком тих, які він може реалізувати особисто (ст. 46 КПК України³²). Водночас процесуальні права захисника та його підзахисного не є тотожними, оскільки захисник діє як самостійний учасник кримінального провадження, наділений окремими правами й обов'язками, що обумовлюють специфіку його правового статусу. Ці повноваження формують окремі процесуальні правовідносини як із підзахисним, так і з іншими учасниками кримінального процесу.

Загальні засади участі захисника у кримінальному провадженні окреслено у ст. 46 КПК України, яка регулює його процесуальні функції³³. Водночас ч. 1 цієї самої статті певною мірою обмежує надання правничої допомоги: адвокат не має права представляти особу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав допомогу³⁴. Натомість не конкретизовано, які саме інтереси маються на увазі, що залишає це питання відкритим для тлумачення в кожному конкретному випадку. До того ж правовий статус захисника ґрунтується на інтересах підзахисного, реалізація яких і є головною метою його участі у кримінальному провадженні³⁵.

Попри те, що законодавець гарантував право захисникові брати участь у С(Р)Д, які проводять за участю підозрюваного, слід наголосити на процесуальній несамостійності цього учасника. Наприклад, участь захисника у слідчому експерименті часто відбувається в супроводі низки обмежень, що знижують ефективність реалізації його процесуальних повноважень. Одним із

ключових обмежень є відсутність у захисника права впливати на спосіб або порядок проведення слідчого експерименту, процедуру проведення дослідів і випробувань. Повноваження щодо визначення методики й послідовності таких дій цілком належать слідчому, що здатне призвести до ігнорування обставин, важливих для сторони захисту. Це своєю чергою створює ризик одностороннього інтерпретування подій, що не враховує позиції підозрюваного або обвинуваченого. Ще однією проблемною сферою є фіксування результатів слідчого експерименту. У разі порушення порядку документування або через технічні похибки може бути спотворено зміст отриманих даних. Хоча захисник і має право бути присутнім під час проведення таких слідчих дій, він не впливає на процес фіксування, оскільки це здійснює винятково орган досудового розслідування.

Нерідко захисник стикається з обмеженнями в часі. Повідомлення про проведення слідчого експерименту може надійти із запізненням або з порушенням розумного строку, що не залишає йому достатньо часу для ознайомлення з матеріалами справи, підготовки правової позиції або подання клопотань. Це істотно знижує якість процесуального представництва інтересів підзахисного. Окрім того, існує ризик обмежити доступ захисника до експертів, необхідних для проведення альтернативного аналізу обставин або результатів експерименту. Слідчий може відмовити в задоволенні клопотання про залучення іншого експерта, посилаючись на те,

32 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2025).

33 Там само.

34 Там само.

35 Хитра А., Татарин І. Зазнач. твір. URL: <https://www.calameo.com/read/00598514271b5b1a06241> (дата звернення: 24.04.2025).

що раніше вже проведено відповідне дослідження або що наявних доказів достатньо. Це позбавляє сторону захисту можливості обґрунтувати свою правову позицію через додаткове експертне дослідження³⁶.

Отже, хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає гарантії участі захисника у проведенні С(Р)Д, їх реалізація в умовах зазначених вище обмежень часто є формальною або недостатньою. Такі обставини потребують критичного переосмислення чинних норм і практики їх застосування (із метою зміцнення процесуального балансу між стороною обвинувачення та захисту).

Висновки

Гарантії професійної діяльності адвоката (захисника) у кримінальному провадженні представлені комплексом міжнародно-правових і національних положень, що визначають його права й обов'язки у разі здійснення ним захисту підозрюваного (обвинуваченого / підсудного / засудженого). Джерелами окреслених гарантій є Конституція, КПК, Закон про адвокатуру та підзаконні нормативно-правові акти України. Окреслені правові гарантії обумовлюють повноваження захисника в забезпеченні права на захист і справедливе правосуддя, ними послуговуються під час отримання доказів, для обґрунтування правової позиції та оскарження процесуальних рішень тощо.

Систему правових гарантій захисника у кримінальному провадженні представлено:

- 1) конституційними та кримінально-правовими положеннями, що передбачають підстави для кримінальної відповідальності за порушення права на захист, а також за будь-який незаконний вплив на його діяльність (ст. 397—400 КК України);
- 2) загальними гарантіями, обумовленими Законом про адвокатуру, міжнародно-правовими актами та практикою ЄСПЛ;
- 3) кримінальними процесуальними гарантіями, що надають право захисникові представляти інтереси підзахисного, брати участь у процесуальних заходах, звертатися з клопотаннями, скаргами тощо;
- 4) спеціальними гарантіями, що визначають компетенцію захисника у розв'язанні вузькогалузевих питань (наприклад, ініціюванні проведення судової експертизи на підставі договірних відносин).

Ураховуючи низку обмежень у забезпеченні повноцінного захисту підозрюваного (обвинуваченого / підсудного / засудженого), вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні апробованих алгоритмів удосконалення як системи правових положень, що регулюють відповідні правові відносини, так і правозастосовної практики загалом.

Guarantees of professional activity of defense attorney in criminal proceedings

Mykola Kolomoitsev

This article purpose is to determine legal status content of the defense attorney of the

36 Ухов В. Р. Правові гарантії та обмеження діяльності захисника на етапі проведення слідчих експериментів. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасн. VIII Всеукр. наук.-практ. конф.* (Харків, 24.11.2023). Харків, 2023. С. 153—154. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231124/article/view/ukhov/pdf (дата звернення: 02.05.2025).

suspect (accused) in criminal proceedings, to characterize the guarantees of his professional activity. For implementing the set goal, a set of general scientific methods was applied (analysis and synthesis, generalization, logical-structural approach, etc.). It was investigated that the guarantees of the professional activity of the lawyer (defense attorney) in criminal proceedings are represented by a set of international legal and national provisions that determine his rights and obligations in the event of his defense of the suspect (accused / defendant / convicted). The sources of the aforementioned guarantees are the Constitution, the Criminal Procedure Code, the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice", and subordinate regulatory legal acts of Ukraine. The outlined legal guarantees determine the powers of the defense attorney in ensuring the right to defense and fair justice, they are used when obtaining evidence, to substantiate the legal position, to appeal procedural decisions, etc. The system of legal guarantees of the defense attorney in criminal proceedings is presented in the form of: 1) constitutional and criminal law provisions that provide grounds for criminal liability for violation of the right to defense, as well as for any illegal influence on its activities (Articles 397-400 of the Criminal Code of Ukraine); 2) general guarantees stipulated by the Law of Ukraine "Law of Ukraine: On the Bar and Legal Practice", international legal acts and the practice of the European Court of Human Rights; 3) criminal procedural guarantees that give the defense attorney the right to represent the interests of the client, participate in procedural measures, submit motions, complaints, etc.; 4) special guarantees that determine the competence of the defense attorney in resolving narrowly defined issues (for example, initiating a forensic examination based on contractual relations).

Keywords: criminal proceedings; lawyer; legal aid; witness; right to defense; legal status.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1970–1980). V 11 t. / za red. I. K. Bilodida. Kyiv. T. 2 : H–Zh (1971) ; red. tomu: P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. URL: <https://sum.in.ua/s/Gharantija> [in Ukrainian].
- Bairachna, L. K., Barabash, Yu. H., Venislavskiy, F. V. ta in. (2008). *Konstytutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine] : pidruchnyk / za red. V. P. Kolisnyka, Yu. H. Barabasha. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/KONST_PR_2008.pdf [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. S. (2018). *Harantii profesiinoi diialnosti inozemnykh advokativ v Ukraini* [Guarantees of professional activities of foreign attorneys in Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/325/296/> [in Ukrainian].
- Katkova, A. H. (2016). *Harantii zdiisnennia advokatskoi diialnosti u kryminalnomu provadzhenni: problemni pytannia* [Guarantees for practicing law in criminal proceedings: problematic issues]. *Protsesualni*

- ta kryminalistychni aspekty dosudovoho rozsliduvannia : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 14.04.2016). Odesa. URL: <https://surl.li/hgtftt> [in Ukrainian].
- Khytra, A., Tataryn, I. (2022). Pravovi harantii uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provadzhenni [Legal guarantees of the defendant's participation in criminal proceedings]. *Polish journal of science*. № 47. Vol. 2. URL: <https://www.calameo.com/read/00598514271b5b1a06241> [in Ukrainian].
- Merkulova, V. O. (2023). Funktsii advokatury ta vidnovne pravosuddia: problemy spivvidnoshennia [The bar's functions and renewal justice: interrelation problems]. *Pivden-noukraiynskiy pravnychiy chasopys*. № 3. DOI: [10.32850/sulj.2023.3.16](https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.16) [in Ukrainian].
- Ostapenko, V. V. (2018). Harantii sub'iektivnykh prav i svobod yak element pravovoho statusu liudyny i hromadianyna [Guarantees of subjective rights and freedoms as an element of the legal status of a person and a citizen]. *Teoriia i praktyka pravoznnavstva*. Vyp. 1 (13). DOI: [10.21564/2225-6555.2018.13.127019](https://doi.org/10.21564/2225-6555.2018.13.127019) [in Ukrainian].
- Savitska, S. L. (2013). *Kryminalno-protsesualni harantii diialnosti advokata* [Criminal procedural guarantees of a lawyer's activities] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Starenkyi, O. S. (2016). *Kryminalni protsesualni harantii zakhysnyka yak sub'iekta dokazuvannia u dosudovomu rozsliduvanni* [Criminal procedural guarantees of the defender as a subject of proving in the pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Starenkyi, O. S. (2016). Shchodo vyznachennia poniattia ta vydiv kryminalnykh protsesualnykh harantii zakhysnyka yak sub'iekta dokazuvannia u dosudovomu rozsliduvanni [Concerning the definition and types of the criminal procedural guarantees of the defender as a subject of proving in the pre-trial investigation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2016_Starenkyi.pdf [in Ukrainian].
- Ukhov, V. R. (2023). Pravovi harantii ta обмеження diialnosti zakhysnyka na etapi provedennia slidchykh eksperymentiv [Legal guarantees and restrictions on the activities of a defense attorney at the stage of conducting an investigative experiment]. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia* : tezy dop. uchasn. VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 24.11.2023). Kharkiv. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231124/article/view/ukhov/pdf [in Ukrainian].
- Yerokhin, V. V., Yukhno, O. O. (2018). *Zakhysnyk yak uchasnyk kryminalnoho provadzhennia* [Defense attorney as a participant in criminal proceedings] : monohrafiia / za zah. red. O. O. Yukhna. Kharkiv. URL: <https://core.ac.uk/reader/333963660> [in Ukrainian].
- Yusupov, V. V., Yusupova, K. O. (2023). Harantii profesiinoi diialnosti zakhysnyka yak predmet zlochyynnoho posiahannia pry vchynenni vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby [Guarantees of the professional activity of the defender as a subject of criminal encroachment in case of interference in the activities of the defender or representative of the person]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-8/104](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/104) [in Ukrainian].
- Zaborovskiy, V. V. (2017). *Pravovy status advokata v umovakh stanovlennia nezalezhnoi advokatury Ukrainy* [The legal status of lawyer in the context of formation of an independent legal profession in Ukraine] : monohrafiia. Uzhhorod. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20342> [in Ukrainian].

Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради

Інна Босак*

* Аспірантка, Національна академія СБУ, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8282-1977>, e-mail: inna.bosak@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.10 УДК 343.98

Надійшло 14.05.2025 / Рецензовано 16.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

В умовах гібридної війни й посягання на суверенітет України особливо актуально постає питання нормативного та процесуального забезпечення досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки, зокрема державної зради. У зв'язку із цим особливого значення набуває ефективне застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, насамперед — у формі судових експертиз. Мета статті — комплексно дослідити особливості призначення та проведення судових експертиз як однієї з форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які можна кваліфікувати як державну зраду. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Схарактеризовано процесуальні форми застосування спеціальних знань і визначено, що залучення експерта до проведення судових експертиз є найефективнішою процесуальною формою. Розглянуто й обґрунтовано доцільність призначення та проведення судових експертиз, які мають провідне значення для з'ясування істини у кримінальних провадженнях про державну зраду. Зокрема, наведено перелік найбільш актуальних і поширених судових експертиз (комп'ютерно-технічна; відео-, звукозапису; лінгвістична (семантико-текстуальна); з питань державної таємниці; портретна), які призначають і проводять на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих як державна зрада. Акцентовано, що наведений перелік найбільш затребуваних видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 Кримінального кодексу України, не є вичерпним.

Ключові слова: спеціальні знання; судова експертиза; процесуальні форми застосування спеціальних знань; експерт; державна зрада; злочини проти основ національної безпеки; досудове розслідування; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Відповідно до Конституції України Україна є суверенною та незалежною державою¹. Проте з 2014 року російська федерація розпочала пряму та опосередковану збройну агресію проти України, посягаючи на її суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність. Порушивши норми міжнародного права, росія анексувала Автономну Республіку Крим і фактично встановила контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей, використовуючи псевдодержавні утворення та нелегальні збройні формування.

Ескалація агресії сягнула піку 24 лютого 2022 року, коли збройні сили російської федерації із застосуванням авіації, артилерії, ракетного озброєння та бронетехніки здійснили повномасштабне вторгнення на територію України. Цей акт супроводжувався збройним нападом на стратегічні об'єкти державної інфраструктури, органи державної влади, підрозділи Збройних сил України, а також цивільне населення, що спричинило масові жертви, руйнування та гуманітарну кризу.

Окрім військової інтервенції, російська федерація систематично застосовує політичні, економічні, інформаційні та психологічні засоби впливу

з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні. Ідеться, зокрема, про маніпулювання громадською думкою, економічний тиск, енергетичний шантаж тощо. Особливу небезпеку становить розвідувально-підбивна діяльність російських спецслужб, спрямована на вербування громадян України, інфільтрацію в органи державної влади й оборонного сектору, а також провокування й підтримку сепаратистських рухів у різних регіонах країни. Окрім того, у межах так званої гібридної війни країна-агресорка активно залучає організовані злочинні угруповання, маргіналізовані прошарки населення та колабораціоністів до здійснення диверсійної діяльності, інформаційних атак і підризу державного суверенітету України.

У ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) державну зраду визначено як «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України»².

Статистичні звіти Офісу Генерального прокурора України³ свідчать про те, що останні п'ять років спостерігається стійке зростання кількості кримінальних проваджень, розпочатих за озна-

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

3 Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2013—2025 / Офіс Генпрокурора України : вебсайт. 2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 21.04.2025).

ками державної зради. Особливо різке збільшення кількості таких проваджень зафіксовано у 2022 році після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України (див. таблицю далі).

Статистика про зареєстровані за ст. 111 КК України кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	145	208	1957	1169	1109
Кримінальні правопорушення, за якими особи отримали повідомлення про підозру	45	64	609	469	588
Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування яких зупинено відповідно до ст. 80 Кримінального процесуального кодексу України	6	16	227	70	52
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду	39	46	309	328	441
Кримінальні правопорушення, за якими провадження закрито	14	9	89	37	21
Кримінальні правопорушення, за якими на кінець звітного періоду рішення про закінчення або зупинення не прийнято	100	146	1409	770	614

Зазначені показники, демонструючи тенденцію до зростання кількості проваджень, підтверджують потребу в розширенні арсеналу доказування, зокрема, шляхом активного застосування спеціальних знань. Аналіз практики розслідування державної зради свідчить про те, що слідчі й оперативні працівники Служби безпеки України (далі – СБУ) під час розкриття та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень нерідко стикаються із необхідністю застосування спеціальних знань, зокрема проведення судових експертиз.

Мета статті

Комплексно дослідити особливості призначення та проведення судових експертиз як однієї з форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які підпадають під визначення «державна зрада».

Методи дослідження

Задля досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові (діалектичний, аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціальні наукові методи (зокрема, формально-логічний, логіко-юридичний і системно-структурний). Це дало змогу забезпечити глибоке й обґрунтоване трактування викладених тут наукових результатів і висновків.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні посідає вагоме місце в науковій юридичній літературі; її висвітлено у працях таких дослідників, як: Л. Ароцкер, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Лисиченко, І. Пиріг, М. Щербаковський, і багатьох інших відомих

науковців. Сьогодні українська наукова спільнота, а також представники практичної сфери активно досліджують різні напрями застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в контексті призначення та проведення судових експертиз під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки.

Т. Будко у монографічному дослідженні розглядає актуальні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи в частині безпосередньо проведення цієї експертизи, її методичного забезпечення та категорійно-понятійного апарату, а також в аспекті призначення, оцінювання та використання її результатів у кримінальних провадженнях, зокрема передбачених розділом першим Особливої частини КК України⁴.

Навчальний посібник І. Гори та В. Колесника⁵ охоплює теоретичні та практичні аспекти судово-експертної діяльності; поміж іншого, у ньому викладено класифікацію експертиз, інформацію про методи дослідження та особливості взаємодії між слідчими й експертами. Окрім того, згадані нау-

ковці розглядають проблемні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави⁶.

Окремої уваги варта праця В. Ходановича, у якій розглянуто доцільність проведення деяких видів експертиз в контексті розслідування злочинів проти основ національної безпеки України⁷.

О. Герасимів та О. Ряшко акцентують на необхідності проведення судових експертиз під час розслідування державної зради⁸. Н. Лугіна та С. Дем'яненко наводять орієнтовний перелік експертиз, які призначають під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України (судова лінгвістична, фоноскопічна та комп'ютерно-технічна)⁹.

Ю. Кононенко у дисертаційній роботі «Основи методики розслідування державної зради» проаналізував положення щодо сучасних можливостей проведення судових експертиз (зокрема, комп'ютерно-технічної, програмного забезпечення, звуко- та відеозапису, телекомунікаційних систем і засобів, семантико-текстуальної з питань дер-

4 Будко Т. В. Проблеми питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ, 2017. 88 с.

5 Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. Київ, 1999. 80 с.

6 Їх же. Актуальні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 20–34. DOI: [10.33994/kndise.2024.69.02](https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.02) (дата звернення: 21.04.2025).

7 Ходанович В. О. Роль судово-авторознавчої та психолінгвістичної експертизи в доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини екстремістської спрямованості. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27.11.2013). Одеса, 2013. С. 363–369.

8 Герасимів О., Ряшко О. Проблеми розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Omul, criminologia, știința : conferința științifică internațională* (Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, 2023. Ed. Ediția a II. Vol. 1. Pp. 382–384. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/382-384_0.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

9 Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В. Особливості тактики слідчих (розшукових) дій у провадженнях про державну зраду. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 260–268. DOI: [10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-260-268](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-260-268) (дата звернення: 21.04.2025).

жавної таємниці) як провідної процесуальної форми застосування спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України¹⁰.

Водночас попри наявність певних напрацювань, питання експертного забезпечення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про державну зраду залишаються недостатньо вивченими. У науковому дискурсі бракує комплексного аналізу специфіки призначення та проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України, що актуалізує обрану тему дослідження й обумовлює необхідність її подальшого поглибленого вивчення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Державна зрада є одним із найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, що безпосередньо посягають на основи національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності держави. Законодавство України чітко визначає державну зраду як кримінальне діяння, що має тяжкі наслідки для держави та її громадян. У КК України передбачено кілька форм учинення цього кримінального правопорушення, кожна з яких має специфічні ознаки.

Перша форма державної зради — це перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Вона охоплює два основні види дій: 1) ін-

телектуальний перехід, який полягає у наданні допомоги державі-агресорці або іншій ворожій стороні, з якою Україна перебуває в стані війни або збройного конфлікту, шляхом передавання важливої інформації або іншого роду підтримки; 2) фізичний перехід на бік ворога, що означає фактичну зміну лояльності особи, яка залишає Україну і підтримує дії агресора.

Другою формою державної зради є шпигунство, яке полягає у збиранні або передаванні іноземним державам, іноземним організаціям або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Такі відомості визначено в Законі України «Про державну таємницю»: вони охоплюють широкий спектр даних щодо обороноздатності, зовнішньої політики, економічної безпеки та інших важливих аспектів.

Третя форма державної зради — це надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Це широка категорія, яка містить надання будь-якої допомоги таким суб'єктам у проведенні зазначеної діяльності. І. Слюсарчук та Н. Варенья¹¹ звертають увагу на думку групи авторів, які зазначають, що підривною діяльністю варто вважати спробу зміни системи вищих органів державної влади незаконним шляхом; утручання у зовнішню або внутрішню політику; спробу зміни території; зниження обороноздатності України тощо¹².

10 Кононенко Ю. С. Основи методики розслідування державної зради : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Одеса, 2024. 309 с. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Kononenko_disertacija_281fe3077c.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

11 Слюсарчук І., Варенья Н. Сутність підривної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 221—226. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.9.37 (дата звернення: 21.04.2025).

12 Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А., Мельник М. І. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ, 2009. 744 с. URL: <https://surl.li/ypzlkf> (дата звернення: 21.04.2025).

Зазначені діяння завдають значної шкоди як внутрішній стабільності держави, так і її міжнародному іміджеві, що підкреслює необхідність повного та всебічного розслідування таких кримінальних правопорушень. Ефективне розслідування державної зради потребує не лише проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а й застосування сучасних методів і підходів, поміж яких особливу роль відіграє застосування спеціальних знань.

Багато науковців досліджували поняття «спеціальні знання». Так, Ю. Комар зауважує, що спеціальні знання — це «професійні знання, вміння та навички в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді»¹³. Окрім того, авторка наголошує, що спеціальні знання не можуть бути загальнопоширеними, загальновідомими, і підкреслює, що такі знання можна здобути в результаті професійної підготовки й набуття практичного досвіду.

В. Кузьмічов та І. Пиріг акцентують на тому, що «спеціальні знання — це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів»¹⁴.

Грунтовно до формулювання поняття спеціальних знань підійшов М. Щербаковський, наголосивши, що «спеціальні знання — це систематизована інформація з різних галузей теоретичної та практичної діяльності, крім права, котру набувають в результаті професійного або самостійного навчання й досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формах із метою збирання (формування), дослідження, перевірки доказів, установлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних, організаційних і тактичних рішень у судочинстві»¹⁵. Погоджуючись з викладеним вище, маємо зазначити, що спеціальні знання — це знання, набуті особою в певній сфері на підставі поєднання теоретичних знань і практичних умінь. Такі знання не є загальновідомими, вони потребують професійної підготовки та досконалої обізнаності в певній галузі наукового знання.

Намагання якось структурувати неосязність спеціальних знань, які можуть бути застосовані під час розслідування кримінальних правопорушень, реалізовано в різноманітних формах.

В. Кузьмічов та І. Пиріг підтримують позицію розподілу форм спеціальних знань на процесуальні й непроцесуальні. Пропонована авторами концепція передбачає, що «до основних процесуальних форм використання спеціальних знань треба відносити: безпосереднє вико-

13 Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 213—216. URI: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d622e08-974f-42ed-8139-c273dbd99567/content> (дата звернення: 21.04.2025).

14 Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрандів вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпропетровськ, 2008. 168 с. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> (дата звернення: 21.04.2025).

15 Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 184—193. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 (дата звернення: 21.04.2025).

ристання їх слідчим, прокурором, судом; участь спеціаліста при проведенні слідчих дій; проведення судових експертиз»; непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковці вважають: «Проведення ревізій, консультації з фахівцями з питань, що потребують використання спеціальних знань; довідкову допомогу; відомчі розслідування, що проводяться працівниками різних відомств та інспекцій (наприклад технічного стану); проведення попередніх (до порушення кримінальної справи) досліджень об'єктів; надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудовітських робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів»¹⁶.

М. Кривонос і В. Бондар виокремлюють процесуальні та допоміжні форми спеціальних знань. До процесуальних належать: «1) Використання спеціальних знань особи, яка задіюється як експерт для проведення експертизи <...>; 2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст»¹⁷. У допоміжних формах науковці виокремлюють такі: «1) Участь перекладача (сурдоперекладача) в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшуко-

вих) та судових діях <...>; 2) участь педагога в слідчих (розшукових) та судових діях <...>; 3) участь психолога в слідчих (розшукових) та судових діях <...>; 4) участь лікаря в слідчих (розшукових) та судових діях <...>»¹⁸.

Щодо класифікації безпосередньо процесуальних форм застосування спеціальних знань, деякі науковці виходять із такого критерію, як «суб'єкти, уповноважені на їх застосування», і виокремлюють три групи: 1) форми, що застосовує слідчий; 2) форми, що застосовує спеціаліст; 3) форми, що застосовує експерт¹⁹.

Ми поділяємо позицію Л. Мединської²⁰, яка визнає лише дві процесуальні форми застосування спеціальних знань: участь спеціаліста під час проведення слідчих (судових) дій та судову експертизу, і вважаємо, що залучення експерта до проведення судових експертиз є найбільш поширеною та найефективнішою процесуальною формою застосування спеціальних знань з-поміж усіх, якими послуговуються під час розслідування державної зради.

Саме тому слідчі СБУ, до підслідності яких, відповідно до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України²¹ (далі — КПК України), належить здійснення досудового розслідування

16 Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 27–28. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> (дата звернення: 21.04.2025).

17 Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Северодонецьк, 2017. С. 44–46. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/5e9497a0-fbdf-4d12-95a9-72d3d1259735/content> (дата звернення: 21.04.2025).

18 Там само.

19 Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 9. С. 22–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5 (дата звернення: 21.04.2025).

20 Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

21 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України²², звертаються до експертних установ з метою проведення судових експертиз. Адже лише експерт — особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію,— може знайти у спірних матеріалах важливу для розслідування інформацію.

Взаємодія між слідчим та експертом у процесі здійснення судових експертиз може набувати як процесуального, так і організаційного (непроцесуального) характеру. Процесуальна форма такої взаємодії має чітке нормативне закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві й реалізується шляхом офіційного доручення на проведення експертизи (винесення постанови). Непроцесуальну взаємодію зазвичай здійснюють у межах адміністративних або внутрішньовідомчих регламентів, а іноді й на підставі правозастосовної практики, яка сформувалася у відповідних органах. Власне, призначення та проведення експертизи є типовою формою процесуального залучення експерта до кримінального провадження.

Судову експертизу в науковій літературі визначають як процесуальну дію, *«яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи»*²³.

Законодавче визначення судової експертизи наведено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»: *«Дослідження на основі спеціальних знань у галузі на-*

*уки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»*²⁴.

Аналіз слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою, дає змогу виокремити найбільш поширені види судових експертиз, які призначають у кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 111 КК України.

Судова комп'ютерно-технічна експертиза

Провідним інструментом збирання доказової інформації під час розслідування державної зради є комп'ютерно-технічна експертиза, оскільки сучасні засоби комунікації та електронні пристрої часто застосовують для передавання та зберігання інформації, яка може бути важливою для розслідування. Комп'ютерно-технічні дослідження допомагають з'ясувати важливі для досудового розслідування факти та виявляти цифрові докази (комп'ютерні дані), які підтверджують протиправні діяння, виявлені в разі державної зради.

Б. Стецик і С. Марко зазначають, що *судова комп'ютерно-технічна експертиза — це «окрема, суворо регламентована процесуальна дія, що проводиться у ході розслідування кримінальних правопорушень. Вона є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій, а її результати можуть бути найважливішою*

22 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

23 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2008. 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 20.04.2025).

24 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

частиною доказової бази у конкретному кримінальному провадженні»²⁵.

Об'єкти комп'ютерно-технічної експертизи охоплюють комп'ютерну техніку, периферійні пристрої, мережеве обладнання, різноманітні носії інформації, програмне забезпечення, а також дані, що зберігаються на носіях або в пам'яті пристроїв. До об'єктів також належать органайзери, пейджери, мобільні телефони та інші пристрої, що застосовують технології персональної комп'ютерної техніки, програмні засоби, їхні компоненти, а також аналітичні матеріали, технічна документація тощо.

У випадку кримінальних проваджень про державну зраду судову комп'ютерно-технічну експертизу часто призначають із метою відшукати й дослідити інформацію користувачів на комп'ютерних об'єктах. Як зазначає І. Гора, у такому разі «на вирішення судовому експерту ставлять питання щодо: наявності на комп'ютерному об'єкті користувача файлів (графічних, текстових, відео, аудіо), зокрема й знищених; можливості їх відтворення, з'ясування питання щодо їх зміни; встановлення на об'єкті файлів, які містять певні ключові слова; виконання запитів щодо виходу пристрою в інтернет чи роботи в мережі, з'ясування питання щодо визначення сайтів, на які здійснювався вихід із конкретного пристрою, звідки здійснювався вихід (включаючи запити про IP-адреси), щодо історії браузера, щодо вирішення питання про скачування чи передачу файлів. Також слідчих можуть цікавити питання: щодо

працездатності об'єкта, наданого на експертизу; чи є на об'єкті певне програмне забезпечення, наприклад, програми віддаленого доступу; чи можна використувати об'єкт із певною метою (для виходу в інтернет, користування певними інформаційними системами чи базами даних); які дані користувача містяться на об'єкті (облікові записи, логіни, паролі й ін.)»²⁶.

У контексті розслідування державної зради значення судової комп'ютерно-технічної експертизи полягає у можливості експерта виявити факти поширення інформації про розміщення підрозділів Збройних сил України, налагодження зв'язків з іноземними (зокрема, російськими) спецслужбами, надання представникам іноземної держави допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (зокрема, за допомогою інтернет-месенджерів та інших комунікаційних платформ) тощо.

Судова експертиза відео-, звукозапису

Проведення судової експертизи відео-, звукозапису є важливим етапом під час розслідування державної зради. Ця експертиза базується на акустичному та лінгвістичному аналізі усного мовлення. Лінгвістичний аналіз спрямований на дослідження усного мовлення як відображення особистісних характеристик особи, тоді як акустичний аналіз оцінює особливості людини, зумовлені анатомічними, фізіологічними та психофізіологічними аспектами. Метою проведення судової експертизи відео-, звукозапису є ідентифікація особи за

25 Стецик Б. В., Марко С. І. Методика проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 296–299. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/74 (дата звернення: 20.04.2025).

26 Гора І. В. Використання спеціальних знань в галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2021. № 1–3 (31–33). С. 111–124. URL: <https://journals.uran.ua/ispss/article/view/260272> (дата звернення: 20.04.2025).

усним мовленням, а також визначення автентичності аудіо- або відеозапису. Технічне дослідження носіїв інформації та обладнання для звукозапису не є самостійною метою експертизи, воно слугує засобом для оцінювання достовірності запису, виявлення можливих ознак монтажу, стороннього втручання або спотворення акустичної інформації.

У межах експертизи матеріалів відео-, звукозапису об'єктами дослідження є сигналограми: «Фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення), відеофонограми, зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації»²⁷.

Основне завдання цієї експертизи полягає у визначенні належності голосу, зафіксованого на фонограмі розмови, конкретній особі, шляхом порівняння голосів, виявлення можливих спроб редагування, обрізки або монтажу запису, декодування можливих прихованих значень, шифрів або особливих виразів, а також визначення кількості осіб, які брали участь у зафіксованій на фонограмі розмові.

Судова лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза

Важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, зокрема державної зради, відіграє проведення судової

лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи, оскільки для того, щоб з'ясувати, чи містяться в досліджуваних матеріалах ознаки порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері, необхідно розуміти зміст висловлювання, а також контекст, у якому вжито це висловлювання, що доволі складно для особи, яка не має спеціальних знань у галузі лінгвістики.

Т. Будко зазначає, що семантико-текстуальна експертиза вивчає смислове різноманіття мовленнєвих актів у контексті питань, які виникають і в кримінальних провадженнях, і в цивільних, і в адміністративних, і в господарських та інших справах, і зауважує, що на сучасному етапі семантико-текстуальна експертиза передбачає знання складу злочину, його об'єктивної та суб'єктивної сторін, кваліфікаційних ознак, водночас не надано правової кваліфікації об'єктивному змісту інформації, яку містить повідомлення²⁸.

Об'єктами лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення щодо встановлення лінгвістичних ознак порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері є продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту), зафіксовані в письмовій та усній формах. У контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою, найчастіше разом із постановою про призначення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи на дослідження

27 Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Використання спеціальних знань при дослідженні відеозаписів дорожньо-транспортних подій, які отримані за допомогою пристроїв цифрової фіксації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 67. С. 62—66. DOI: 10.32782/2307-1745.2024.67.12 (дата звернення: 20.04.2025).

28 Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : мат-ли кругл. столу (Київ, 23.04.2015). Київ, 2015. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> (дата звернення: 20.04.2025) ; Її ж. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ, 2020. 55 с.

надають інтерв'ю, видані друком у журналах, газетах, електронних виданнях, статті, усні повідомлення з їх текстовим відтворенням тощо.

Основні можливості судової лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи під час розслідування державної зради полягають у виявленні комунікативних інтенцій мовця (мовців), реалізованих у наданій інформації через комплекс ознак: тенденційність та упередженість; дискредитуючий характер (створення негативного образу та негативний вплив на імідж об'єкта); наявність ознак розпалювання національної (або іншого характеру) ворожнечі; наявність лінгвістичних ознак пропаганди та/або комунікативних актів заклику до дій, що можуть створювати загрозу національній безпеці в інформаційній сфері, тощо. Слід зазначити, що цей перелік можливостей експерта-лінгвіста не є остаточним, оскільки на практиці трапляються випадки з наявністю інших лінгвістичних ознак порушення основ національної безпеки в інформаційній сфері.

Як зазначено в додатку 3 до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України²⁹, коло питань, які вирішують експерти-лінгвісти, орієнтовне і під час проведення цього виду експертизи можуть вирішуватися також інші питання щодо її предмета.

Судова експертиза з питань державної таємниці

У межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою у формі шпигунської діяльності, призначення судової

експертизи з питань державної таємниці є необхідним для з'ясування, чи належать передані третій стороні відомості до державної таємниці. Приводом для ініціювання такого виду експертизи є наявність даних, які свідчать про можливе розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, а також потреба у процесуальному доведенні цього факту як складової інкримінованого діяння.

Основними завданнями цієї експертизи є:

- визначення, чи належать певні відомості до державної таємниці відповідно до чинного законодавства;
- установлення ступеня секретності конкретної інформації або документів;
- з'ясування обсягу й можливих наслідків розголошення інформації, яка містить державну таємницю;
- оцінювання можливих збитків національній безпеці, якщо інформацію розкрито стороннім особам або організаціям.

Проведенням судової експертизи з питань державної таємниці займаються спеціалізовані експерти, які мають допуск до державної таємниці й відповідні повноваження. Висновки цієї експертизи є важливим джерелом доказів у кримінальних провадженнях, зокрема, розпочатих за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК України.

Судова портретна експертиза

Під час розслідування державної зради з метою ідентифікації особи за фотозображеннями, відеозаписами або іншими

²⁹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затв. наказ. Центр. упр. СБУ від 29.05.2015 р. № 371 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 28.04.2025).

матеріалами, призначають і проводять судову портретну експертизу.

«Судово-портретна експертиза — це окремий вид ідентифікаційних досліджень, що полягає у роздільному та порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографічних знімках, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаємного розташування ознак обличчя»³⁰.

Об'єктами судової портретної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст. 111 КК України, найчастіше є відеозаписи з ворожих інтернет-ресурсів із зображеннями осіб, на яких зафіксована їхня протиправна діяльність, рідше — фотознімки до публікацій, розміщені в мережі «Інтернет» і в телеграм-каналах.

Основна можливість судової портретної експертизи полягає в ідентифікації особи, зображеної на фотокартці або відеозаписі, і зовнішності наявної особи. Таке експертне дослідження спрямоване на окреме та порівняльне вивчення індивідуальних зовнішніх характеристик особи, зафіксованих на фотозображеннях, із застосуванням спеціалізованих методів порівняння, накладення, графічної реконструкції та обчислення просторового розташування рис обличчя. Матеріалами у цьому разі є як офіційні документальні знімки (паспортні світлини, фото з посвідчень), так і аматорські або професійні, надані очевидцями або вилучені під час слідчих (розшукових) дій. Зростає також частота використання зображень, отриманих із систем відеоспостереження, технічних засобів безпеки та моніторингових камер, установлених у громадських або службових приміщеннях.

Висновки

Розслідування державної зради є складним і багатограним процесом, який потребує призначення різних видів експертиз, що допомагають у виявленні та доказуванні злочинних дій. Під час досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами державної зради найбільш актуальними й поширеними є такі судові експертизи: комп'ютерно-технічна, відео-, звукозапису, лінгвістична (семантико-текстуальна), судова з питань державної таємниці та портретна. Наведений перелік експертиз не є вичерпним. У кожному конкретному випадку вибір виду судової експертизи обумовлено характером отриманої інформації, способом учинення кримінального правопорушення, слідовою картиною, особою підозрюваного, а також сферою, у якій учинено протиправні дії.

Окрім того, з огляду на підвищений рівень суспільної небезпеки зазначеного кримінального правопорушення, особливу увагу необхідно приділити оперативності проведення судових експертиз, дотриманню процесуального порядку їх призначення, а також запобіганню витоку інформації, яка може становити державну таємницю або зашкодити національній безпеці.

Peculiarities of Forensic Examination During Pre-Trial Investigation of High Treason Cases

Inna Bosak

In the context of hybrid warfare and encroachment on Ukraine's sovereignty, the issue of regulatory and procedural support for pre-trial investigation of crimes against the foundations of national security, including

30 Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломеева Т. В. та ін. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с.

high treason, is of paramount importance. Accordingly, the effective use of specific expertise in criminal proceedings, primarily in the form of forensic examinations, gains significance. The Article Purpose is to comprehensively examine the specific peculiarities of appointing and conducting forensic examinations as one of the procedural forms of applying specific expertise in the investigation of criminal offenses that may be qualified as high treason. The methodological foundation of the study relies on general scientific and special scientific methods. The paper delves into the procedural forms of applying specific expertise and concludes that conducting forensic examinations with the help of a forensic expert is the most effective one. It further analyzes and substantiates the appropriateness of appointing forensic examinations that are essential in revealing the truth in criminal proceedings concerning high treason. In particular, the article outlines the most relevant and commonly applied types of forensic examinations, such as computer, video and sound recording analysis, linguistic (semantic-textual), forensic examinations related to state secrets, and forensic portrait examinations, which are typically appointed and conducted at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses classified as high treason. It is emphasized that this list of the most in-demand forensic examinations conducted during investigations of criminal offenses, outlined in Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine, is not exhaustive.

Keywords: specific expertise; forensic examination; procedural forms of specific expertise application; forensic expert; high treason; crimes against national security; pre-trial investigation; expert's opinion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aleksandrov, Yu. V., Dudorov, O. O., Klymenko, V. A., Melnyk, M. I. ta in. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part] : pidruchnyk / za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 3-tie vyd., pererob. ta dopov. Kyiv. URL: <https://surl.li/ypzlkf> [in Ukrainian].
- Boichenko, S. B., Boiarov, V. I., Budko, T. V., Varfolomeieva, T. V. ta in. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expert Examinations in the Judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2015). Sudovo-linhvistychna ekspertyza: obiektyvna neobkhidnist ta subiektyvni faktory halmuvannia yii rozvytku [Forensic Linguistic Examination: Objective Necessity and Subjective Factors Impeding Its Development]. *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* : mat-ly kruhl. stolu. (Kyiv, 23.04.2015). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bf952a6c-674c-449a-9224-7ed3cabd83c3/content> [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2017). *Problemni pytannia sudovo-linhvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy movlennia ta rekomendatsii shchodo yikh vyrishennia (na materialakh kryminalnykh provadzhen)* [Problematic issues of forensic-linguistic semantic-textual examination

- of speech and recommendations for their solution (on content of criminal proceedings): monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Budko, T. V. (2020). *Zahalna metodyka sudovo-linhvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy* [General Methodology of Forensic Linguistic Semantic and Textual Analysis]. Kyiv [in Ukrainian].
- Herasymiv, O., Riashko, O. (2023). Problemy rozsliduvannia derzhavnoi zrazy v umovakh voiennoho stanu [Challenges in Investigating High Treason under Martial Law Conditions]. *Omul, criminologia, stiinta* : conferința științifică internațională (Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, 2023. Ed. Ediția a II. Vol. 1. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/382-384_0.pdf [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. H., Kurdiukov, V. V., Lehykh, K. V. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special Knowledge: Genesis, Subject Matter, Levels, and Forms of Use in Evidence]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. Vyp. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5 [in Ukrainian].
- Hora, I. V. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan v haluzi sudovoi kompiuterno-tekhnicnoi ekspertyzy v dosudovomu rozsliduvanni zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Use of Special Knowledge in the Field of Forensic Computer and Technical Examination in the Pre-Trial Investigation of Crimes Against the Foundations of Ukraine's National Security]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. № 1–3 (31–33). URL: <https://journals.uran.ua/isps/article/view/260272> [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A. (1999). *Kryminalistychni ekspertyzy ta doslidzhennia, shcho provodiatsia u systemi pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy* [Forensic examinations and researches conducted in the system of law enforcement agencies of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A. (2024). Aktualni pytannia kryminalistychnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty informatsiinoi bezpeky derzhavy [Current Issues of Criminalistic Support for the Pre-Trial Investigation of Crimes Against the State's Information Security]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 69. DOI: [10.33994/kndise.2024.69.02](https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.02) [in Ukrainian].
- Hora, I. V., Kolesnyk, V. A., Popovych, I. I. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pry doslidzhenni videozapysiv dorozhno-transportnykh podii, yaki otrymani za dopomo-hoiu prystroiv tsyfrovoi fiksatsii [The use of special knowledge in the study of video recordings of road traffic events obtained with the help of digital recording devices]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 67. DOI: [10.32782/2307-1745.2024.67.12](https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.67.12) [in Ukrainian].
- Khodanovych, V. O. (2013). Rol sudovo-avtoroznavchoi ta psykholinhvistychnoi ekspertyzy v dokazuvanni u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny ekstremistskoi spriamovanosti [The Role of Forensic Authorship and Psycholinguistic Examination in Proving Criminal Offenses of an Extremist Nature]. *Aktualni problemy dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. Odesa [in Ukrainian].
- Komar, Yu. M. (2019). Vyznachennia poniattia «spetsialni znannia» ta yikh vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni [Definition of the Term “Special Knowledge” and Its Application in Criminal Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII mizhvidom. nauk.-prakt. konf. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d622e08-974f-42ed-8139-c273dbd99567/content> [in Ukrainian].
- Kononenko, Yu. S. (2024). *Osnovy metodyky rozsliduvannia derzhavnoi zrazy* [Fundamentals of the methodology of investigation of state treason] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Odesa. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Kononenko_disertacziya_281fe3077c.pdf [in Ukrainian].
- Kryvonos, M. V., Bondar, V. S. (2017). *Teoriia ta praktyka vykorystannia spetsialnykh znan v rozsliduvanni zlochyniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv abo prekursoriv* [Theory and Practice of Using Special Knowledge in the Investigation of Crimes Involving Narcotic Drugs, Psychotropic

- Substances, Their Analogues or Precursors] : monohrafiia. Sievierodonetsk. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/5e9497a0-fbdf-4d12-95a9-72d3d1259735/content> [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V. S., Pyrih, I. V. (2008). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni rozkradan vantazhiv na zaliznychnomu transporti* [Application of Special Knowledge in the Investigation of Cargo Thefts in Railway Transport] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/2359> [in Ukrainian].
- Luhina, N. A., Demianenko, S. V. (2023). Osoblyvosti taktyky slidchykh (rozshukovykh) dii u provadzhenniakh pro derzhavnu zradu [Peculiarities of the Tactics of Investigative (Search) Actions in High Treason Proceedings]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*. Vyp. 3 (12). DOI: 10.33244/2617-4154-3(12)-2023-260-268 [in Ukrainian].
- Medynska, L. V. (2014). *Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Application of special knowledge in criminal process of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (5). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf [in Ukrainian].
- Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia 2013—2025* [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation 2013—2025] (2025) / Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy : vebсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovan-ikryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannia-2> [in Ukrainian].
- Scherbakovsky, M. G. (2018). Essence, Structure, and Objectives of Special Knowledge Use for Legal Proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.20.
- Shepitko, V. Iu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. ta in. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. prof. V. Iu. Shepitka. 4-te vyd, pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Sliusarchuk, I., Varenia, N. (2019). Sutnist pidryvnoi diialnosti [The Essence of Subversive Activities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.9.37 [in Ukrainian].
- Stetsyk, B. V., Marko, S. I. (2022). *Metodyka provedennia sudovoi kompiuterno-tekhnichnoi ekspertyzy* [Methods of Forensic Computer and Technical Examinations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/74 [in Ukrainian].

Босак, І. (2025). Особливості проведення судових експертиз під час досудового розслідування державної зради. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 133—147. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.10.

Діяльнісна природа протидії розслідуванню кримінальних правопорушень

Олександр Таркан *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4083-6103>, e-mail: oleksandrtarkan7@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.11 УДК 343.985(477)

Надійшло 24.05.2025 / Рецензовано 26.05.2025 / Прийнято до друку 26.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — визначити складові діяльності, що полягає у протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Постановлену мету досягнуто завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових, спеціальних і філософських методів дослідження, зокрема діалектичному, моделювання, системно-структурному та порівняльному аналізу тощо. Визначено, що протидія розслідуванню є складним, динамічним і багатоаспектним явищем, яке формується в умовах кримінального конфлікту та виявляється через цілеспрямовану поведінку осіб, зацікавлених у приховуванні фактичних обставин кримінального правопорушення. Її діяльнісна сторона полягає у вчиненні реальних (іноді — бездіяльних) актів впливу на перебіг і результати досудового розслідування. З'ясовано, що таку діяльність суб'єкти протидії реалізують не хаотично, а в межах певного механізму, який містить такі етапи: підготовка до протидії; активна реалізація впливу на джерела доказової інформації; приховування слідів учинених дій. Визначено, що механізм протидії розслідуванню варіативний, залежить від стадії кримінального провадження, обраних тактик та наявності корупційних, організаційних і соціальних зв'язків. Обґрунтовано, що структурними компонентами криміналістичної характеристики протидії є: 1) суб'єкти протидії, їхні мотиви й об'єкти впливу; 2) типові форми та способи, їхній вплив на джерела доказів; 3) ознаки застосування конкретних способів, що виявляються як у предметному середовищі, так і в поведінці суб'єктів. Доведено необхідність вивчення саме зовнішніх виявів протидії (матеріальних, цифрових, ідеальних слідів) як ключового дже-

рела для моделювання механізмів злочинної протидії та створення ефективних тактичних рішень. З'ясовано, що протидія розслідуванню має конфліктну природу, у якій стикаються протилежні цілі сторін кримінального провадження. Це не лише конфлікт між слідчим і підозрюваним, а й взаємодія з іншими учасниками процесу: прокурором, свідками, понятими, експертами та ін. Така взаємодія створює напружене слідче середовище, що потребує високого рівня професійної адаптивності слідчого. Зазначено, що сучасна протидія досудовому розслідуванню особливо загрозлива в умовах організованої злочинної діяльності. Вона має високий рівень організації, внутрішньої структури, фінансової, технічної та кадрової підтримки. Обґрунтовано, що криміналістична характеристика протидії розслідуванню має бути інтегрована як окремий компонент до структури методики розслідування тих кримінальних правопорушень, для яких характерна активна протидія. Її слід будувати на основі: 1) аналізу типових способів і механізмів протидії; 2) дослідження суб'єктно-рольової структури протидії; 3) вивчення змін у слідovому комплексі, зумовлених цілеспрямованим впливом на докази.

Ключові слова: досудове розслідування; протидія розслідуванню; слідча діяльність; подолання протидії розслідуванню; складові протидії розслідуванню.

Постановка наукової проблеми

Поширення злочинної поведінки й ускладнення її основних характеристик створюють потребу у формуванні ефективних підходів як для практики правозастосування, так і для наукових досліджень. Це передбачає впровадження новітніх методів роботи у сфері безпеки й оборони, удосконалення діяльності правоохоронних органів і розроблення рекомендацій щодо криміналістичного супроводу розслідування кримінальних правопорушень.

Розслідування кримінальних правопорушень завжди пов'язане з конфліктом, адже має на меті відновити порушені права потерпілого й притягнути до відповідальності його опонента — суб'єкта, який реалізував злочинний умисел, пов'язаний зі вчиненням кримінальної

протиправної діяльності. Водночас усвідомлення можливості притягнення до юридичної відповідальності, застосування до особи заходів кримінально-правового впливу актуалізує у свідомості особи пошук альтернативних способів унеможливлення виконання завдань кримінального судочинства.

Інколи ще під час планування злочину особа вирішує, які дії вчинятиме з метою приховування ознак власної кримінальної протиправної діяльності, однак подібні факти мають місце не в кожній ситуації. Часом протидію розпочинають уже після відкриття кримінального провадження. Протидію кримінальній процесуальній діяльності визначають як складне та багатовимірне явище, що охоплює широкий спектр впливів на процес досудового розслідування. Саме через цю складність, як зазначають

науковці, виникає розмаїття наукових підходів до розуміння її сутності. Попри тривалу наукову увагу до цієї проблематики з боку фахівців у галузі криміналістики, низка питань донині не отримала однозначного вирішення.

У наукових працях різних дослідників аналіз протидії розслідуванню здійснено з урахуванням найрізноманітніших аспектів: форми вияву, способи реалізації, обставини виникнення, чинники, що її детермінують, суб'єктивна складова, часові параметри, а також якісні характеристики. Більшість авторів зосереджені передусім на класифікації виявів протидії за різними критеріями та на описі окремих її форм. Водночас комплексно складові діяльнісної природи протидії розслідуванню поки що не досліджували.

Мета статті

Визначити особливості й напрями пізнання такого явища, як протидія розслідуванню, у контексті формування окремого криміналістичного вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію (подолання).

Методи дослідження

Для досягнення мети застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що дали змогу всебічно розкрити сутність і структуру цього криміналістичного явища. Насамперед діалектичний метод забезпечив теоретичну базу для розгляду протидії розслідуванню як динамічному й суперечливому процесу, що розвивається у взаємодії з іншими елементами кримінального провадження. Завдяки цьому методу вдалося дослідити внутрішню логіку змін, які відбуваються у межах конфлікту між правоохоронною

системою та особами, що чинять опір з'ясуванню істини.

Застосування системно-структурного аналізу допомогло виокремити основні елементи протидії, визначити їхні функції, взаємозв'язки та вплив на перебіг і результати досудового розслідування. Цей підхід сприяв обґрунтуванню структури криміналістичної характеристики протидії, включно із суб'єктами, способами, мотивами, об'єктами впливу й результативними слідами протидії.

Функціонально-діяльнісний підхід дав змогу інтерпретувати протидію розслідуванню як цілеспрямовану діяльність з певною логікою, етапністю й метою. Це допомогло схарактеризувати діяльнісну природу протидії як систему реальних або потенційних дій (іноді бездіяльності), спрямованих на перешкоджання з'ясуванню обставин кримінального правопорушення. Значну роль відіграв метод моделювання, за допомогою якого створено уявні конструкції механізмів протидії, типових ситуацій її реалізації та структур взаємодії суб'єктів, що чинять опір слідству. Моделювання також дало змогу змодельовати зміни у слідовому комплексі під впливом протидії та передбачити можливі тактичні рішення для її подолання.

На етапі теоретичного осмислення застосовано контент-аналіз наукової літератури, що сприяв у визначенні розбіжностей у термінології, виявленні відсутності усталених тлумачень понять «протидія розслідуванню», «криміналістична характеристика протидії» і віднайденні актуальних наукових підходів до розуміння цього явища.

Порівняльно-правовий метод забезпечив аналіз різних форм вияву протидії залежно від виду кримінального правопорушення, його процесуального статусу, ступеня організованості злочинної діяльності та наявності системи зв'язків

між її учасниками. У дослідженні застосовано також емпіричний підхід, зокрема аналіз матеріалів кримінальних проваджень, результатів допитів, протоколів слідчих (розшукових) дій, а також опитування або анкетування практикуючих слідчих і прокурорів. Це дало змогу наповнити дослідження конкретним змістом, виявити типові вияви протидії та їх вплив на доказову базу.

Застосування логічного аналізу та синтезу сприяло поєднанню здобутих результатів у єдину систему теоретичних положень. Логічно обґрунтовано криміналістичну характеристику протидії, визначено її місце у структурі методики розслідування. Узагальнено форми, способи, суб'єктів та ознаки протидії як цілісного явища. Загалом застосування зазначених методів дало змогу не лише виявити структуру та зміст діяльнісної сторони протидії розслідуванню, а й сформулювати орієнтовні висновки щодо необхідності її врахування під час розроблення методичних рекомендацій для розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика протидії розслідуванню тривалий час перебуває у фокусі уваги українських учених і правників. Попри неодноразові спроби законодавця встановити відповідальність за окремі вияви суспільно небезпечної поведінки, спрямовані на протидію розслідуванню, чинна доктрина кримінального права

не настільки досконала, щоб задовольнити запити правоохоронних і судових органів. Підтверджують це і слідчі органів Національної поліції України, і навіть судді Вищого антикорупційного суду. Отже, протидія кримінальній процесуальній діяльності має місце на всіх рівнях, і це не зумовлено конкретною формою кримінальної протиправної діяльності або певною категорією справ.

Учені, зі свого боку, звертають увагу на множинність тих форм, які донині наявні у правозастосовній практиці й залишаються поза межами системи правових засобів впливу, тобто які взагалі не визнають належною підставою для юридичної відповідальності. У другій половині XX ст. значний внесок у дослідження, присвячені проблемі протидії розслідуванню, зробили такі вчені: В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, Ф. Сокиран, В. Тертишнік, М. Шумило та ін. Їхні праці стали підґрунтям для глибшого теоретичного розуміння явища протидії слідчим діям, окреслення її найпоширеніших виявів та визначення ефективних способів їх подолання.

Із 2000-х рр. учені вживали заходів щодо дослідження протидії розслідуванню як явища, заклали підґрунтя для формування концептуальних підходів щодо сутнісного розуміння протидії, визначили типові форми протидії, окремі специфічні ознаки протидії, зумовлені певним видом або групою кримінальних правопорушень тощо. У цьому контексті слід згадати монографічні праці О. Александренко¹, В. Варцаби²,

- 1 Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> (дата звернення: 11.05.2025).
- 2 Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 181 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> (дата звернення: 11.05.2025).

І. Грицюка ³, К. Гутнік ⁴, Р. Мудрецького ⁵, В. Піддубного ⁶, В. Плетенця ⁷, О. Ромців ⁸, В. Трепака ⁹, М. Чесакової ¹⁰, Р. Шехавцова ¹¹, Б. Щура ¹² та ін. Попри ґрунтовність напрацювань українських криміналістів, відкритим залишається питання щодо того, яким же є внутрішній зміст діяльнісної природи протидії розслідуванню.

Викладення основного матеріалу дослідження

Наука криміналістика сьогодні вражає кількістю різних криміналістичних учень. Становлення та поглиблення концепції протидії досудовому розслідуванню

ню не лише розширює теоретичну базу в цій сфері, а й відкриває нові перспективи для її практичного впровадження. Такий вектор наукового розвитку зумовлює потребу постійного вдосконалення засобів і методів нейтралізації протидії, що дає змогу ефективно реагувати на неї шляхом застосування сучасних підходів до попередження, виявлення та подолання таких дій. У зв'язку з цим формування теоретичних основ криміналістичного забезпечення процесу подолання протидії досудовому розслідуванню є ключовим етапом у модернізації методики розслідування кримінальних правопорушень. Реалізація цієї теорії на практиці сприятиме під-

- 3 Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. 259 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004215> (дата звернення: 11.05.2025).
- 4 Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
- 5 Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 263 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> (дата звернення: 11.05.2025).
- 6 Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 260 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> (дата звернення: 11.05.2025).
- 7 Плетенець В. М. Теоретичні та практикологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса, 2020. 424 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> (дата звернення: 11.05.2025).
- 8 Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 226 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U003853> (дата звернення: 11.05.2025).
- 9 Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/rozkrityta-ta-rozsliduvannya-habarnictva-vchinyvanogo-suddyami-ta-podolannya-protidii-zasobami-ope.html> (дата звернення: 11.05.2025).
- 10 Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 23 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> (дата звернення: 11.05.2025).
- 11 Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів та засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 238 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> (дата звернення: 11.05.2025).
- 12 Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 195 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> (дата звернення: 11.05.2025).

вищенню спроможності правоохоронних органів ефективно протидіяти незаконному впливу на перебіг розслідування на всіх його стадіях, що має принципове значення для боротьби зі злочинністю загалом¹³.

Теоретичне наповнення будь-якого криміналістичного вчення залежить від особливостей кримінальної процесуальної діяльності, яка стала його об'єктом дослідження. Розроблюване вчення має пояснювати окремі явища, систему їхніх ознак тощо. Саме тому в центрі криміналістичного вчення про протидію розслідуванню має перебувати явище протидії із системою суб'єктів, залучених до такої діяльності, та всіма засобами, застосованими для реалізації його складових, кореляційних зв'язків між цими елементами тощо.

Особа, яка вчинила злочин або кримінальний проступок, усвідомлюючи невідворотність покарання, докладає максимум зусиль, аби уникнути кримінальної відповідальності або покарання, застосовуючи для цього різноманітні засоби та прийоми. Дії такої особи часто підтримує її найближче оточення, а іноді — корумповані зв'язки, що лише збільшує масштаби та складність учинюваної протидії. Саме цим обумовлено широкий спектр форм, засобів і суб'єктів, задіяних у протидії розслідуванню. Після відкриття кримінального провадження представник сторони обвинувачення намагається виявити навмисно приховувані факти й обставини, подолати штучні перешкоди та вивести розслідування на об'єктивний шлях. Така протилежність інтересів між стороною, що протидіє, і правоохоронцем формує конфліктну ситуацію, в умовах якої зазвичай і відбувається досудове розслідування. Як слушно зазначено в науковій

літературі, для слідчої діяльності характерне постійне подолання опору з боку осіб, не зацікавлених в ефективному досудовому розслідуванні.

Більшість конфліктних ситуацій на стадії досудового розслідування виникає не лише у взаємодії між слідчим і стороною захисту, а й у взаєминах між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження (зокрема, між слідчим і прокурором, керівником органу досудового розслідування, колегами по службі, потерпілим або його представником, понятими, свідками, експертами, спеціалістами, перекладачами й іншими особами, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій). Важливо підкреслити, що такі конфлікти не мають особистісного характеру, а є виявами криміналістичної природи, оскільки безпосередньо стосуються виконання слідчим його основної функції — реалізації завдань кримінального провадження.

Сучасна злочинність усе частіше характеризується високим рівнем організованості, продуманістю та тривалістю підготовки протиправних діянь. Здобуті внаслідок злочинної діяльності ресурси не лише забезпечують її продовження, а й інвестуються, трансформуються у розвиток нових форм і механізмів. Злочинці впроваджують інноваційні методи скоєння злочинів, а також удосконалюють засоби протидії їхньому виявленню, документуванню й розслідуванню. Водночас зростає кількість осіб, залучених до створення штучних перешкод правоохоронній діяльності.

Якщо раніше основними суб'єктами протидії були підозрювані й обвинувачені, то нині дедалі активнішу участь у цьому процесі беруть свідки, потерпілі, інші учасники кримінального

13 Плетенець В. М. Знач. твір. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> (дата звернення: 11.05.2025).

провадження, а також сторонні особи, часто не пов'язані безпосередньо зі злочином або його виконавцями, поміж яких — представники влади, службовці правоохоронних органів і суду, які внаслідок корупційних зв'язків сприяють уникненню відповідальності, прикривають злочинців або зумисне гальмують процес розслідування.

Значне ускладнення оперативної та слідчої діяльності правоохоронців пояснюється тим, що колишня спонтанна, фрагментарна злочинність остаточно трансформувалася в організовану систему. Протидія з боку таких злочинних структур стала більш технологічною, цілеспрямованою та агресивною. Сучасні організовані злочинні угруповання мають у своєму розпорядженні висококваліфіковані кадри, доступ до новітніх технічних засобів, серйозну матеріальну базу, озброєння, а також розгалужену мережу корупційних контактів. Користуючись названими можливостями, вони не лише вдало маскують свою протиправну діяльність, а й активно протистоять її викриттю на кожному етапі кримінального провадження.

До того ж злочинні угруповання, задля власного забезпечення та стабільного функціонування, реалізують комплекс спеціальних заходів з метою протидії розслідуванню. Вони розробляють стратегії і тактики протидії, налагоджують системи внутрішньої конспірації, створюють структури, що виконують функції розвідки та контррозвідки, формують фінансові фонди для підкупу посадових осіб і підтримки осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або щойно звільнилися. Окрім того, злочин-

ні організації активно послуговуються міжнародними каналами для скоєння злочинів, легалізації коштів або втечі за кордон з метою уникнення кримінального переслідування та вдаються до інших заходів.

У науковій літературі аналіз протидії розслідуванню здійснюють з урахуванням різних її аспектів: форм вияву, способів реалізації, типових ситуацій, чинників детермінації, суб'єктивної сторони, хронологічного аспекту, а також якісних характеристик. Більшість дослідників концентрують увагу на класифікації форм і виявів протидії, здійснюючи поділ за різними критеріями й описуючи окремі елементи цього явища.

Сьогодні у науковому обігу побутують терміни «криміналістична характеристика протидії» і «загальна характеристика протидії»¹⁴. Водночас згадані публікації не містять чіткого формулювання самих термінів, що створює певну теоретичну невизначеність.

Аналіз змісту окреслених досліджень дає підстави виокремити дві основні складові, які автори зазвичай називають елементами криміналістичної характеристики протидії:

- 1) форми і способи протидії розслідуванню;
- 2) суб'єкти, які чинять протидію.

Ці компоненти є базовими в усіх наукових працях, незалежно від того, чи послуговуються в них поняттям «криміналістична характеристика». У межах першого компонента основним завданням є класифікація форм протидії як конкретних виявів, а також розкриття їхньої специфіки через аналіз поведін-

14 Ромців О. І. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U003853> (дата звернення: 11.05.2025) ; Богданюк Р. І. Подолання протидії виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2025. 237 с. URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0825U001351> (дата звернення: 11.05.2025).

кових актів, у яких ці форми реалізовано. Другий компонент зосереджений на виокремленні типів суб'єктів, які здійснюють протидію, дослідженні мотиваційної основи їхніх дій і їхнього впливу на перебіг та результати досудового розслідування.

Попри безумовну наукову цінність таких напрацювань, слід визнати, що обмеження досліджень лише класифікацією форм, способів і суб'єктів не забезпечує повноцінної інформаційної підтримки слідчої діяльності із виявлення та подолання протидії. Одним із суттєвих недоліків такого підходу є відсутність аналізу зовнішніх виявів результатів застосування конкретних способів протидії, тобто матеріальних, цифрових та ідеальних слідів, що відображають факт протидії. Без вивчення цих слідів неможливо побудувати повноцінні моделі механізму протидії, описати наслідки її реалізації, а отже — розробити дієві тактичні алгоритми дій для осіб, які здійснюють досудове розслідування.

Саме на підставі таких моделей можна визначити структуру пошуково-пізнавальної діяльності слідчого, орієнтованої на виявлення слідового комплексу — сукупності відображень, які виникають унаслідок дій особи, спрямованих на скоєння злочину, його приховування, а також перешкоджання його розслідуванню. До цього комплексу належать не лише дії зацікавлених осіб, а й вплив із боку інших учасників процесу, навіть тих, хто формально не зацікавлений у результатах розслідування. Лише завдяки комплексному підходу, який охоплює і поведінкові механізми, і слідоутворення, і пошукову тактику, можна досягти якісного криміналістичного забезпечення розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Такий підхід визнано в сучасній науковій доктрині.

Криміналістична характеристика протидії розслідуванню має містити низку ключових структурних елементів, які забезпечують її прикладне значення, зокрема для розроблення алгоритмів розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. До таких елементів належать:

- 1) типові суб'єкти протидії, їхня мотивація та традиційні об'єкти впливу;
- 2) форми і способи протидії, а також їхній вплив на джерела фактичної інформації про обставини кримінального правопорушення;
- 3) ознаки застосування конкретних способів протидії.

Важливо не лише навести перелік зазначених елементів, а й змістовно їх розкрити, аби уникнути перетворення криміналістичної характеристики на теоретичну абстракцію. Із цією метою пропонуємо наведений далі підхід.

1. Характеристика суб'єктів протидії. Для кожного типу суб'єктів, які чинять протидію, необхідно визначити:

- потенціал їхнього впливу на перебіг та результати розслідування;
- умови, за яких цих осіб можуть залучити до протидії;
- мотиваційну основу їхніх дій;
- характер взаємозв'язку з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- рівень зв'язків між учасниками в групі.

2. Форми та способи протидії. Під час їх дослідження необхідно:

- класифікувати й описати основні форми та способи протидії;
- простежити їхній зв'язок із видом кримінального правопорушення, характерними для нього джерелами доказової інформації, а також особливостями збирання доказів;

- визначити умови, за яких перевагу віддано певному способу протидії;
- проаналізувати чинники, що впливають на ефективність або неефективність конкретних способів.

3. *Ознаки застосування протидії.* Оцінити механізм застосування способів протидії, що має містити:

- аналіз як матеріальних слідів (відображень у предметному середовищі), так і поведінкових виявів осіб, що намагаються приховати інформацію, важливу для кримінального провадження;
- зіставлення фактичного слідового комплексу з тим, який сформувався б без утручання протидії;
- виявлення змін у структурі та характеристиках слідів під впливом протидії. Такий аналіз дає змогу не лише констатувати факт застосування протидії, а й виявляти її механізми, наслідки та напрями подолання.

Отже, криміналістичну характеристику протидії розслідуванню окремого виду кримінального правопорушення можна розглядати як самостійний елемент у структурі відповідної методики розслідування, якщо вона характерна для досліджуваної групи кримінальних правопорушень. Водночас вона частково перетинається з криміналістичною характеристикою самого кримінального правопорушення, насамперед у випадках умисних злочинів, яким передують ретельне планування (готування), де протидія може бути елементом способу або механізму його вчинення.

Саме тому погоджуємося з підходом, відповідно до якого під час дослідження сутності (діяльнісної складової) протидії розслідуванню необхідно:

- 1) дослідити криміналістичну характеристику правопорушення;
- 2) вивчити криміналістичну характеристику протидії його розслідуванню;
- 3) на підставі цих узагальнених даних сформулювати типові слідчі ситуації й рекомендації з організації розслідування на різних етапах. Такий підхід забезпечить категоріальну чіткість, термінологічну послідовність, а також сприятиме більш глибокому розумінню як закономірностей злочинної діяльності, так і її розслідування.

Зауважимо, що як загальний об'єкт протидії слід розглядати кримінальне переслідування — як реальне, так і уявне — у його динамічному, комплексному вимірі. Це явище змінюється відповідно до стадії переслідування та характеру впливу з боку суб'єкта, який чинить протидію. Безпосереднім об'єктом протидії визначають кримінальний конфлікт, тобто результат зіткнення двох протилежних за своєю природою типів правових взаємин: з одного боку, кримінального переслідування, а з іншого — протидії цьому процесу. За своєю суттю кримінальний конфлікт відображає взаємодію між учасниками кримінального провадження, включно з особами, залученими як процесуальними, так і непроцесуальними засобами, навколо захисту або протидії правам та інтересам, які виникають у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення. На відміну від цього динамічного підходу, що враховує розвиток і змінність об'єкта під впливом зовнішніх чинників, у більшості наукових позицій домінує статичне розуміння об'єкта. Як об'єкт протидії розглядають лише окремий аспект кримінального провадження, без урахування змінних умов його функціонування, трансформації або

припинення. Такий підхід видається обмеженим і не відображає реального функціонування кримінального процесу в умовах протидії¹⁵.

Аналіз практики розслідування злочинів за наявності протидії, а також відповідних теоретичних напрацювань засвідчив, що найбільш повно структуру протидії розслідуванню розкривають елементи її загальної характеристики, до яких належать:

- суб'єкт протидії розслідуванню;
- мета та мотиви протидії;
- об'єкт впливу протидії;
- час, місце й умови, у яких здійснюють протидію;
- спосіб реалізації протидії та його відображення у слідах;
- наслідки вчиненої протидії.

Мета приховування в межах способу вчинення кримінального правопорушення полягає в полегшенні його здійснення, отриманні додаткового часу для втечі або запобіганні фіксуванню факту злочину (виявленню його ознак) правоохоронними органами. Проте, як свідчить практика, під час таких дій правопорушники часто залишають додаткові сліди, які мають навіть вищу доказову цінність, аніж основні.

Тривалість протидії розслідуванню залежить від низки чинників: строків досудового розслідування (чим довше триває розслідування, тим більшу кількість осіб залучено до системи криміналізованих зв'язків, і вони стають суб'єктами протидії); обсягу, значущості й надійності доказової інформації; професійного рівня працівників, що здійснюють розслідування в умовах активної протидії, тощо.

Місця реалізації протидії можна умовно об'єднати у дві основні групи:

- 1) місця проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій;
- 2) місця перебування джерел або носіїв доказової інформації, а також документів, у яких вона зафіксована.

Протидія як характерний спосіб реалізації злочинного умислу містить три етапи:

- 1) підготовку до здійснення протидії;
- 2) безпосереднє вчинення дій, спрямованих на протидію;
- 3) приховування самої протидії.

Кожен із цих етапів має своє специфічне змістове наповнення, яке змінюється залежно від конкретної слідчої ситуації, наприклад, наявності підозрюваного (обвинуваченого), обраного щодо нього запобіжного заходу тощо. У межах кожного етапу формують конкретні завдання, визначають цілі, виконавців, а також засоби й методи реалізації дій. Безпосередня протидія зазвичай виявляється у цілеспрямованому впливі на джерела криміналістично значущої інформації.

Результат протидії можна оцінювати у двох аспектах:

- 1) з позиції інтересів усього злочинного угруповання (збереження його основного складу, забезпечення безперервності протиправної діяльності);
- 2) у контексті інтересів окремих учасників (наприклад, уникнення покарання). Залежно від ефективності, результат може бути позитивним, частково позитивним або негативним для злочинного середовища.

Механізм протидії розслідуванню базується на системі умисних дій (у деяких

15 Патрелюк Д. Об'єкт протидії кримінальному переслідуванню. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2017. № 12. С. 141–144. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/31.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

випадках — шляхом бездіяльності), їх взаємозв'язків і реалізується завдяки низці зовнішньо виявлених дій, які можуть варіюватися залежно від:

- ініціативи конкретного суб'єкта протидії;
- обраних способів і їх поєднань;
- стадії кримінальної процесуальної діяльності.

Водночас загальна структура механізму передбачає участь низки осіб — як безпосередніх учасників кримінальної події, так і залучених «зі сторони» третіх осіб (наприклад, свідків або корумпованих зв'язків).

Злочинці можуть протидіяти розслідуванню на різних етапах кримінального провадження, зокрема:

- 1) під час першорядних слідчих (розшукових) і процесуальних дій;
- 2) від моменту відкриття кримінального провадження;
- 3) у період від висунення підозри до відкриття матеріалів кримінального провадження й ознайомлення сторін із матеріалами цього провадження;
- 4) на етапі від початку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження до передавання обвинувального акта до суду;
- 5) після скерування обвинувального акта до судового розгляду справи по суті.

Висновки

Протидія розслідуванню — складне, динамічне й багатоаспектне явище, яке формується в умовах кримінального конфлікту та зовнішньо втілене в цілеспрямованій поведінці осіб, зацікавлених у приховуванні фактичних обставин кримінального правопорушення. Її діяльнісний бік полягає у вчиненні активних (іноді — бездіяльних) актів

впливу на перебіг і результати досудового розслідування.

Діяльність суб'єктів протидії реалізується не хаотично, а в межах певного механізму, який містить такі етапи: 1) підготовка до протидії; 2) активна реалізація впливу на джерела доказової інформації; 3) приховування слідів учинених дій. Механізм протидії розслідуванню варіативний, залежить від стадії кримінального провадження, обраних тактик і наявності корупційних, організаційних та соціальних зв'язків суб'єкта (суб'єктів) протидії.

Структурними компонентами криміналістичної характеристики протидії є суб'єкти протидії, їхні мотиви й об'єкти впливу; типові форми та способи, їхній вплив на джерела доказів; ознаки застосування конкретних способів, виявлені як у предметному середовищі, так і в поведінці суб'єктів.

Сучасна протидія досудовому розслідуванню особливо загрозлива в умовах організованої злочинної діяльності. Вона має високий рівень організації, внутрішньої структури, фінансової, технічної та кадрової підтримки. Протидія стає елементом стратегії злочинних угруповань, які системно планують її на всіх етапах — від приховування злочину до впливу на суд. Досліджуючи протидію розслідуванню на теоретичному рівні, доцільно розглядати криміналістичну характеристику протидії розслідуванню, інтегровану як окремий компонент до структури методики розслідування тих кримінальних правопорушень, для яких характерна активна протидія. Її слід будувати на основі: 1) аналізу типових способів і механізмів протидії; 2) дослідження суб'єктно-рольової структури протидії; 3) вивчення змін у слідовому комплексі, зумовлених цілеспрямованим впливом на докази.

**Activity Nature
of Counteracting Investigation
of Criminal Offenses**

Oleksandr Tarkan

This article purpose is to determine components of activity that consists in counteracting the investigation of criminal offenses. The goal was achieved through the application of a complex of general scientific, special and philosophical research methods, in particular dialectical one, modeling method, system-structural and comparative analysis, etc. It was determined that counteracting investigation is a complex, dynamic and multifaceted phenomenon that is formed in the conditions of a criminal conflict and manifests itself through the purposeful behavior of persons interested in concealing the actual circumstances of a criminal offense. Its active side consists in committing real (sometimes inactive) acts of influence on the course and results of the pre-trial investigation. It was found that the activities of the subjects of counteraction are implemented not chaotically, but within the limits of a certain mechanism, which consists of the stages: preparation for counteraction; active implementation of influence on sources of evidentiary information; concealment of traces of committed actions. It was determined that the mechanism of counteraction to the investigation is variable, depends on the stage of criminal proceedings, chosen tactics and the presence of corrupt, organizational and social ties. It was substantiated that the structural components of forensic characteristic of counteraction are: 1) subjects of counteraction, their motives and objects of influence; 2) typical forms and methods, their impact on sources of evidence; 3) signs of use of specific methods that are manifested both in objective environment and in the behavior of subjects. The need to study the external manifestations of counteraction (material, digital, ideal traces) as a key source for modeling mechanisms of criminal counteraction and creating effective

tactical solutions is proven. It was found that counteracting investigation has a conflicting nature, in which opposing goals of the parties to the criminal proceedings collide. This is not only a conflict between the investigator and the suspect, but also interaction with other participants in the process: prosecutor, witnesses, witnesses, experts, etc. Such interaction creates a tense investigative environment that requires a high level of professional adaptability of the investigator. It has been established that modern opposition to pre-trial investigation is especially threatening in conditions of organized criminal activity. It has a high level of organization, internal structure, financial, technical and personnel support. It is substantiated that the forensic characteristic of opposition to investigation should be integrated as a separate component into the structure of investigation methodology for those criminal offenses that are characterized by active opposition. It should be built on the basis of: 1) analysis of typical methods and mechanisms of opposition; 2) research on the subject-role structure of opposition; 3) study of changes in the investigative complex caused by targeted influence on evidence.

Keywords: pre-trial investigation; counteracting investigation; investigative activities; overcoming counteracting investigation; components of counteracting investigation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики,

написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aleksandrenko, O. V. (2004). *Kryminalistychni problemy podolannia protydii rozsliduvanniu* [The criminalistic problems of overcoming of counteraction to investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> [in Ukrainian].
- Bohdaniuk, R. I. (2025). *Podolannia protydii vyivlenniu ta rozsliduvanniu kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti* [Overcoming resistance to detecting and investigating criminal offenses in the economic activity field] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0825U001351> [in Ukrainian].
- Chesakova, M. S. (2019). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv ta shliakhy yii podolannia na stadii dosudovoho rozsliduvannia* [Counteraction to crime investigation and ways of its overcoming at the stage of pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> [in Ukrainian].
- Hrytsiuk, I. V. (2012). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv u sferi opodatkovannia* [Counteraction to investigate crimes in the area of taxation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004215> [in Ukrainian].
- Hutnik, K. V. (2010). *Rozsliduvannia zlochyniv v umovakh protydii, yaka chynytisia z vykorystanniam sotsialnoi napruhy* [Investigation of crimes in the context of counteraction, which is committed with the use of social tension] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Mudretskyi, R. V. (2019). *Podolannia protydii sudovomu rozgliadu u kryminalnykh provadzhenniakh* [Overcoming the Counteraction to Trial in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kryvyi Rih. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> [in Ukrainian].
- Patreluk, D. (2017). *Ob'ekt protydii kryminalnomu peresliduvanniu* [Object of Counteracting to Criminal Prosecution]. *National Law Journal: Theory and Practice*. No. 12. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/31.pdf [in Ukrainian].
- Piddubnyi, V. V. (2020). *Podolannia protydii rozsliduvanniu zlochyniv ekonomichnoi spriamovanosti* [Overcoming the Counteraction to the Investigation of Economic Crimes] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> [in Ukrainian].
- Pletenets, V. M. (2020). *Teoretychni ta prakseologichni zasady podolannia protydii dosudovomu rozsliduvanniu* [Theoretical and praxeological principles of overcoming opposition to pre-trial investigation] : monohrafiia. Odesa. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> [in Ukrainian].
- Romtsiv, O. I. (2016). *Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti* [Special aspects of overcoming counteraction to investigation of crimes in the sphere of official activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U003853> [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2005). *Taktyka usunenennia protydii rozsliduvanniu zlochyniv, shcho vchyniautsia orhanizovanyymi zlochyynym hrupamy* [Tactics of countering obstruction of the investigation of crimes committed by organized criminal groups] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> [in Ukrainian].
- Shekhavtsov, R. M. (2003). *Formy ta sposoby protydii rozsliduvanniu zlochyniv ta zasoby yikh podolannia (za materialamy kryminalnykh sprav pro vymahannia, vchyneni orhanizovanyymi hrupamy, zlochyynymy orhanizatsiiami)* [The forms and ways of counteraction to investigation and means of their overcoming (on materials of criminal cases of squeeze, accomplished by the organized groups, criminal organizations)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> [in Ukrainian].

- Trepak, V. M. (2011). *Rozkryttia ta rozsliduvannia khabarnytstva, vchyniuvanoho sudamy, ta podolannia protydii zasobamy operativno-rozshukovoi diialnosti* [Disclosure and investigation of bribery committed by judges and overcoming resistance through operational and investigative activities] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/rozkrit-tya-ta-rozsliduvannya-habarnictva-vchinyu-vanogo-suddyami-ta-podolannya-protidii-zasobami-ope.html> [in Ukrainian].
- Vartsaba, V. M. (2003). *Rozsliduvannia zlochyniv orhanizovanykh zlochynnykh hrup (takyko-psykholohichni osnovy)* [Investigation of Crimes Committed by Organized Criminal Groups (Tactical and Psychological Grounds)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> [in Ukrainian].
- Таркан, О. (2025). Діяльнісна природа протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 148—161. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.11.

Мистецтвознавча експертиза в розслідуванні та доказуванні контрабанди культурних цінностей

Юрій Ковальов *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9159-4499>,
e-mail: koval.98819@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.12 УДК 343.985(477)

Надійшло 23.05.2025 / Рецензовано 28.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — визначити особливості призначення мистецтвознавчої експертизи під час розслідування контрабанди культурних цінностей, розкрити значення висновку експерта для процесу доказування. Для реалізації цієї мети застосовано такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, метод системного аналізу, логіко-структурний, узагальнення та ін. З'ясовано, що мистецтвознавча експертиза — доволі рідкісне явище для правозастосовної діяльності, однак є обов'язковою для призначення під час розслідування контрабанди культурних цінностей, оскільки засвідчення художнього, історичного, етнографічного та наукового значення конкретного об'єкта є підставою для його подальшого збереження, відтворення й охорони та належить винятково до компетенції спеціалістів із відповідним статусом. Зазначено, що під час розслідування запитання про те, чи належить об'єкт до категорії культурних цінностей, слідчі доволі часто адресують експертів, однак відповідь саме на це питання вже є компетенцією правників. Компетенція експерта полягає у визначенні художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору. З огляду на це наголошено, що перед прийняттям рішення про призначення мистецтвознавчої експертизи доцільним є попереднє консультування зі спеціалістом у галузі мистецтвознавства; це дає змогу належно сформулювати експертні завдання, уточнити предмет дослідження й забезпечити якість подальшого висновку та зібраних доказів. З'ясовано, що оцінювання висновку експерта під час досудового розслідування передбачає з'ясування того, чи виконано всі завдання, покладені на експерта, через що

окремі з них не виконано або що вплинуло на неможливість їх виконати і чи доцільно призначати додаткову експертизу. На етапі оцінювання також важливо звернути увагу на те, чи відображено у висновку відомості про кваліфікацію та компетенцію експерта у відповідній царині знань. Під час судового розгляду (на етапі оцінювання висновку експерта) його можуть допитати. Хоча закон прямо не визначає предмета допиту експерта на стадії досудового розслідування, відповідно до правової природи експертизи допит має стосуватися лише тих обставин, які стали відомими експертові у зв'язку з виконанням експертного дослідження, або тих, які мають значення для належного оцінювання висновку. Обґрунтовано, що під час розслідування контрабанди культурних цінностей важливо призначати мистецтвознавчу експертизу, а не звертатися до інших форм застосування спеціальних знань, оскільки лише проведення експертизи гарантуватиме отримання доказу, який відповідатиме ознакам допустимості, належності й достовірності, а тому може бути покладений в основу доказування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; злочин; спеціальні знання; експертиза; мистецтвознавча експертиза; оцінювання доказу.

Постановка наукової проблеми

Для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, важливе значення мають спеціальні знання. Судовий розгляд неможливий без їх застосування, оскільки низка питань, які потребують розв'язання, перебувають поза межами професійної компетенції сторони обвинувачення. Насамперед ці питання стосуються з'ясування природи й сутності предмета, який особа намагалася перемістити поза митним контролем або із приховуванням від такого контролю.

Ознаки в діях особи контрабанди культурних цінностей, під якими розуміють «об'єкти матеріальної та духовної

культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні»¹, відповідальність за яку передбачена ст. 201 Кримінального кодексу України², визначають на підставі застосування спеціальних знань спеціалістів та експертів.

На відміну від звичайних рухомих речей, культурні цінності мають низку специфічних ознак, які відмежовують їх від інших предметів матеріального світу. Саме тому під час визначення належності певного об'єкта, який переміщують через митний кордон України, до категорії культурних або історичних цінностей слід обов'язково враховувати час його створення (епоху, століття), спосіб

1 Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 10.05.2025).

2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

виготовлення (ручна або механізована праця), ступінь збереженості, цілісність, раритетність, художню вартість та оригінальність. До провідних експертних завдань у такій ситуації належить з'ясування того, чи наділений об'єкт дослідження тим вагомим значенням, що характерно для культурної цінності. На практиці представники органів досудового розслідування доволі часто ставлять перед експертами завдання, які належать до компетенції правників. Окрім того, саме в цих дослідженнях доволі часто експерти об'єктивно не мають змоги виконати покладені на них завдання. Це ускладнює процес оцінювання³ висновку експерта та актуалізує завдання з пошуку альтернативних джерел доказів тих обставин, що становлять обов'язковий предмет доказування у кримінальному провадженні. Ураховуючи, що до цих питань представники наукової спільноти підходять поки що опосередковано, вважаємо за потрібне розв'язати їх у межах цієї наукової праці.

Мета статті

Визначити особливості призначення мистецтвознавчої експертизи під час розслідування контрабанди культурних цінностей, розкрити значення висновку експерта для процесу доказування.

Методи дослідження

Для реалізації цієї мети застосовано такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, діалектичний, системного аналізу,

логіко-структурний, узагальнення та ін. Діалектичний метод забезпечив цілісне розуміння сутності мистецтвознавчої експертизи як юридичного й культурного феномена, її місця в системі судових доказів, взаємозв'язку між компетенцією експерта та повноваженнями правників. Системно-структурний метод дав змогу: 1) виокремити функційні елементи мистецтвознавчої експертизи (предмет, завдання, стадії призначення); 2) визначити її роль у структурі кримінального провадження (особливо на етапі оцінювання доказів); 3) систематизувати функції слідчого, експерта, прокурора та суду в процесі призначення й оцінювання висновку експерта.

Формально-логічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) застосовано для визначення та опису складових процесу призначення експертизи (збирання матеріалів, постановка запитань, вибір експерта тощо), синтез забезпечив узагальнення отриманих результатів, індукція сприяла формулюванню загальних положень на підставі аналізування поодиноких прикладів із практики, дедукція — для формулювання висновків щодо допустимості й належності доказів.

Порівняльно-правовим методом послуговувались для зіставлення правового регулювання різних форм застосування спеціальних знань (консультація, участь спеціаліста, експертиза), розмежування компетенції експерта і слідчого, суду у розв'язанні певних питань та оцінюванні висновку експерта.

3 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами (наприклад, «оцінка висновку експерта»).— *Ред.*

Аналіз основних досліджень і публікацій

Теоретичні й методологічні аспекти мистецтвознавчої експертизи досліджували та продовжують вивчати В. Бітаєв зі співавторами ⁴, П. Біленчук та О. Шульга ⁵, І. Гора ⁶, О. Дібіков ⁷, А. Долуда та О. Пукліч ⁸, О. Калашникова ⁹, Н. Карпінська ¹⁰, М. Курко зі співавторами ¹¹, Н. Ревенок ¹², М. Романов та Е. Єфремян ¹³, І. Ходченко ¹⁴ та багато інших. Аналітичний огляд наукових праць

українських теоретиків і практиків дає змогу констатувати, що ця проблематика охоплює широке коло питань, адже дослідження різноманітних об'єктів (живопису, музичної творчості, стародрукованих книг, об'єктів нумізматики та фалеристики тощо) характеризується своїми тонкощами й проблемними запитаннями.

Комплексно до визначення сутності та значення результатів мистецтвознавчої експертизи в системі засобів процесуальної діяльності органів досудового розслідування та суду під час розслідування

- 4 Бітаєв В. А., Шульгіна В. Д., Шман С. Ю. Методичні засади експертного дослідження культурних цінностей : навч.-метод. посіб. Київ, 2010. 128 с. URL: http://library.nakkkim.edu.ua:8080/libdoc/knugu/knygy2/mystectvoznnavci/bitaev_metod_zasady.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
- 5 Біленчук П. Д., Шульга О. О. Консолідований порівняльно-аналітичний аналіз мистецтвознавчих досліджень в Україні: правове і науково-методичне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 180—183. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
- 6 Гора І. В. Проблеми судово-мистецтвознавчої експертизи в судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4 (29). С. 42—49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2015_8_4_4 (дата звернення: 10.05.2025).
- 7 Дібіков О. О. Судова мистецтвознавча експертиза. *Молодий вчений*. 2024. № 6 (130). С. 25—31. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5 (дата звернення: 10.05.2025).
- 8 Долуда А. О., Пукліч О. С. Класифікація об'єктів судової мистецтвознавчої експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 399—405. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_55 (дата звернення: 10.05.2025).
- 9 Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ, 2006. 479 с. URL: <https://surl.li/dfcfaq> (дата звернення: 10.05.2025).
- 10 Карпінська Н. Проблемні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 124—129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_2_27 (дата звернення: 10.05.2025).
- 11 Курко М. Н., Біленчук П. Д., Шульга О. О. Правове і наукове забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні: системний аналіз. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 123—131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21 (дата звернення: 10.05.2025).
- 12 Ревенок Н. М. Сучасні методи мистецтвознавчої та технологічної експертизи виробів з порцеляни та фаянсу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 154—158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_35 (дата звернення: 10.05.2025).
- 13 Романов М., Єфремян Е. Теоретичні питання та загальні методичні положення судово-трасологічного дослідження контактної взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 147—155. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4235> (дата звернення: 10.05.2025).
- 14 Ходченко І. Л. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 460—465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57 (дата звернення: 10.05.2025).

кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганнями на культурні й історичні цінності, підійшов О. Шульга¹⁵.

Особливості призначення мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні досліджували представники Харківського національного університету внутрішніх справ¹⁶, О. Шульга та Т. Лелюк¹⁷ і деякі інші. Допоки не вирішеними питаннями залишаються різні аспекти призначення мистецтвознавчих експертиз у контексті сформованої слідчої ситуації та оцінювання отриманих висновків, тому ці питання й покладено в основу нашого дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження

Судово-мистецтвознавча експертиза — окрема сфера судової експертної діяльності, яка поєднує елементи мистецтвознавства та правничої науки. Її предметом є дослідження й оцінювання художніх об'єктів у межах кримінальних проваджень і їх судового розгляду.

До об'єктів, які можуть підлягати мистецтвознавчому експертному дослідженню, належать антикварні речі, твори монументального та станкового живо-

пису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, а також архітектурні пам'ятки, скульптурні композиції, малі форми пластики, музичні інструменти, нотні видання. Окрім того, дослідженню підлягають предмети нумізматики, фалеристики, геральдики та вексилології (зокрема, герби і прапори), а також друковані матеріали, аудіо- та відеозаписи, фотографії¹⁸.

До основних завдань мистецтвознавчої експертизи належать, зокрема, установлення автентичності й ідентичності мистецьких творів, визначення їхньої художньої, історичної та культурної цінності, а також участь у вирішенні правових питань, пов'язаних із поділом майна або розслідуванням фактів незаконного переміщення чи обігу культурних об'єктів¹⁹.

Фахівці у сфері мистецтвознавства поєднують знання з історії й теорії мистецтва з методами судової експертизи, що дає змогу формувати виважені, аргументовані висновки, необхідні для прийняття обґрунтованих рішень у справах, пов'язаних із мистецькими об'єктами. Окрім цього, цілком обґрунтованим і необхідним є формулювання для мистецтвознавчої експертизи запитань не лише щодо ідентифікації об'єкта та його належності до культурних цінностей,

- 15 Шульга О. О. Судово-мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Київ, 2020. 273 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content> (дата звернення: 10.05.2025).
- 16 Бугайчук К. Л., Корнієнко Д. М., Стреляний В. І. та ін. Особливості призначення і проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням : наук.-метод. рек. Харків, 2015. 63 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bea43b05-e24c-4252-9f87-e6560334535a/content> (дата звернення: 10.05.2025).
- 17 Шульга О., Лелюк Т. Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 68—78. DOI: [10.33270/03233201.68](https://doi.org/10.33270/03233201.68) (дата звернення: 10.05.2025).
- 18 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень ; Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
- 19 Там само.

а й щодо визначення характеру, причин і часу погіршення його стану, розрахунку вартості робіт з усунення шкоди, спричиненої контрабандними діями, або обчислення вартості знищеного об'єкта. До того ж не виключається й необхідність з'ясування обставин, які можуть свідчити про завдання моральної шкоди власникові культурної цінності — як фізичній, так і юридичній особі²⁰.

У контексті з'ясування специфіки провідних завдань мистецтвознавчої експертизи слід зауважити, що доведення автентичності твору мистецтва полягає у підтвердженні факту його створення конкретним автором або в певний історичний період. Це надзвичайно важливий аспект, зважаючи на те, що ринок мистецтва часто стикається з копіями та підробками. Для визначення автентичності проводять комплексне дослідження:

- 1) стилістичних особливостей і техніки виконання — оцінюють відповідність роботи характерній манері автора, якому приписують цю роботу;
- 2) матеріалів — аналізують фарби, полотно, рами та інші матеріали, що дає змогу визначити орієнтовний час створення об'єкта;
- 3) історії походження (провенансу) — вивчають документи, архівні джерела, висновки експертів, що підтверджують ланцюжок володільців твору²¹.

Атрибуція (установлення авторства) передбачає ідентифікацію конкретного автора мистецького об'єкта. Для цього експерти: а) досліджують підписи, монограми; б) вивчають історичні матеріали

й архіви; в) застосовують технічні методи, зокрема рентгенографію, аналіз ультрафіолетовим світлом тощо, які дають змогу виявити приховані підписи, записи або сліди коригування²².

Іще одним типовим завданням є оцінювання ринкової вартості, що передбачає визначення вартості твору мистецтва. Це має важливе значення в судових процесах, зокрема у випадках: а) поділу майна; б) страхових відшкодувань; в) оцінювання збитків, спричинених пошкодженням об'єкта. Наприклад, у справі Ямпільського районного суду Сумської області встановлювали вартість 14 предметів старовини, зокрема: перстень із круглим пласким щитком III—IV ст. до н. е., виготовлений зі сплаву золота, міді, заліза, паладію та срібла, масою 2,53 г; трьохнамистове скроневе кільце XII—XIV ст., виготовлене зі сплаву золота, міді, заліза, паладію та срібла, масою 4,11 г; дротяна сережка, що належить до прикрас черняхівської культури, виготовлена зі сплаву золота, міді, паладію та срібла, масою 0,84 г; підвіска-ароматниця у вигляді відерця, яка належить до прикрас черняхівської культури, виготовлена зі сплаву золота, міді, паладію та срібла, масою 1,26 г; підвіска-ароматниця у вигляді рогу, яка належить до прикрас черняхівської культури, виготовлена зі сплаву золота, міді, паладію та срібла, масою 0,70 г. Згідно з висновком судової мистецтвознавчої експертизи від 26.04.2021 р. № СЕ-19/111-21/12621-МЗ ці колекційні старовинні предмети належать до культурних цінностей, орієнтовна вартість становить 15 414 грн²³.

20 Костін М. І. Контрабанда. Доказування обставини вчинення злочину на досудовому слідстві: монографія. Київ, 2003. С. 75.

21 Дібіков О. О. Зазнач. твір. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5 (дата звернення: 10.05.2025).

22 Там само.

23 Вирок Ямп. райсуду Сум. обл. від 11.01.2024 р. Справа № 576/3518/23. Провадж. 1-кп/590/71/24/ЄДРСР: вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96157122> (дата звернення: 10.05.2025)

Оцінювання стану збереженості пошкоджених творів полягає у визначенні обсягу завданих збитків і потреби в реставрації. Розв'язання цього завдання передбачає проведення: а) візуального оцінювання об'єкта; б) технічного дослідження, яке може містити інфрачервоне знімання, рентген, мікроскопічний аналіз шарів фарби та матеріалів, використаних для створення об'єкта.

Визначення культурного та історичного значення — одне з типових завдань мистецтвознавчої експертизи, яку призначають під час розслідування злочинів досліджуваного нами виду. Це актуально, наприклад, для: а) археологічних артефактів; б) творів давнього мистецтва, які мають значення для історії, національної спадщини або міжнародного культурного обміну²⁴.

У межах класу мистецтвознавчих експертиз виокремлюють два основні роди:

- 1) *судово-мистецтвознавчу експертизу* творів мистецтва, спрямовану на дослідження предметів з метою визначення їхньої історичної, наукової або культурної цінності. До об'єктів такої експертизи належать твори живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури тощо;
- 2) *судово-психолого-мистецтвознавчу експертизу*, яка спеціалізується на аналізуванні аудіовізуальних, друкованих і цифрових матеріалів (кіно-, відеопродукції, поліграфічної продукції, мультимедійних носіїв тощо) з метою визначити, чи належать вони до порнографічної

продукції або такої, що пропагує культ насильства й жорстокості.

Ці напрями мають важливе значення в контексті кримінального провадження із захисту суспільної моралі, національної культурної спадщини, а також правового оцінювання мистецьких об'єктів і медіаконтенту²⁵.

Під час проведення таких експертиз експерт-мистецтвознавець зазвичай виконує різнопланові дослідження, які можуть містити: а) аналіз матеріалів, із яких виготовлено художній виріб; б) дослідження авторського підпису або клейма; в) вивчення манери письма (художнього стилю); г) виявлення ознак утручання (псування, реставрації або пізніших перероблень).

З огляду на це, у комплексній судово-мистецтвознавчій експертизі зазвичай виокремлюють два основні етапи:

- 1) *техніко-технологічне дослідження*, спрямоване на аналізування матеріальної структури об'єкта та встановлення його автентичності, тобто визначення, чи є цей предмет оригінальним твором або лише імітацією чи копією;
- 2) *мистецько-художнє дослідження*, яке містить: а) формально-стилістичний аналіз (дослідження елементів художнього стилю); б) історико-мистецтвознавче дослідження (визначення часу й місця створення об'єкта, його школи або авторства, сюжету, функційного призначення)²⁶.

Діагностичні експертизи у сфері мистецтвознавства умовно поділяють на прості та складні: прості спрямовані на встановлення окремих характерис-

24 Дібіков О. О. Зазнач. твір. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5 (дата звернення: 10.05.2025).

25 Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 235 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 20.02.2025).

26 Там само.

тик або станів мистецьких об'єктів без необхідності глибокого комплексного аналізу; складні мають більш розгорнутий характер і, зберігаючи мистецтвознавчу основу, водночас містять елементи криміналістичного аналізу. Такими експертизами послуговуються у справах, де йдеться про незаконний обіг культурних цінностей, контрабанду, підробку витворів мистецтва тощо.

Зауважимо, що не за всіма об'єктами експерт може надати діагностичний або категоричний висновок. Наприклад, у справі, розглянутій Ожтвбрським районним судом м. Полтави, призначено мистецтвознавчу експертизу трьох фрагментів старовинного одягу та п'ятдесяти трьох скіфських наконечників для стріл. Згідно з висновком судової мистецтвознавчої експертизи, 53 наконечники для стріл, вилучені з міжнародного поштового відправлення, складають археологічну колекцію скіфських наконечників для стріл VII ст. до н. е.— IV ст. н. е. й належать до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Визначити належність трьох фрагментів предметів побуту, схожих на фрагменти поясного набору або кінської зброї та гудзик, виготовлених, імовірно, у VII—XIX ст., до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення, неможливо, тому що ці об'єкти є лише фрагментами предметів побуту та місце їх знаходження (археологічної знахідки) не визначено²⁷. Така практика актуалізує потребу у визначенні альтернативних шляхів пошуку та збирання доказів у подібних слідчих ситуаціях, адже, імовірно, за наявності всіх фрагментів вилучених об'єктів і надання їх експертам можна

було б з'ясувати їхнє походження та виконати інші завдання.

Судово-мистецтвознавча експертиза виконує не лише культурно-мистецьке, а й правозастосовне завдання, зосереджуючись як на мистецькому аналізі, так і на засвідченні (доказуванні) обставин кримінального правопорушення.

Призначення судово-мистецтвознавчої експертизи у кримінальному провадженні є складним, структурованим процесом, що охоплює низку послідовних стадій, які реалізують уповноважені особи — слідчий, прокурор або суддя. Цей процес передбачає:

- а) усвідомлення необхідності проведення мистецтвознавчої експертизи;
- б) вибір оптимального моменту для її призначення в межах розслідування;
- в) збирання й підготовку відповідних матеріалів для надання судовому експертові;
- г) формулювання експертних завдань, тобто кола запитань, на які має дати відповіді експерт;
- д) визначення експертної установи або конкретного експерта, якому доручать проведення експертизи;
- е) оформлення відповідної постанови про призначення експертизи (якщо ініціатор — слідчий або прокурор) або ухвали суду (у разі судового провадження).

Судово-мистецтвознавча експертиза має статус процесуальної дії, яку здійснюють у межах доказування та яка є самостійним джерелом доказів. Її особливість полягає в тому, що експерт-мистецтвознавець, спираючись на свої спеціальні знання, досвід і навички, самостійно з'ясовує нові факти, що мають

27 Вирок Ожтвбр. райсуду м. Полтави від 09.04.2021 р. Справа № 554/5955/19. Провадж. № 1-кп/554/153/21 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96157122> (дата звернення: 10.05.2025).

доказове значення для справи. Це відрізняє експертизу від інших форм застосування спеціальних знань, наприклад, участі спеціаліста під час огляду або вилучення предметів.

У практиці розслідування важливо враховувати, що проведення судово-мистецтвознавчої експертизи експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинне мати доповнювальний характер, а не підміняти офіційну експертну діяльність державних установ.

Процесуальне рішення про призначення мистецтвознавчої експертизи, якщо ініціатором є сторона обвинувачення, оформлюють у вигляді постанови слідчого або прокурора відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України²⁸. Перед прийняттям такого рішення доцільним є попереднє консультування зі спеціалістом у сфері мистецтвознавства, що дає змогу належно сформулювати експертні завдання, уточнити предмет дослідження та забезпечити якість подальших процесуальних дій.

Зауважимо, що доволі дискусійним питанням у правозастосовній діяльності залишається з'ясування та перевірка професійної компетенції судового експерта. Так, у раніше згаданий судовій справі (щодо скіфських наконечників для стріл) захисник заперечував можливість визнання судового експерта, який раніше провів дослідження, таким, що відповідає вимогам Закону України «Про судову експертизу». Задля перевірки або спростування доводів захисника суд провів допит експерта. Під час допиту з'ясовано, що зазначений судовий експерт має вищу мистецтвознавчу

освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень «Спеціаліст», кваліфікацію судового експерта за спеціальністю 15.1 «Мистецтвознавчі дослідження», 3-й кваліфікаційний клас судового експерта, стаж експертної роботи з 2008 року. Допитувана експертка підтвердила зроблений нею висновок, зазначивши літературу, наукові джерела, якими вона послуговувалась та які зазначила у висновку експерта. Досліджуючи надані їй на експертизу 53 предмети, а саме наконечники для стріл, вона дійшла висновку, що вони перебувають у задовільному стані збереженості зі слідами природної патини. Під час їх порівняння зі зразками скіфських наконечників стріл з археологічного словника У. Брея встановлено, що за своїми зовнішніми ознаками та формою вони належать до предметів часів скіфської культури (VII ст. до н. е. — IV ст. н. е.). Досліджувані наконечники є автентичними, належать до так званих копанок, про що свідчать природна патина та стан збереженості²⁹.

За результатами оцінювання цих доказів суд визнав висновок експерта належним і допустимим доказом, а також відхилив доводи сторони захисту про те, що надані на дослідження предмети старовини неможливо дослідити, оскільки їх знайдено не під час археологічних розкопок і вони не є колекцією.

Щодо оцінювання висновку експерта науковці наголошують, що воно відбувається у два послідовні етапи. Перший передбачає аналіз процесуальної складової призначення та виконання експертизи, а другий — оцінювання її наукової та фактичної обґрунтованості. У межах цього оцінювання слід з'ясувати: по-перше, чи містить висновок ві-

28 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

29 Вирок Октябр. райсуду м. Полтави ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96157122> (дата звернення: 10.05.2025).

домості, які підтверджують кваліфікацію експерта у відповідній сфері знань; по-друге, чи відповідає профіль цих знань питанням, поставленим перед експертом; по-третє, чи дійсно розв'язання таких питань потребує спеціальних знань; по-четверте, чи відповідають методи, які застосував експерт для виконання поставлених завдань, його спеціалізації та рівню компетентності. Водночас важливо з'ясувати, чи не перевищив експерт меж своєї професійної компетенції. Одним зі способів перевірки обґрунтованості висновку експерта в досудовому провадженні є допит експерта. Хоча закон прямо не визначає предмета допиту експерта на стадії досудового розслідування, відповідно до правової природи експертизи допит має стосуватися лише тих обставин, які стали відомими експертові у зв'язку з виконанням експертного дослідження, або тих, які мають значення для належного оцінювання висновку³⁰.

До обставин, що можуть з'ясовувати під час допиту, належать, зокрема, відомості про освіту експерта, його професійний стаж, практичний досвід у проведенні досліджень відповідного профілю; методики, застосовані під час експертизи; роз'яснення суті проведених експериментів та їхнього значення для формування висновків. Так, у згаданій справі суд посилався на те, що під час проведення експертизи експертка зважала на сліди патини на досліджуваних об'єктах і дані, отримані методом порівняння зі зразками скіфських нако-

нечників стріл із археологічного словника, що обґрунтувала в описовій частині експертизи з посиланням на відповідні наукові джерела. У суду не залишилося сумнівів у компетенції експертки, яку попередили про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта та відмову від виконання покладених на неї обов'язків³¹.

Водночас, якщо слідчий або прокурор під час допиту намагається отримати від експерта відповіді на питання, які не пов'язані з проведеним дослідженням, але належать до сфери його знань, такі дії виходять за межі допустимого предмета допиту. У такому разі йдеться вже не про допит як процесуальну дію, а про консультативну форму застосування спеціальних знань. Хоча надання консультацій експертом передбачено можливостями кримінального провадження, його не можна здійснювати у формі допиту, оскільки останній має чітко визначену процесуальну природу³².

Висновки

Мистецтвознавча експертиза — доволі рідкісне явище для правозастосовної діяльності, однак вона є обов'язковою під час розслідування контрабанди культурних цінностей, оскільки засвідчення художнього, історичного, етнографічного та наукового значення конкретного об'єкта є підставою для збереження, відтворення й охорони та належить винятково до компетенції спеціалістів із відповідним статусом.

30 Шульга О., Лелюк Т. Зазнач. твір. С. 74—75. DOI: 10.33270/03233201.68 (дата звернення: 10.05.2025).

31 Вирок Октябр. райсуду м. Полтави ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96157122> (дата звернення: 10.05.2025).

32 Колесник Ю. В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 198 с. ; Шульга О., Лелюк Т. Зазнач. твір. С. 68—78. DOI: 10.33270/03233201.68 (дата звернення: 10.05.2025).

Запитання про те, чи належить об'єкт до категорії культурних цінностей, слідчі доволі часто ставлять на розгляд експерта, однак відповідь на це запитання є вже компетенцією правників. Компетенція експерта полягає у визначенні художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору. Саме тому перед прийняттям рішення про призначення мистецтвознавчої експертизи доцільним є попереднє консультування зі спеціалістом у сфері мистецтвознавства, що дає змогу належно сформулювати експертні завдання, уточнити предмет дослідження та забезпечити якість зібраних доказів і подальшого висновку.

Оцінювання висновку експерта під час досудового розслідування передбачає з'ясування того, чи розв'язано всі завдання, поставлені перед експертом, з яких причин окремі з них неможливо розв'язати або що вплинуло на можливість їх розв'язання й чи доцільно призначати додаткову експертизу. На етапі оцінювання також важливо приділити увагу тому, чи відображено у висновку відомості про кваліфікацію та компетенцію експерта у відповідній галузі знань. Під час судового розгляду на етапі оцінювання висновку експерта можна провести його допит. Хоча закон прямо не визначає предмета допиту експерта на стадії досудового розслідування, відповідно до правової природи експертизи допит має стосуватися лише тих обставин, які стали відомими експертові у зв'язку з виконання ним експертного дослідження, або тих, які мають значення для належного оцінювання висновку.

Зауважимо, що під час розслідування контрабанди культурних цінностей важливо призначати мистецтвознавчу експертизу, а не звертатися до інших форм застосування спеціальних знань, оскільки лише проведення експертизи

гарантуватиме отримання доказу, який відповідатиме ознакам допустимості, належності та достовірності, а тому може стати підґрунтям доказування.

Art Forensics in Investigating and Proving Smuggling of Cultural Property

Yurii Kovalov

The purpose of this article is to determine the specifics of appointment of art forensics during investigation of the smuggling of cultural values, to reveal the significance of the expert's conclusion for the process of proof. For achieving this goal, such general scientific methods as analysis and synthesis, the method of system analysis, logical-structural, generalization, etc. were used. It was found that art historical expertise is a rather rare phenomenon for law enforcement activities, but it is mandatory for appointment during investigation of smuggling of cultural values, because certifying the fact that a specific object has artistic, historical, ethnographic and scientific significance, which is the basis for its further preservation, reproduction and protection, is exclusively within the competence of specialists with the appropriate status. It was established that during the investigation, investigators quite often address the question of whether an object belongs to the category of cultural values to forensic expert, however, the solution of this issue is already the competence of lawyers. The competence of forensic expert consists in determining artistic level, historical significance, cultural value and condition of the work. In view of this, it is emphasized that before making a decision to appoint an art expert, it is advisable to consult with a specialist in the field of art history; this allows to properly formulate expert tasks, clarify the research topic of and ensure quality of subsequent conclusion and the collected evidence. It was found that the assessment of the expert's conclusion during the pre-trial investigation involves finding out whether all the tasks assigned to the expert have

been solved, for what reasons some of them cannot be solved or what influenced the impossibility of solving them, and whether it is advisable to appoint an additional examination. At the assessment stage, it is important to pay attention to whether the conclusion reflects information about the expert's qualifications and competence in the relevant field of knowledge. During the trial, at the stage of evaluating the expert's conclusion, his interrogation may be conducted. Although the law does not directly determine the subject of the expert's interrogation at the stage of pre-trial investigation, in accordance with the legal nature of forensic examination, interrogation should concern only those circumstances that became known to the expert in connection with the performance of forensic research or those that are important for the proper assessment of the conclusion. It is justified that during investigation of the smuggling of cultural values, it is prudent to appoint an art historical examination, and not to resort to other forms of specific expertise application, because only the conduct of the examination will guarantee the receipt of evidence that meets the criteria of admissibility, relevance and reliability and therefore can be used as the basis for proof.

Keywords: criminal offense; crime; specific expertise; examination; art forensics; evidence evaluation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики,

написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bilenchuk, P. D., Shulha, O. O. (2016). Konso-lidovanyi porivnialno-analitychnyi analiz mystetstvoznavchykh doslidzhen v Ukraini: pravove i naukovu-metodychne zabezpe-chennia [Consolidated comparatively-analytical analysis of study of art researches in Ukraine: legal and scientifically-methodological providing]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 4. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf [in Ukrainian].
- Bitaiiev, V. A., Shulhina, V. D., Shman, S. Yu. (2010). *Metodychni zasady ekspertnoho dosli-dzhennia kulturnykh tsinnosti* [Methodological principles of expert research of cultural values] : navch.-metod. posib. Kyiv. URL: http://library.nakkkim.edu.ua:8080/libdoc/knugu/knygy2/mystetstvoznavci/bitaiiev_metod_zasady.pdf [in Ukrainian].
- Buhaichuk, K. L., Korniiienko, D. M., Strelia-nyi, V. I. ta in. (2015). *Osoblyvosti pryz-nachennia i provedennia ekspertyzy shcho-do vyznachennia rozmiru materialnykh zbytkiv, shkody nemainovoho kharakteru, shkody dovkilliu, zapodiianoi kryminalnym pravoporushenniam* [Features of the appoint-ment and examination to determine the amount of material damage, non-property damage, environmental damage caused by a criminal offense] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bea43b05-e24c-4252-9f87-e6560334535a/content> [in Ukrainian].
- Dibikov, O. O. (2024). Sudova mystetstvoznavcha ekspertyza [Forensic art expertise]. *Molo-dyi vchenyi*. № 6 (130). DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5 [in Ukrainian].
- Doluda, A. O., Puklich, O. S. (2016). Klasyfika-tsiia ob'ektiv sudovoi mystetstvoznavchoi ekspertyzy [Classification of the objects of forensic fine art examination]. *Teoriia ta*

- pratyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_55 [in Ukrainian].
- Furman, Ya. V. (2009). *Osnovy metodyky rozsliduvannia kontrabandy kulturnykh tsinnosti* [The fundamentals of methodology of investigation of cultural property smuggling] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> [in Ukrainian].
- Hora, I. V. (2015). Problemy sudovo-mystetstvoznavchoi ekspertyzy v sudochynstvi Ukrainy [Problems of forensic art expertise in legal proceedings of Ukraine]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. T. 8. № 4 (29). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_4_4 [in Ukrainian].
- Kalashnykova, O. L. (2006). *Osnovy mystetstvoznavchoi ekspertyzy ta vartisnoi otsinky kulturnykh tsinnosti* [Fundamentals of art expertise and valuation of cultural values] : pidruchnyk. Kyiv. URL: <https://surl.li/dfqao> [in Ukrainian].
- Karpinska, N. (2017). Problemni aspekty sudovoi mystetstvoznavchoi ekspertyzy [Problematic Aspects of the Judicial Expertise of Artistic Works]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2 (10). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_2_27 [in Ukrainian].
- Khodchenko, I. L. (2017). Teoretychni aspekty sudovoi mystetstvoznavchoi ekspertyzy [Theory aspects of the forensic art expertise]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2017. Vyp. 62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57 [in Ukrainian].
- Kolesnyk, Yu. V. (2016). *Slidchi ta nehlasni slidchi (rozshukovi) dii yak kryminalistychni zasoby diialnosti slidchoho v dosudovomu rozsliduvanni* [Investigative and covert investigative (detective) actions as forensic means of investigator's activity in pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kostin, M. I. (2003). *Kontrabanda. Dokazuvannia obstavyny vchynennia zlochynu na dosudovomu slidstvi* [Smuggling. Proving the circumstances of the crime during the pre-trial investigation] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Kurko, M. N., Bilenchuk, P. D., Shulha, O. O. (2014). *Pravove i naukowe zabezpechennia mystetstvoznavchykh doslidzhen v Ukraini: systemnyi analiz* [Legal and scientific support for art history research in Ukraine: system analysis]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21 [in Ukrainian].
- Revenok, N. M. (2015). Suchasni metody mystetstvoznavchoi ta tekhnolohichnoi ekspertyzy vyrobiv z portseliany ta faiansu [Modern methods of study of art and technological examination of wares from porcelain and glazed pottery]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakk-km_2015_2_35 [in Ukrainian].
- Romanov, M., Efremyan, E. (1999). Modern methods of art and technological examination of porcelain and faience products [Theoretical issues and general methodological provisions of forensic-trasological research of contact interaction of objects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2 (17). URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4235> [in Ukrainian].
- Shulga, O. O. (2020). *Sudovo-mystetstvoznavcha ekspertyza u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy* [Forensic art expertise in the criminal justice of Ukraine] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-e923a28bc157/content> [in Ukrainian].
- Shulga, O., Lelyuk, T. (2023). *Orhanizatsiini y taktiko-psykholohichni zasady provedennia sudovo-mystetstvoznavchykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Organizational and Tactical and Psychological Fundamentals Conduct of Forensic art Examinations in Criminal Proceedings]. *Yurydychna psykholohiia*. № 1 (32). DOI: [10.33270/03233201.68](https://doi.org/10.33270/03233201.68) [in Ukrainian].

Ковальов, Ю. (2025). Мистецтвознавча експертиза в розслідуванні та доказуванні контрабанди культурних цінностей. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 162—174. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.12](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.12).

Доказування майнової шкоди в господарських кримінальних правопорушеннях

Віталій Усатий *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3325-4530>,
e-mail: usatii.v.o@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.13 УДК 343.985(477)

Надійшло 15.05.2025 / Рецензовано 21.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

Мета статті — з'ясувати особливості доказування майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. З'ясовано, що завдання із доказування майнової шкоди у господарських кримінальних правопорушеннях є обов'язковою складовою кримінальної процесуальної діяльності. За цими видами кримінальних правопорушень збирання доказів є компетенцією слідчого, а окремі дослідження — судових експертів, спеціалістів, ревізорів та ін. Завдану кримінальним правопорушенням шкоду потрібно довести саме у кримінальному провадженні. Важливо також реалізувати комплекс заходів із відшкодування (компенсації) як на стадії досудового провадження, так і під час судового розгляду кримінального провадження (справи). За загальним правилом, у кримінальному провадженні підлягають відшкодуванню або компенсації матеріальні й нематеріальні блага. На стадії досудового розслідування збирають документи, допитують свідків, потерпілих і підозрюваних, ініціюють проведення судових експертиз із метою засвідчити факт завдання майнової шкоди. Обрання конкретного заходу зумовлюють стадія кримінального провадження, особливості слідчої ситуації, а також усвідомлення того, що мети запланованого заходу можна досягти за цих умов. Окреслено окремі аспекти доказування майнової шкоди у господарських кримінальних правопорушеннях, для більшості з яких вона має вирішальне значення у кримінально-правовому контексті. Правові, організаційні й тактичні засади реалізації способів збирання доказів на

підтвердження майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності стануть предметом наших подальших досліджень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; господарська діяльність; доказування; доказ; майнова шкода; процесуальна дія; судова експертиза.

Постановка наукової проблеми

Захист прав і свобод людини та громадянина — фундаментальне завдання держави, на виконання якого потрібно спрямувати діяльність усіх його інституцій. Відновлення порушених прав має стати закономірним результатом діяльності із розв'язання спору, який призвів до погіршення майнового становища особи. Суспільно небезпечні наслідки у вигляді майнової шкоди, що є наслідком учинення кримінального правопорушення, є підставою для вжиття низки кримінальних процесуальних заходів щодо відшкодування такої шкоди потерпілій особі.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності пов'язані з учиненням різноманітних посягань на суспільні відносини (які своєю чергою пов'язані з упровадженням і забезпеченням обігу грошових коштів та цінних паперів), на правову систему оподаткування, процедури бюджетного й валютного регулювання, передбачений законодавцем порядок переміщення товарів через митний кордон і провадження підприємницької діяльності¹. Ця група кримінальних правопорушень є доволі численною, а об'єднує їх низка спільних ознак, однією з яких є спри-

чинення шкоди особі, суспільству або державі. Із урахуванням викладеного, учені виокремлюють певною мірою самостійні види злочинів і кримінальні проступки у групі господарських кримінальних правопорушень, поміж яких:

- 1) учинені у сфері обігу грошей, цінних паперів та інших документів;
- 2) пов'язані з порушенням обумовленого митними правилами порядку переміщення предметів через митний кордон України;
- 3) скоєні у сфері приватизації державного та комунального майна;
- 4) пов'язані з учиненням протиправних діянь у сфері оподаткування та загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 5) учинені у сфері забезпечення добросовісної конкуренції;
- 6) такі, що посягають на суспільні відносини із забезпечення діяльності фондового ринку;
- 7) скоєні у сфері забезпечення порядку зайняття підприємницькою або іншою господарською діяльністю;
- 8) учинені у бюджетній сфері;
- 9) пов'язані із забезпеченням прав кредиторів².

Механізм учинення більшості із цих кримінальних правопорушень перед-

- 1 Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 169—175. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/stattya-zlochiny-u-sferi-gospodarskoji-diyalnosti.pdf> (дата звернення: 30.04.2025).
- 2 Винник А. О., Мармура О. З., Пасека О. Ф. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (в схемах) : навч. посіб. / за ред. О. Ф. Пасеки. Львів, 2023. С. 6. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5342/1/gospprav.pdf> (дата звернення: 13.04.2025).

бачає реалізацію комплексу діянь, які містять учинення правочинів, проведення фінансових операцій тощо, що неодмінно завдають майнової шкоди. Так, в окремих складах кримінальних правопорушень законодавець передбачив спричинення шкоди як кваліфікаційної обставини. Зокрема, ч. 3 ст. 206 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) передбачає відповідальність за протидію законній господарській діяльності, що завдала великої шкоди³. Протиправне заволодіння суб'єктом майном підприємства, установи й організації (ст. 206-2 КК України) призводить до обернення цих матеріальних об'єктів на його користь або користь третіх осіб, оскільки створює передумови для вільного розпорядження цим майном⁴.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209 і 258-5 КК України) призводять до заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб⁵.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ст. 212 КК України призводить до ненадходження до бюджету або державного цільового фонду коштів у значному розмірі, а кримінальну відповідальність за несплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхуван-

ня за ст. 212-1 КК України обумовлено у зв'язку із ненадходженням активів до коштів відповідних фондів у значних розмірах⁶.

Завдання великої матеріальної шкоди державі або кредиторів є підставою для відповідальності. Стійка фінансова неспроможність (банкрутство), і як наслідок — завдання великої матеріальної шкоди державі або кредиторів, — настає у зв'язку із доведенням суб'єкта господарської діяльності до банкрутства.

У ч. 4 ст. 220-1 КК України передбачено відповідальність за порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності, які призвели, зокрема, до незаконного збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних із виведенням банку з ринку⁷. Цілий комплекс матеріальних наслідків настає у зв'язку з маніпулюваннями на організованих ринках. Це і заподіяння значної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, і отримання фізичною особою або третіми особами прибутку у значних розмірах, і уникнення такими особами збитків у значних розмірах⁸. Подібні наслідки є обов'язковими в разі незаконного використання інсайдерської інформації (ст. 232-1 КК України)⁹.

Те саме стосується і незаконного використання інсайдерської інформації

3 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін, та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

4 Там само.

5 Там само.

6 Там само.

7 Там само.

8 Там само.

9 Там само.

щодо оптових енергетичних продуктів (ст. 232-3 КК України), адже це діяння зумовлює настання наслідків у вигляді:

- 1) отримання безпідставної фінансової вигоди у значному обсязі особою, яка вчинила відповідні дії, або іншими особами;
- 2) уникнення суттєвих фінансових утрат учасником оптового ринку енергії або сторонніми особами;
- 3) завдання істотної шкоди правам, свободам або законним інтересам окремих осіб, а також державним, суспільним або корпоративним інтересам, що охороняються законом¹⁰.

Заподіяння матеріальної шкоди у значному розмірі є підставою для кваліфікації дій особи за:

- 1) ознаками підроблення документів, поданих для реєстрації випуску цінних паперів;
- 2) приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232-2 КК України);
- 3) завдання матеріальної шкоди у значному розмірі¹¹.

Істотна шкода суб'єктові господарювання є складовою об'єктивної сторони у таких кримінальних правопорушеннях:

- 1) незаконне збирання із метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України);
- 2) розголошення комерційної або банківської таємниці чи професійної таємниці на ринках капіталу й організованих товарних ринках (ст. 232 КК України)¹² тощо.

Для більшості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності характерне настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді майнової шкоди (зокрема, збитків, упущеної вигоди тощо)¹³. Це актуалізує завдання із доказування цього факту, що, безумовно, потребує збирання відповідних доказів, а це, вочевидь, неможливе без компетентного супроводу обізнаними особами у сфері економіки, фінансів, бухгалтерських знань тощо кримінальної процесуальної діяльності представників сторони обвинувачення.

Мета статті

З'ясувати особливості доказування майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові, спеціальні та філософські методи наукового пізнання, які сукупно забезпечили комплексне, послідовне й обґрунтоване висвітлення питань, пов'язаних із доказуванням майнової шкоди у кримінальних провадженнях у сфері господарської діяльності.

Системно-структурний підхід допоміг розглянути доказування як інтегровану частину кримінального процесу, визначити його складові та з'ясувати їх взаємозв'язок у межах досудового розслідування і судового розгляду.

Діалектичний метод забезпечив дослідження правових явищ у розвитку та

10 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

11 Там само.

12 Там само.

13 Винник А. О., Мармура О. З., Пасека О. Ф. Зазнач. твір. 160 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5342/1/gospprav.pdf> (дата звернення: 13.04.2025).

взаємозв'язку, що особливо важливо для розгляду змін у підходах до доказування шкоди в господарських кримінальних правопорушеннях.

Системно-функціональний метод дав змогу оцінити функційне призначення окремих процесуальних інституцій (наприклад, цивільного позову у кримінальному провадженні) у контексті досягнення мети — відшкодування шкоди.

Методи формальної логіки — аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання — задіяно для побудови аргументованих суджень, формування логічно послідовних висновків, а також для конструювання класифікаційних підходів до форм і способів збирання доказів.

Юридико-догматичний метод сприяв аналізу нормативно-правових актів, що регламентують порядок визначення та доказування майнової шкоди, а та-

кож повноваження слідчих, прокурорів і суддів у цій сфері.

Інтерпретаційний (тлумачний) метод допоміг з'ясувати зміст правових норм, пов'язаних із реалізацією права на відшкодування шкоди в межах кримінального провадження, з урахуванням судової практики та доктринального тлумачення.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Різноманітні аспекти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, що є типовими для забезпечення процедури доказування у господарських кримінальних правопорушеннях, досліджували на монографічному рівні: В. Діденко¹⁴, Г. Дондик¹⁵, Н. Дондик¹⁶, Ю. Ковальов¹⁷, І. Петрова¹⁸, І. Пиріг¹⁹, О. Семенюк²⁰, Е. Сімакова-Єфремян²¹, О. Шевченко²²,

- 14 Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 238 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
- 15 Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 256 с.
- 16 Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 208 с.
- 17 Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2021. 251 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100819> (дата звернення: 20.04.2025).
- 18 Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 01.05.2025).
- 19 Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 368 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> (дата звернення: 01.05.2025).
- 20 Семенюк О. А. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Київ, 2024. 253 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29848> (дата звернення: 01.05.2025).
- 21 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 392 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 01.05.2025).
- 22 Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 317 с.

О. Шрамко²³, М. Щербаковський²⁴ та ін. Метою більшості згаданих авторів стало вироблення правових та організаційних засад використання процесуальних і непроцесуальних форм застосування спеціальних знань під час досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Автори сформулювали поняття спеціальних знань з урахуванням їх галузевого розподілу, схарактеризували правові, тактичні й організаційні форми їх застосування на стадії досудового розслідування певних видів і груп кримінальних правопорушень, окреслили функції

та провідні напрями діяльності спеціалістів, зважаючи на їхню спеціалізацію.

Окремі аспекти розслідування та доказування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності висвітлено у працях: Т. Барабаш²⁵, А. Волобуєва²⁶, В. Гусевої та В. Кікінчука²⁷, О. Курмана²⁸, Г. Мудрецької²⁹, Р. Степанюка³⁰, С. Тюленева³¹, С. Трача³² та ін.

Окрім цього, проблематику визначення завданої потерпілій стороні шкоди через учинення щодо неї кримінального правопорушення піддано аналізу в дослідженнях із кримінального процесу, зокрема, у монографічних

- 23 Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Київ, 2021. 269 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102258> (дата звернення: 01.05.2025).
- 24 Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 40 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> (дата звернення: 01.05.2025).
- 25 Барабаш Т. М. Предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 215 с.
- 26 Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 407 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> (дата звернення: 01.05.2025).
- 27 Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2014. 21 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14147/1/Kikinchuk_2014.pdf (дата звернення: 01.05.2025) ; Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> (дата звернення: 01.05.2025).
- 28 Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 218 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0402U002349> (дата звернення: 01.05.2025).
- 29 Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 17 с.
- 30 Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 475 с.
- 31 Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. Вип. 14. С. 29—41. DOI: [10.32782/2522-9656/2024-14-3](https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3) (дата звернення: 05.05.2025) ; Його ж. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112—122. DOI: [10.32631/pb.2024.1.10](https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10) (дата звернення: 05.05.2025).
- 32 Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса, 2023. 452 с.

працях В. Васильєва³³, І. Воробійової³⁴, Д. Любезнікова³⁵, Р. Корякіна³⁶, А. Стебелева³⁷, І. Татарина³⁸ та ін.

Незважаючи на значний внесок учених, слід констатувати, що проблематику доказування майнової шкоди в аспекті досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на науковій ниві поки що не відображено. Тож таке специфічне питання зумовлює потребу активізувати наукові пошуки у цьому напрямі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, право на відшкодування шкоди закріплено за потерпілим і цивільним позивачем як одна з передбачених законом гарантій. Цивільного позивача наділено правами й обов'язками, окресленими для потерпілого в межах, що стосуються подання

та розгляду цивільного позову: він має право як підтримувати свою вимогу про відшкодування, так і відмовитися від неї до моменту, коли суд перейде до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Отже, цивільний позивач, подібно до потерпілого, має право в межах кримінального провадження вимагати компенсації завданої йому шкоди через учинення кримінального правопорушення³⁹. Вироблення правових підходів до практичного розв'язання цих питань у правозастосуванні відбувалося тривалий час, підтвердженням чого є положення постанов пленумів Верховного Суду України 1989–1995 рр.: «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна»⁴⁰; «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»⁴¹; «Про судову

33 Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочинцем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/9997> (дата звернення: 01.05.2025).

34 Воробійова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.

35 Любезніков Д. О. Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Ірпінь, 2024. 243 с. URL: <https://surl.li/dpqxab> (дата звернення: 01.05.2025).

36 Корякін Р. В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.

37 Стебелев А. М. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 204 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/12500> (дата звернення: 01.05.2025).

38 Татарин І. І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 220 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U001222> (дата звернення: 01.05.2025).

39 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

40 Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна : постанова Пленуму ВСУ від 31.03.1989 р. № 3 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

41 Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму ВСУ від 27.03.1992 р. № 6 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»⁴² тощо. Ці документи відіграють важливу роль у формуванні єдиної судової практики та правового підходу до розгляду питань, пов'язаних із компенсацією матеріальної і немайнової шкоди, завданої злочином, однак більшість із цих положень застаріла й суттєво не визначає процедури доказування майнової шкоди саме від господарських кримінальних правопорушень.

За загальним правилом, у кримінальному провадженні підлягають відшкодуванню або компенсації матеріальні та нематеріальні блага. Як зауважено у правничій літературі, компенсація має охоплювати такі елементи: спричинені збитки, фізичні й моральні страждання (якщо кримінальне правопорушення вчинено щодо фізичної особи); утрачені можливості (упущену вигоду). Поміж форм відшкодування завданої шкоди виокремлюють позовні та непозовні форми компенсації. Говорячи про механізми відшкодування, варто зауважити, що кожен із них — незалежно від того, чи йдеться про добровільне відшкодування особою, яка заподіяла шкоду, або третіми особами від її імені; чи про застосування респитуції; чи про реалізацію інституту цивільного позову, — має бути спрямований на повне й еквівалентне відшкодування всіх видів шкоди, завданих злочином.

Спричинену кримінальним правопорушенням шкоду потрібно довести саме у кримінальному провадженні. Саме у ньому важливо реалізувати

комплекс потрібних заходів щодо відшкодування (компенсації) як на стадії досудового провадження, так і під час судового розгляду кримінального провадження (справи)⁴³.

Доказування факту спричинення фізичній або юридичній особі господарським кримінальним правопорушенням майнової шкоди належить до обов'язкових обставин розслідування, оскільки саме ця шкода є визначальною для набуття особою статусу потерпілої у кримінальному провадженні. Засвідчення цього факту відбувається на підставі різних доказів: механізм з'ясування таких фактів у законодавстві передбачено лише щодо окремих з них. Зокрема, визначення розміру матеріальних збитків, завданих кримінальним правопорушенням, належить до обов'язкових обставин призначення експертизи лише за умови, якщо потерпілий не може їх визначити й не надав документа, що підтверджує розмір такої шкоди⁴⁴.

На етапі отримання заяви про вчинення одного із господарських кримінальних правопорушень або певної групи злочинів і кримінальних проступків (до та під час унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань⁴⁵) дізнавач, детектив, слідчий або керівник органу досудового розслідування (із метою з'ясувати обсяг і характер завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди) мають право здійснювати такі дії:

- 1) направляти запити до компетентних органів державної влади, а та-

42 Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постановою Пленуму ВСУ від 31.03.1995 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

43 Любезніков Д. О. Зазнач. твір. С. 38. URL: <https://surl.li/dpqxab> (дата звернення: 01.05.2025).

44 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

45 Єдиний реєстр досудових розслідувань : вебсайт. URL: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls> (дата звернення: 01.05.2025).

кож посадових осіб підприємств, установ і організацій з метою отримати відомості, необхідні для визначення виду, обсягу й характеру завданої шкоди;

- 2) отримувати пояснення про обставини події (у яких необхідно максимально конкретизувати інформацію про розмір і характер збитків), отримувати та долучати до заяви про вчинення кримінального правопорушення документи й інші джерела інформації, що підтверджують викладені у заяві обставини.

Допит (після відкриття кримінального провадження) потерпілого або залученого представника потерпілого, якщо ним є юридична особа, спрямований на з'ясування відомостей про:

- завдану шкоду;
- власника (володільця) активів, щодо якого вчинено посягання;
- усіх власників (співвласників) таких активів;
- назву, кількість, індивідуальну й загальну вартість викраденого;
- характерні ознаки активів, які дадуть змогу надалі їх ідентифікувати;
- форму власності майна — чи належить воно безпосередньо потерпілому, іншій фізичній особі, юридичній особі, державній або комунальній установі, громадському об'єднанню, акціонерному товариству, банку тощо. Такий підхід забезпечує якісне документування матеріальної шкоди вже на ранньому етапі розслідування та створює підґрунтя для подальшого цивільного позову або компенсації завданих збитків.

Під час провадження початкового етапу розслідування господарського кримінального правопорушення пред-

ставники органу досудового розслідування мають право долучати до матеріалів кримінального провадження результати проведених перевірок уповноважених осіб, які містять додатки, фінансові й бухгалтерські документи і в яких зазначено конкретні суми завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди, акти ревізій, висновки експертів і спеціалістів, документи, які засвідчують розмір шкоди, тощо.

До деяких відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю, сторона обвинувачення може отримати тимчасовий доступ на підставі відповідної ухвали. Окрім того, за відсутності всієї потрібної інформації слідчий має право витребувати в посадових осіб додаткові документи та предмети, які містять відомості про конкретні суми завданої майнової шкоди.

Представник сторони обвинувачення має право призначати судову експертизу, брати участь у її проведенні й отримувати висновок експерта. Так, у провадженнях про господарські кримінальні правопорушення судово-економічну експертизу призначають для виконання таких завдань:

- установлення обґрунтованості нестач або надлишків грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей на підприємствах, в установах та організаціях, а також визначення періоду їх виникнення на підставі первинних документів;
- аналіз відповідності документального оформлення операцій, пов'язаних із отриманням, зберіганням, виробництвом, реалізацією товарно-матеріальних цінностей, грошових ресурсів, основних засобів і наданням послуг;
- перевірка правомірності й достовірності відображення у бухгалтерському обліку господарських

операцій щодо основних засобів, матеріальних активів, готівки, цінних паперів та інших ресурсів;

- установлення правильності облікового відображення нарахування та виплати заробітної плати, а також інших видів виплат;
- оцінка⁴⁶ документального обґрунтування податкової бази з податку на прибуток, задекларованої платником, а також перевірка правильності визначення суми податкових зобов'язань, яка підлягає сплаті згідно з даними податкового контролю за конкретний звітний період;
- перевірка правильності формування податкових зобов'язань і податкового кредиту з податку на додану вартість (далі — ПДВ), визначення ПДВ до сплати та ПДВ, заявленого до бюджетного відшкодування;
- документальна оцінка окремих елементів податкових зобов'язань і зборів, визначених платником у поданих деклараціях, звітах або розрахунках.

Слід зауважити, що здійснення експертами-економістами комплексної перевірки фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій та установ (із метою виявити факти порушення законодавства, зокрема податкового, і відповідальних за такі порушення осіб) не належить до компетенції економічної експертизи. Такі дії належать до

повноважень органів державного фінансового й податкового контролю⁴⁷.

Об'єктами судово-економічної (судово-бухгалтерської) експертизи є такі категорії матеріалів:

- 1) первинні бухгалтерські документи, що підтверджують здійснення господарських операцій;
- 2) облікові реєстри, у яких зафіксовано господарські процеси (наприклад, книги, журнали-ордери, оборотні відомості, облікові картки тощо);
- 3) інформація в електронному вигляді (зокрема, бухгалтерські дані, які обробляють або зберігають за допомогою комп'ютерної техніки);
- 4) документи бухгалтерської звітності, до яких належать звіти касирів, авансові звіти, товарні звіти матеріально відповідальних осіб тощо;
- 5) фінансова звітність підприємства, яку подають за обумовленими формами;
- 6) інвентаризаційні документи (зокрема, описи майна, звіряльні відомості, протоколи засідань інвентаризаційних комісій, пояснення матеріально відповідальних осіб);
- 7) акти проведення ревізій, оформлені контрольними органами;
- 8) інші офіційні документи (зокрема: накази про приймання на роботу або звільнення з неї, трудові договори й контракти, угоди про матеріальну відповідальність, бан-

46 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— *Ред.*

47 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

ківська кореспонденція, довідки тощо);

- 9) протоколи слідчих (розшукових) дій — допити обвинувачених і свідків, протоколи очних ставок, огляду й вилучення документів;
- 10) неофіційні документи, які (попри відсутність офіційного статусу) мають значення для експертного дослідження;
- 11) висновки спеціалістів інших видів експертиз (товарознавчої, будівельної, технічної тощо);
- 12) інші документи, що регламентують діяльність суб'єкта господарювання та можуть мати доказове або допоміжне значення у процесі експертизи⁴⁸.

Зауважимо, що механізм відшкодування завданої майнової шкоди передбачає накладення арешту на майно, подання цивільного позову, застосування реституції. Окрім цього, підозрюваний (за добровільної згоди) може передати потерпілому рівноцінне майно, а також надати інші послуги, які мають певне ціннісне значення для потерпілого.

Висновки

Доказування майнової шкоди у господарських кримінальних правопорушеннях є обов'язковою складовою кримінальної процесуальної діяльності. Збирання доказів за цим різновидом правопорушень є компетенцією слідчого, а окремі дослідження — прерогативою судових експертів, спеціалістів, ревізорів тощо. Завдану кримінальним правопорушенням шкоду потрібно довести саме у кримінальному провадженні. Важливо також реалізувати комплекс заходів із відшкодування (компенсації) як на стадії досудового провадження, так і під час судового роз-

гляду кримінального провадження (справи).

За загальним правилом, у кримінальному провадженні підлягають відшкодуванню або компенсації матеріальні й нематеріальні блага. На стадії досудового розслідування збирають документи, допитують свідків, потерпілих і підозрюваних, ініціюють проведення судових експертиз із метою засвідчити факт завдання майнової шкоди. Обрання конкретного заходу зумовлюють стадія кримінального провадження, особливості слідчої ситуації, а також усвідомлення того, що мети запланованого заходу можна досягти за цих умов.

Окреслено окремі аспекти доказування майнової шкоди у господарських кримінальних правопорушеннях, для більшості з яких вона має вирішальне значення в контексті кримінально-правової оцінки. Правові, організаційні й тактичні засади реалізації способів збирання доказів на підтвердження майнової шкоди під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності стануть предметом наших подальших досліджень.

Proving Property Damage in Economic Criminal Offenses

Vitalii Usatii

The primary concerns of this paper are to define peculiarities of proving property damage in the course of pre-trial investigation into economic criminal offenses. It is demonstrated that proving property damage in economic criminal offenses is an obligatory component of criminal procedure. According to these types of criminal offenses, evidence collection falls within the investigator's competency. However, certain studies are the exclusive domain

48 Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. Київ, 2009. С. 18.

of forensic experts, specialists, auditors, etc. The damage resulting from a criminal offense should be proven in criminal proceedings. It is also vital to introduce a set of compensation (indemnification) measures both at the pre-trial stage and during the criminal trial. Under the general rule, tangible and intangible benefits shall be indemnified or compensated for in criminal proceedings. During the pre-trial investigation stage, documents are collected, witnesses, victims, and suspects are interrogated, and forensic examinations are initiated to verify the occurrence of property damage. The choice of a particular measure depends on the stage of criminal proceedings, peculiarities of the investigative situation, and realization that the planned measure's purpose can be fulfilled under these conditions. The author outlines some aspects of proving property damage in economic criminal offenses, for most of which it is of decisive importance in the context of criminal law. Our subsequent research will focus on the legal, organizational, and tactical principles involved in collecting evidence of property damage during the pre-trial investigation of economic crimes.

Keywords: criminal offense; economic activity; proving; evidence; property damage; procedural action; forensic examination.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Barabash, T. M. (2003). *Predmet dokazuvannia u kryminalnykh spravakh pro ukhylennia vid splaty podatkiv, zboriv, inshykh obov'iazkovykh platezhiv* [Proving subject in criminal cases of evasion from taxes, fees or other mandatory payments] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Didenko, V. L. (2024). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen u biudzhetnii sferi* [The use of special knowledge during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf [in Ukrainian].
- Dondyk, H. P. (2011). *Vykorystannia spetsialnykh bukhhalterskykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva* [Applying specific accounting expertise to investigate crimes in agricultural production] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Dondyk, N. Ya. (2006). *Vykorystannia spetsialnykh bukhhalterskykh znan pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv* [Applying specific accounting expertise to investigate economic crimes] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Dudorov, O. O. (2014). *Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti* [Crimes against economic practices: particular issues of criminal liability]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. № 1 (2). URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/stattya-zlochyni-u-sferi-gospodarskoji-diyalnosti.pdf> [in Ukrainian].
- Kikinchuk, V. V. (2014). *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z vykorystanniam biudzhetnykh koshtiv v ahropromyslovomu kompleksi* [Methods of investigating crimes involving the use of budget funds in agroindustrial complex] : avtoref.

- dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipropetrovsk. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14147/1/Kikinchuk_2014.pdf [in Ukrainian].
- Kikinchuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlyanniam ta zakhopleniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of investigation of criminal offenses related to the illegal acquisition and seizure of enterprises, agricultural land, violation of the rights of their rightful owners (raiding)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> [in Ukrainian].
- Koriakin, R. V. (2006). *Restytutsiia u suchasnomu kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Restitution in modern criminal process of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovalov, Yu. Yu. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv* [Use of special knowledge in the investigation of corruption crimes] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0821U100819> [in Ukrainian].
- Kurman, O. V. (2002). *Metodyka rozsliduvannia shakhraistva z finansovymy resursamy* [The methods of the investigation of swindling with financial resources] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0402U002349> [in Ukrainian].
- Liubeznikov, D. O. (2024). *Dosudove vidshkoduвання zapodiianoї shkody kryminalnym pravoporushenniam* [Pretrial compensation for damage caused by a criminal offense] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Irpin. URL: <https://surl.li/dpqxab> [in Ukrainian].
- Mudretska, H. V. (2011). *Metodyka rozsliduvannia vykraden biudzhethnykh koshtiv* [Methodology for investigating theft of budget funds] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin [in Ukrainian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanizatsiino-metodolohichni zasady rehuliuвання sudovo-tovaroznachykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv* [Theoretical-legal and organizational-methodological bases of regulation of the forensic and commodity examinations of consumer goods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0512U000231> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support in pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mo-nogr.pdf> [in Ukrainian].
- Semeniuk, O. A. (2024). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyschem* [Use of special knowledge during the investigation of appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29848> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, Methodological and Praxeological Principles of Forensic Expertise in Criminal Proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> [in Ukrainian].
- Shevchenko, O. V. (2017). *Vykorystannia spetsialnykh tovaroznavchykh znan pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [Applying specific commodity expertise during pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shramko, O. M. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen* [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kyiv. URL: <https://uacademic.info.ua/document/0821U102258> [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal

- and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2012). *Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy* [Theoretical foundations of the methodology for investigating crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine] : dys ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stiebieliev, A. M. (2016). *Pravove rehuliuвання vidshkoduвання (kompensatsii) shkody u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Legal regulation of damages reimbursement (compensation) in criminal proceedings Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URI: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/12500> [in Ukrainian].
- Tataryn, I. I. (2015). *Zabezpechennia vidshkoduвання shkody, zapodiianoi kryminalnym pravoporushenniam, na dosudovomu rozsliduvanni* [Ensuring of compensation for damage caused by a criminal offence at pre-trial inquiry] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U001222> [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2023). *Mozhlyvosti pocherkoznavchoi ekspertyzy u rozsliduvanni reiderstva* [Forensic Handwriting Examination Possibilities in the Investigation of Raiding]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy*. Vyp. 14. DOI: [10.32782/2522-9656/2024-14-3](https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3) [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2024). *Pryznachennia sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderstvom* [Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (92). DOI: [10.32631/pb.2024.1.10](https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10) [in Ukrainian].
- Trach, S. S. (2023). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti v Ukraini* [Forensic methodology for investigating criminal offenses involving economic activity in Ukraine] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Vasyliiev, V. V. (2016). *Pravove rehuliuвання vidshkoduвання shkody, zavdanoi zlochynom* [Legal regulation of compensation for harm caused by the crime] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Volkova, I. A. (2009). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza* [Forensic accounting examination] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F. (2001). *Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannia korystyvykh zlochyniv u sferi pidpriiemnytstva* [Scientific fundamentals of complex investigation methods of crimes for gain in the entrepreneurship] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> [in Ukrainian].
- Vorobiova, I. A. (2016). *Zabezpechennia ta vyreshennia tsyvilnoho pozovu v kryminalnomu provadzhenni* [Securing and resolving civil claims in criminal proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Vynnyk, A. O., Marmura, O. Z., Pasieka, O. F. (2023). *Kryminalni pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti (v skhemakh)* [Criminal Offenses in Economic Activity (In Schemes)] : navch. posib. / za red. O. F. Pasieky. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5342/1/gospprav.pdf> [in Ukrainian].

Усатий, В. (2025). Доказування майнової шкоди в господарських кримінальних правопорушеннях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 175—188. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.13](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.13).

Корупція у сфері довкілля: проблеми та шляхи їх розв'язання

Вадим Бабакін ^{*а}, Йозеф Затько ^{**б}

^{*} Д-р юрид. наук, доцент, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7157-0241>, e-mail: vadon7373@gmail.com

^{**} Д-р права, д-р філос., почес. д-р, почес. професор, LL.M/MBA, Європейський інститут безперервної освіти, м. Подгайська, Словацька Республіка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2422-0131>, e-mail: eeda@eeda.sk

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^б Валідація, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.14 УДК [342.841:502:343.98](477)

Надійшло 18.05.2025 / Рецензовано 22.05.2025 / Прийнято до друку 25.06.2025 /

Доступно онлайн 30.06.2025

Мета роботи — дослідити стан корупції у сфері довкілля, проаналізувати основні проблеми, які виникають унаслідок такої корупції, і запропонувати шляхи їх розв'язання. Поставлену мету реалізовано завдяки комплексному застосуванню загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення), діалектичного, порівняльно-правового, системно-структурного та прогностичного методів. Розглянуто основні механізми впливу корупції на стан довкілля. Особливу увагу акцентовано на пошуку ефективних шляхів подолання корупції, удосконаленні законодавства, посиленні контролю з боку посадових осіб і підвищенні прозорості, відкритості й публічності у процесі прийняття рішень у цій сфері. Проаналізовано проблеми, які виникають через корупцію у сфері довкілля, зокрема незаконне використання природних ресурсів, забруднення довкілля, знищення екосистем та ін. Констатовано, що корупція у сфері довкілля є однією з найбільш серйозних проблем сучасного суспільства. Доведено, що тісна співпраця держави з міжнародними організаціями, що досліджують цю проблему, має стати підґрунтям для вдосконалення національного законодавства та практики його реалізації. Запропоновано шляхи розв'язання проблем із мінімізації впливу корупції у сфері довкілля (посилення

контролю за дотриманням екологічного законодавства, підвищення прозорості прийняття рішень у сфері довкілля та забезпечення невідворотності покарання за корупційні правопорушення та ін.). Запропоновано підвищувати екологічну свідомість громадян і залучати їх до активної участі в контролі за дотриманням органами влади екологічного законодавства й іншими питаннями, що є важливим аспектом протидії корупції у сфері довкілля. Окреслено перспективи подальших досліджень у межах порушеної проблематики.

Ключові слова: корупція; довкілля; забруднення; екологічна відповідальність; громадський контроль; кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми

Корупція — одна з найбільш гострих проблем сучасного суспільства, яка негативно впливає на всі сфери життєдіяльності держави, зокрема і стан довкілля. Незаконне використання природних ресурсів, недотримання екологічних норм та стандартів, а також ухилення від відповідальності за знищення або завдану шкоду навколишньому середовищу — прямі наслідки корупційних дій. Окрім того, корупція підриває ефективність державних інституцій, відповідальних за охорону довкілля, і знижує довіру громадськості до них. Зважаючи на масштабність та складність досліджуваної проблеми, пошук шляхів мінімізації впливу корупції у сфері довкілля є надзвичайно актуальним завданням. Корупція часто призводить до неефективного розподілу ресурсів, зниження інвестиційної привабливості країни й уповільнення темпів економічного розвитку. Унаслідок цього страждають такі сектори економіки, як охорона здоров'я, освіта й соціальні послуги.

Водночас необхідно напрацьовувати рішення щодо розроблення комплексної стратегії у протидії корупції в екологічній сфері, яка б передбачала посилення

контролю за дотриманням природоохоронного законодавства України, підвищення принципів відкритості, прозорості та підзвітності в роботі відповідних органів. Треба також активно залучати до процесу прийняття рішень громадськість. Лише за умови консолідації зусиль держави й суспільства можна досягти позитивних зрушень у протидії корупції та забезпеченні сталого розвитку довкілля.

Мета статті

Дослідити стан корупції у сфері довкілля, проаналізувати основні проблеми, які виникають унаслідок корупції, і запропонувати шляхи їх розв'язання.

Методи дослідження

Загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення) застосовано для аналізування наукових праць із розглядуваної проблематики; порівняльно-правовий — під час порівняння законодавчого регулювання проблеми корупції в галузі довкілля в Україні й інших державах; системно-структурний — для розгляду проблеми впливу корупції у сфері

довкілля в широкому й вузькому сенсах, обґрунтування доцільності застосування термінологічної конструкції «корупція в галузі охорони довкілля»; прогностичний — із метою визначення перспектив подальших наукових розвідок із досліджуваної проблематики та розроблення рекомендацій з удосконалення законодавства для боротьби з корупцією в галузі охорони довкілля.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Окремі проблеми корупції в екологічній сфері досліджували українські вчені Г. Балюк ¹, Ю. Власенко ², І. Гиренко та Ю. Макаренко ³, І. Городецька ⁴, Н. Золотарьова ⁵, В. Костицький ⁶, Ю. Легеза ⁷, І. Лебідь та О. Піддубний ⁸, К. Рябець ⁹, О. Сурілова ¹⁰, А. Шульга ¹¹ та ін.

- 1 Балюк Г. І. Концептуально-правові «реформи» в сфері екології в Україні та сучасні виклики. *Соціолого-правові, політичні, економічні та екологічні складові забезпечення сприятливого життєвого простору людини: теоретико-методологічні та прикладні проблеми розвитку екологічного права і правової охорони довкілля* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. / *Екологічне право України*. 2016. № 1—2. С. 80—87. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
- 2 Власенко Ю. Реформування системи державного екологічного контролю як напрям реалізації екологічної політики України. *Там само*. С. 90—92. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
- 3 Гиренко І. В., Макаренко Ю. С. Щодо деяких питань еволюції державного контролю у сфері земельних ресурсів України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 4 (4). С. 12—18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2017_4_4 (дата звернення: 18.05.2025).
- 4 Городецька І. Корупціогенні фактори в системі державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 157—162. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.8.25 (дата звернення: 18.05.2025).
- 5 Золотарьова Н. І. Податковий збір за спеціальне водокористування та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3. С. 135—137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2013_3_24 (дата звернення: 18.05.2025).
- 6 Костицький В. В. Забезпечення права на сприятливе довкілля як основна функція екологічної держави. *Соціолого-правові, політичні, економічні та екологічні складові ...* . С. 79—80. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
- 7 Легеза Ю. О. Адміністративно-правові засади публічного управління у сфері використання природних ресурсів : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 512 с.
- 8 Lebid I. V., & Piddubny O. Yu. “Amber issue” in Ukraine: prevention and consequences. *Law. Human. Environment*. 2022. Vol. 13. No. 3. Pp. 37—43. DOI: 10.31548/law2022.03.004 (дата звернення: 18.05.2025).
- 9 Рябець К. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 18 с. ; Її ж. *Екологічне право України* : навч. посіб. Київ, 2009. 438 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/06-Ekolog_pravo-Ryabec.pdf (дата звернення: 18.05.2025) ; Її ж. Комплекс пропозицій щодо оптимізації публічного управління в галузі захисту довкілля та природних ресурсів. *Перспективи розвитку управлінських систем у соціальній та економічній сферах України: теорія і практика* : зб. мат-лів VII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 21.11.2023). Київ, 2023. С. 242—245. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47908/1/Riabets_tezu.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
- 10 Сурілова О. О. Міжнародна відповідальність за злочин екоциду. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2022. Т. XXX. С. 46—55. DOI: 10.32782/npnuola.v30.2022.7 (дата звернення: 18.05.2025).
- 11 Шульга А. М. Корупція як детонатор суспільно значущих подій. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків,

Це питання також не полишає шпальт масмедіа та стрічок вебсайтів і повідомлень соціальних мереж¹². Зважаючи на масштабність і складність проблеми, пошук шляхів мінімізації впливу корупції у сфері довкілля є надзвичайно актуальним, особливо в умовах воєнного стану в Україні. Саме тому наше дослідження є спробою комплексного підходу до вивчення проблеми корупції в галузі довкілля та розроблення практичних рекомендацій з удосконалення законодавства в цій сфері.

Викладення основного матеріалу дослідження

Корупція в галузі довкілля є серйозною проблемою, вона має негативний вплив на екологічну стійкість і добробут суспільства. Незаконні дії (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, зловживання службовим станови-

щем, непрозорість у прийнятті рішень тощо) підривають зусилля всіх структур із захисту довкілля і призводять до нерационального використання природних ресурсів. Однією з основних причин корупції в екологічній сфері є недосконалість законодавчої бази, недостатній контроль за дотриманням екологічних норм, відсутність чітких санкцій за їх порушення, що створює сприятливі умови для вчинення корупційних дій.

Т. Ніколайчук із посиланням на іноземних авторів¹³ стверджує, що «посадові особи, відповідальні за дотримання законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, повинні мати належний рівень обізнаності щодо законів природи»¹⁴. Ми також вважаємо такий рівень обізнаності ключовим чинником дотримання законодавства у сфері довкілля та управління природними ресурсами.

У дискусії на цю тему активну участь узяв Ю. Легеза: на його думку,

17.04.2014). Харків, 2014. С. 202—204. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_vid17kvinty2014.pdf (дата звернення: 18.05.2025); Його ж. Корупція у земельній сфері України: соціальна сутність та шляхи подолання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31.03.2017). Харків, 2017. С. 219—220. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14168> (дата звернення: 18.05.2025).

- 12 Див., напр.: Захист українського довкілля від корупції: інструменти / Екорайон : вебсайт. 14.03.2023. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/583111-zakhist-ukrainskogo-dovkillya-vid-koruptsii-instrumenti> (дата звернення: 18.05.2025); ТОП-5 корупційних скандалів 2023 року у сфері охорони довкілля / Асоціація деревообробних підприємств України : вебсайт. 08.01.2024. URL: <https://surl.li/mtztly> (дата звернення: 18.05.2025); Національне агентство з питань запобігання корупції — НАЗК презентувало дослідження «Корупційні ризики у лісовому господарстві» / Міндовкілля України : вебсайт. 17.02.2025. URL: <https://surl.li/mmsfwx> (дата звернення: 18.05.2025).
- 13 Wen B., Tang Sh.-Ya. and Wing-Hung Lo C. Changing Levels of Job Satisfaction among Local Environmental Enforcement Officials in China. *The China Quarterly*. 2020. Vol. 241. Pp. 112—143. DOI: 10.1017/S0305741019000791 (дата звернення: 18.05.2025); Li X., Yang X., Wei Q. & Zhang B. Authoritarian environmentalism and environmental policy implementation in China. *Resources, Conservation and Recycling*. 2019. Vol. 145. Pp. 86—93. DOI: 10.1016/j.resconrec.2019.02.011 (дата звернення: 18.05.2025).
- 14 Ніколайчук Т. Персоналізація трудових відносин як інструмент боротьби з корупцією у сфері природно-заповідного фонду України. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції* : тези I Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 28.10.2021). Хмельницький, 2021. С. 235—237. URL: <https://surl.li/coubnx> (дата звернення: 18.05.2025).

сфера використання природних ресурсів в Україні залишається однією з найбільш корумпованих сфер публічного управління. Сьогодні в Україні функціонує безліч корумпованих схем обігу масштабних обсягів лісових ресурсів, корисних копалин, риби й морських тварин, земельних ділянок, інших природних ресурсів і навіть відходів¹⁵, через що корупція у сфері використання природних ресурсів має серйозні наслідки для екологічної безпеки України. Корупційні схеми в галузі довкілля переважно пов'язані з недотриманням підприємствами екологічних стандартів і норм; схильні до хабарництва та шахрайства посадові особи навчилися оминати ці норми, що спричиняє забруднення повітря, води та ґрунтів, незаконні вирубки лісів, а це своєю чергою призводить до знищення екосистем, втрати біорізноманіття і посилення зміни клімату; неефективного розподілу та використання природних ресурсів (корисних копалин, землі й води); послаблення державного контролю за дотриманням екологічних норм, що дає змогу порушникам уникаати відповідальності; зменшення інвестицій в екологічні проекти та технології; зрештою, гальмування прогресу в царині довкілля стає на заваді її сталому розвитку. Усе це є серйозною загрозою екосистемі нашої держави, здоров'ю та якості життя населення. Корупція в екологічній сфері має негативні наслідки для суспільства й майбутніх поколінь: як ми вже зауважували, вона призводить до нерационального використання природних ресурсів, незаконної вирубки лісів, браконьєрства та інших дій, що спричиняють деградацію екосистеми й втрату біорізноманіття.

Корупція в галузі довкілля часто пов'язана з конфліктом інтересів між економічною та екологічною метою. Політичний вплив і лобіювання з боку бізнес-структур здатні призводити до прийняття рішень, які суперечать принципам сталого розвитку. Окрім того, корупція у сфері довкілля завдає значних економічних збитків державі, оскільки кошти, що їх посадові особи мали б спрямувати на охорону довкілля, неефективно використовують або розкрадають. Варто згадати також про існування корупційних суперечок в Україні, що також підривають довіру громадян до влади та зменшують інвестиційну привабливість нашої країни для потенційних міжнародних партнерів.

Корупція є раковою пухлиною суспільного розвитку, яка його гальмує та руйнує, що потрібно визнати на всіх рівнях господарювання: макро-, мезо- й на рівні громадянина. Підвалинами рушійних сил суспільного розвитку є об'єктивні суперечності, які можуть мати позитивний, відновлювальний і негативний, руйнівний характер. Позитивний характер рушійних сил діє за схемою: суперечності — ризики — механізми управління ризиками — нові (менші) суперечності. Явище корупції є наслідком функціонування негативних рушійних сил, які діють за іншою схемою: суперечності — ризики — проблеми — кризи — антагонізми — соціальні революції — нові (ще складніші) суперечності¹⁶, що потребує комплексного підходу до розроблення та впровадження ефективних механізмів управління ризиками, підвищення рівня прозорості та підзвітності у прийнятті рішень, що є необхідними заходами для протидії корупції.

15 Легеза Ю. О. Зазнач. твір.

16 Михненко А. М., Руснак О. В, Мудров А. М., Кравченко С. О. та ін. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / за ред. проф. А. М. Михненка. 4-те вид., перероб. і допов. Київ, 2013. 666 с. URI: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/31937> (дата звернення: 18.05.2025).

На думку професора В. Мартиненка, в українському суспільстві до сьогодні не сформовано об'єктивного, адекватного й цілісного відображення природи корупції (законодавчо-нормативної, організаційної, соціальної, фінансової, управлінської, духовно-моральної) і рушійних сил доброчесності в органах державної влади¹⁷. Методологія дослідження природи корупції потребує конкретизації не тільки того, *що заважає*, а передусім того, *що забезпечує нормальне функціонування* суспільства, придатного для проживання всіх громадян. Усе це потребує цілісного, причиново-наслідкового макроекономічного аналізу суспільного розвитку, у якому дослідження рушійних сил має стати системоутворювальним інструментом формування механізмів ефективної влади у громадянському суспільстві, удосконалення системи контролю й нагляду за діяльністю органів державної влади у цьому напрямі. Корупція негативно позначається на розвитку громадянського суспільства: це і зневіра населення в інституціях влади, і підриг самих основ демократичних цінностей, і обмеження участі громадян у прийнятті рішень, і гальмування ініціатив знизу, що зрештою спричиняє стагнацію суспільного поступу та зростання соціальної несправедливості. Це створює замкнуте коло: низька довіра до влади зумовлює подальше поширення корупційних практик і ускладнює боротьбу з ними.

Методологія дослідження причин корупції у сфері довілля потребує комплексного й міждисциплінарного підходів, які враховуватимуть різні аспекти досліджуваної проблеми, а саме:

- 1) визначення основних форм і виявів корупції в екологічній сфері

(отримання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем та ін.);

- 2) систематичне аналізування нормативно-правової бази й інституційних механізмів, покликаних запобігати та протидіяти корупції в екологічній сфері, і оцінювання їх ефективності;
- 3) дослідження соціально-економічних чинників, які сприяють поширенню корупції в екологічній сфері (зокрема, низький рівень доходів населення, слабкість громадянського суспільства, недостатня відкритість і прозорість у прийнятті управлінських рішень тощо);
- 4) вивчення досвіду інших країн у протидії корупції в екологічній сфері й можливостей адаптувати його до українського законодавства;
- 5) розроблення практичних рекомендацій з удосконалення антикорупційної політики в екологічній сфері (зокрема, посилення відповідальності за корупційні правопорушення, підвищення прозорості й підзвітності органів влади, залучення громадськості до процесу прийняття рішень тощо);
- 6) запровадження освітніх і просвітницьких програм, спрямованих на формування в суспільстві нетерпимості до корупції та усвідомлення її негативних наслідків, зокрема, для довілля.

Отже, методологія дослідження природи корупції у сфері довілля має ґрунтуватися на всебічному аналізі проблеми й розробленні комплексних заходів протидії цьому явищу на різних

17 Михненко А. М., Руснак О. В, Мудров А. М., Кравченко С. О. та ін. Знач. твір. С. 162–172.
URI: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/31937> (дата звернення: 18.05.2025).

рівнях: правовому, інституційному, соціально-економічному та культурному. Наше дослідження дало змогу з'ясувати, що корупція впливає на макроекономічні показники України й загальний рівень добробуту суспільства, а статистичний аналіз допоміг виявити основні проблеми, що сприяють поширенню корупції, і відшукати найбільш ефективні методи запобігання їм або їх нейтралізації.

Для ефективного запобігання та протидії корупції в екологічній сфері необхідно постійно вдосконалювати законодавчу базу, запроваджувати жорсткі санкції за її порушення. Це питання розглядали на виїзній нараді Комітету з питань екологічної політики та природокористування, де 25.04.2025 р. обговорювали законопроект № 3091 про державний екологічний контроль¹⁸: заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції Сергій Гупяк висловив думку, що у сфері екології часто трапляються порушення або зловживання з боку інспекторів через широкі дискреційні повноваження органів контролю, що створює високі корупційні ризики та впливає на рівень прозорості, підзвітності й унормованості процедур у діяльності контрольного органу. Він також наголосив, що головне завдання — заздалегідь виявляти корупційні ризики й усувати прогалини в законодавстві, оскільки запобігти корупції завжди простіше, ніж розслідувати кримінальні правопорушення за коруп-

ційними випадками¹⁹. За підсумками наради констатовано необхідність доопрацювати згаданий вище законопроект з метою забезпечити імплементацію європейських стандартів і виконання зобов'язань Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом²⁰.

Для розв'язання проблеми корупції в Україні (зокрема, у сфері довкілля) необхідно започаткувати й реалізувати реформи, а також підвищити обізнаність громадян і збільшити їхню участь у боротьбі із цим явищем. Останніми роками вже зроблено кілька кроків для боротьби із цією проблемою: зокрема, створено Спеціалізовану екологічну прокуратуру (далі — СЕП) і певною мірою посилено контроль з боку громадськості.

Утім, іще багато потрібно зробити для усунення корупції в екологічній сфері та збереження довкілля для майбутніх поколінь, оскільки боротьба з корупцією є довгостроковим і складним процесом.

Для подолання корупції вкрай важливо зробити доступними широкому загалу декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, запровадити громадський контроль і реально карати корупціонерів. На жаль, останнє відбувається вкрай зрідка. Наприклад, у першому півріччі 2023 р. фахівці СЕП зареєстрували понад 4000 кримінальних проваджень, із яких лише 30 % спрямували до суду з обвинувальними актами. Реальних вироків, імовірно, буде ще

18 Проект Закону про державний екологічний контроль від 19.02.2020 р. № 3091. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186 (дата звернення: 18.05.2025).

19 НАЗК запропонувало шляхи усунення корупційних ризиків у законопроекті про державний екологічний контроль під час наради Комітету ВРУ / НАЗК : вебсайт. 25.04.2025. URL: <https://surli.cc/ctddrk> (дата звернення: 18.05.2025).

20 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифік. із заяв. Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 18.05.2025).

менше ²¹. На нашу думку, формування політичної волі й зобов'язань у державній владі допоможе підвищити рівень ефективності проведення заходів і здобути позитивні результати у протидії корупції в царині довкілля.

Одним зі шляхів подолання корупції у сфері довкілля є плідна співпраця нашої держави з міжнародними організаціями, які успішно розв'язують проблеми корупції у цій царині. Застосування міжнародних стандартів і досвіду в цьому напрямі має стати підґрунтям для вдосконалення національного законодавства України й забезпечення ефективної протидії корупції у сфері довкілля та виконання зобов'язань України перед міжнародною спільнотою.

Зазначимо, що одним з елементів запобігання корупції у сфері довкілля є створення прозорої та підзвітної системи державного екологічного контролю, яка забезпечувала б захист довкілля. Для досягнення цієї мети необхідно проводити постійні консультації з громадськістю, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами, а також здійснювати міжнародну співпрацю з іноземними партнерами щодо обміну досвідом у цьому напрямі. Для подолання корупції у сфері довкілля необхідно провести комплексні заходи, спрямовані на підвищення прозорості, посилення контролю та забезпечення невідворотності покарання за вчинення корупційних правопорушень. Тільки спільними зусиллями держави й суспільства можна досягти прогресу в запобіганні та протидії корупції і забезпеченні сталого розвитку. Окрім

того, важливим є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для моніторингу стану довкілля. Застосування супутникових знімків та інших технічних засобів дасть змогу своєчасно виявляти такі категорії правопорушень і розробляти й уживати відповідних заходів. Застосування електронних платформ для подання скарг і звернень громадян також сприятиме оперативності реагування на екологічні правопорушення. Необхідно також, на нашу думку, посилити просвіту населення щодо важливості охорони довкілля та негативних наслідків від корупції у цій царині. Підвищення рівня екологічної свідомості населення за допомогою освітніх програм та інформаційних кампаній є провідним чинником у подоланні корупції у сфері довкілля. Обізнаність громадян про важливість охорони довкілля та негативні наслідки корупції сприятиме формуванню нетерпимості до корупційних дій. У. Бек, наприклад, зауважує про «доволі “запізниле” (друга половина ХХ століття) визнання екологічних прав та обов'язків у системі прав людини і громадянина та офіційного їх закріплення спочатку в міжнародному, а в подальшому — у національних законодавствах» ²². Зазначимо, що доступ до інформації та можливість громадського моніторингу і прогнозування зменшують ризики корупційних дій. Як результат — підвищена обізнаність громадян стимулюватиме їх брати активну участь у захисті довкілля, запобігати та протидіяти корупції у цій царині. Принагідно варто згадати дослідження Інституту Горше-

21 Белоусова К. Шанс на зміни для довкілля: чи зможе Україна викоринити корупцію під час війни / Екополітика : вебсайт. 10.10.2023. URL: <https://surli.cc/gyduyf> (дата звернення: 17.05.2025).

22 Бек У. Становлення екологічних обов'язків людини і громадянина: міжнародні стандарти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 1 (33). С. 145—150. DOI: [10.23939/law2022.33.145](https://doi.org/10.23939/law2022.33.145) (дата звернення: 18.05.2025).

ніна спільно з представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта (проведеного в листопаді—грудні 2020 р.), за результатами якого українці назвали «найбільшою екологічною проблемою для світу в цілому та України зокрема... забруднення води та дефіцит чистої води», а «відсутність сміттєспалювальних заводів та стихійні звалища одними з основних причин екологічних проблем в Україні»²³.

Зазначимо, що рівень функціонування системи державного контролю в галузі охорони довкілля є незадовільним, про що свідчить аналіз джерел, присвячених діагностиці ефективності реалізації національної екологічної політики²⁴, а також нормативно-правових актів з питань реформування системи нагляду (контролю) у цій сфері.

Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, де наголошено на таких аспектах:

- дискредитації та фактичному руйнуванню системи державного нагляду (контролю) у цій сфері лобістами великого промислового й аграрного бізнесу;
- низькому кваліфікаційному рівні державних інспекторів з охорони довкілля (через низьку заробітну плату, застарілі матеріально-технічну та лабораторну бази, недостатній обсяг фінансування);
- високому рівні корупції;

- непрозорості системи прийняття рішень щодо порушників природоохоронного законодавства;
- низьку ефективність Державної екологічної інспекції України;
- дублюванні наглядових (контрольних) функцій центральними органами виконавчої влади й відсутності єдиного підходу до виконання функцій;
- браку прозорого механізму проведення моніторингу стану довкілля та доступу до всього обсягу екологічних даних, що мають перебувати у відкритому доступі для широкого загалу;
- епізодичній участі громадських інспекторів у заходах Державної екологічної інспекції України з нагляду (контролю)²⁵.

У комплексному підході до розв'язання проблеми корупції у сфері довкілля важливо зважати також на економічні стимули. Заохочення підприємств до впровадження екологічних інновацій шляхом надання податкових пільг здатне мотивувати бізнес дотримувати норм і правил природоохоронного законодавства й уникати корупційних схем для розв'язання проблем.

Подолання корупції в галузі охорони довкілля потребує комплексного підходу та спільних зусиль держави, бізнесу, суспільства та ін. Лише за умови консолідації зусиль і планування й реалізації антикорупційних заходів можна досягти позитивних результатів у досліджуваному напрямі та зберегти

23 Балюк С., Клаунінг Н., Четвертухіна Л., Коваль-Гончар М. Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ, 2021. 58 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf> (дата звернення: 18.05.2025).

24 Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища : схвал. розпорядж. КМУ від 31.05.2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.05.2025).

25 Там само ; Городецька І. Зазнач. твір. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.8.25 (дата звернення: 18.05.2025).

природні ресурси для майбутніх поколінь.

Висновки

Вплив корупції на довкілля є серйозною перешкодою на шляху до сталого розвитку та збереження екологічної рівноваги. Із метою ефективної протидії корупційним правопорушенням у сфері довкілля, на нашу думку, необхідно вжити таких заходів:

- 1) посилити відповідальність за вчинення корупційних дій, пов'язаних із незаконним використанням природних ресурсів, забрудненням довкілля та порушенням екологічних норм тощо;
- 2) запровадити більш жорсткі вимоги до прозорості й підзвітності у процесі прийняття рішень, пов'язаних із наданням ліцензій на використання природних ресурсів, здійснення екологічно небезпечних видів діяльності та ін.;
- 3) запровадити ефективні механізми захисту викривачів корупційних правопорушень у сфері довкілля, зокрема, гарантувати їм анонімність, захист від переслідувань і можливість отримати винагороду за надання важливої оперативної інформації з викриття корупційних правопорушень;
- 4) посилити міжвідомчу співпрацю та координацію дій між органами, які займаються протидією корупції, із тими, які здійснюють контроль за дотриманням екологічного законодавства, що дасть змогу правоохоронним органам більш ефективно виявляти й розслідувати корупційні правопорушення у цій сфері;
- 5) активізувати міжнародну співпрацю у сфері протидії корупції

в галузі охорони довкілля, зокрема, шляхом постійного обміну досвідом, проведення спільних дій у розслідуванні екологічних злочинів, а також спільного розроблення та впровадження заходів, спрямованих на протидію екологічній злочинності загалом.

На нашу думку, якнайшвидше запровадження згаданих вище заходів істотно мінімізує корупцію у сфері довкілля та забезпечить більш раціональне використання природних ресурсів України.

Corruption in environment field: problems and ways to their solving

Vadym Babakin, Jozef Zatko

This research paper purpose is to investigate corruption state in environmental field, analyze the main problems that arise as a result of such corruption, and propose ways to solve them. The goal was achieved through comprehensive application of general scientific (analysis, synthesis, generalization), dialectical, comparative legal, systemic and structural and prognostic methods. The main mechanisms of corruption on the environment state are considered. Particular attention is paid to finding effective ways to overcome corruption, improving legislation, strengthening control by officials and increasing transparency, openness and publicity in the decision-making procedure in this area. The problems that arise due to corruption in environmental field are analyzed, in particular, illegal use of natural resources, environmental pollution, destruction of ecosystems, etc. It is stated that corruption in the environmental field is one of the most serious problems of modern society. It is proved that close cooperation of the state with international organizations studying this problem should become the basis for improving national legislation and practice of its implementation. Ways of solving problems of minimizing the impact of corruption in environmental

field are proposed (strengthening control over compliance with environmental legislation, increasing transparency of decision-making in the environmental field and ensuring inevitability of punishment for corruption offenses, etc.). It is proposed to raise environmental awareness of citizens and involve them in active participation in monitoring compliance by authorities with environmental legislation and other issues that is an important aspect of combating corruption in environmental field. Prospects for further research within the framework of raised issues are outlined.

Keywords: corruption; environment; pollution; environmental responsibility; public control; criminal proceedings.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baliuk, H. I. (2016). Kontseptualno-pravovi «reformy» v sferi ekolohii v Ukraini ta suchasni vyklyky [Conceptual and legal «reforms» in the field of ecology in Ukraine and modern challenges]. *Sotsiolocho-pravovi, politychni, ekonomichni ta ekolohichni skladovi zabezpechennia spriyatlyvoho zhyttievoho prostoru liudyny: teoretyko-metodolohichni ta prykladni problemy rozvytku ekolohichnoho prava i pravovoi okhorony dovkillia* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. / *Ekolohichne pravo Ukrainy*. № 1—2. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf [in Ukrainian].
- Baliuk, S., Klauninh, N., Chetvertukhina, L., Koval-Honchar, M. (2021). *Ekolohichni trendy v Ukraini: pohliad hromadian. Zvit za rezultatamy sotsioloichnoho doslidzhennia* [Ecological trends in Ukraine: the view of citizens. Report on the results of sociological research]. Kyiv. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf> [in Ukrainian].
- Bek, U. (2022). Stanovlennia ekolohichnykh obov'iazkiv liudyny i hromadianyna: miznarodni standarty [Establishment of environmental responsibilities of humans and citizens: international standards]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: «Iurydychni nauky». № 1 (33). DOI: 10.23939/law2022.33.145 [in Ukrainian].
- Bielousova, K. (2023). *Shans na zminy dlia dovkillia: chy zmozhe Ukraina vykorynyty koruptsiu pid chas viiny* [Chance for change for the environment: will Ukraine be able to eradicate corruption during the war] / *Ekopolityka* : vebсайт. URL: <https://surli.cc/gdyduyf> [in Ukrainian].
- Horodetska, I. (2020). Koruptsioheni faktory v systemi derzhavnogo kontroliu v haluzi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho sere-dovyshcha [Corruption factors in the system of state control in the area of protection of natural environment]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.8.25 [in Ukrainian].
- Hyrenko, I. V., Makarenko, Yu. S. (2017). Shcho-do deiakyykh pytan evoliutsii derzhavnogo kontroliu u sferi zemelnykh resursiv Ukrainy [Regarding Some Issues of Evolution of State Control in the Sphere of Land Resources of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Seriya: *Iurydychni nauky*. № 4 (4). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mniju_2017_4_4 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, V. V. (2016). Zabezpechennia prava na spriyatlyve dovkillia yak osnovna funktsiia ekolohichnoi derzhavy [Ensuring the right to a favorable environment as

- the main function of the ecological state]. *Sotsiolocho-pravovi, politychni, ekonomichni ta ekolohichni skladovi zabezpechennia spriyatlyvoho zhyttievoho prostoru liudyny: teoretyko-metodolohichni ta prykladni problemy rozvytku ekolohichnoho prava i pravovoi okhorony dovkillia* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. / *Ekolohichne pravo Ukrainy*. № 1–2. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf [in Ukrainian].
- Lebid, I. V., & Piddubny, O. Yu. (2022). “Amber issue” in Ukraine: prevention and consequences. *Law. Human. Environment*. Vol. 13. No. 3. DOI: [10.31548/law2022.03.004](https://doi.org/10.31548/law2022.03.004).
- Leheza, Yu. O. (2018). *Administratyvno-pravovi zasady publichnoho upravlinnia u sferi vykorystannia pryrodnykh resursiv* [Administrative and legal principles of public administration in the field of natural resources use] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Li, X., Yang, X., Wei, Q. & Zhang, B. (2019). Authoritarian environmentalism and environmental policy implementation in China. *Resources, Conservation and Recycling*. Vol. 145. DOI: [10.1016/j.resconrec.2019.02.011](https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.02.011).
- Mykhnenko, A. M., Rusnak, O. V, Mudrov, A. M., Kravchenko, S. O. ta in. (2013). *Zapobihannia ta protydiia koruptsii* [Preventing and combating corruption] : navch. posib. / za red. prof. A. M. Mykhnenka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kyiv. URI: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/31937> [in Ukrainian].
- Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii — NAZK prezentovalo doslidzhennia «Koruptsiini ryzyky u lisovomu hospodarstvi» [The National Agency for Corruption Prevention – NACP presented the study “Corruption Risks in Forestry»] (2025) / Mindovkillia Ukrainy : vebсайт. URL: <https://surl.li/mmsfwx> [in Ukrainian].
- NAZK zaproponovalo shliakhy usunennia koruptsiinykh ryzykiv u zakonoproiekti pro derzhavnyi ekolohichni kontrol pid chas narady Komitetu VRU [The NACP proposed ways to eliminate corruption risks in the draft law on state environmental control during the meeting of the VRU/ NACP Committee] (2025) / NAZK : vebсайт. URL: <https://surl.li/ccctddrk> [in Ukrainian].
- Nikolaichuk, T. (2021). Personalizatsiia trudovykh vidnosyn yak instrument borotby z koruptsiieiu u sferi pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy [Personalization of labor relations as a tool to combat corruption in the field of nature reserve fund of Ukraine]. *Aktualni problemy zapobihannia ta protydiia koruptsii* : tezy I Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnyskyi, 28.10.2021). Khmelnyskyi. URL: <https://surl.li/coubnx> [in Ukrainian].
- Riabets, K. A. (2007). *Administratyvno-pravove rehuliuвання ekolohichnoi diialnosti* [Administrative and legal regulation of environmental activities] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Riabets, K. A. (2009). *Ekolohichne pravo Ukrainy* [Environmental Law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/06-Ekolog-pravo-Ryabec.pdf [in Ukrainian].
- Riabets, K. A. (2023). Kompleks propozytsii shchodo optymizatsii publichnoho upravlinnia v haluzi zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv [Set of proposals for optimizing public administration in the field of environmental protection and natural resources]. *Perspektyvy rozvytku upravlin-skykh system u sotsialnii ta ekonomichnii sferakh Ukrainy: teoriia i praktyka* : zb. mat-liv VII Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. (Kyiv, 21.11.2023). Kyiv. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47908/1/Riabets_tezu.pdf [in Ukrainian].
- Shulha, A. M. (2014). Koruptsiia yak detonator suspilno znachushchykh podii [Corruption as a detonator of socially significant events]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydiia koruptsii* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 17.04.2014). Kharkiv. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_vid17kvinty2014.pdf [in Ukrainian].
- Shulha, A. M. (2017). Koruptsiia u zemelnii sferi Ukrainy: sotsialna sutnist ta shliakhy podolannia [Corruption in the land sector of Ukraine: social essence and ways to overcome it]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydiia koruptsii* : zb. tez dop. V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 31.03.2017). Kharkiv. URI: <http://dspace.uni->

- vd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14168 [in Ukrainian].
- Surilova, O. O. (2022). Mizhnarodna vidpovidalnist za zlochin ekotsydu [International responsibility for the crime of ecocide]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. T. XXX. DOI: 10.32782/npnuola.v30.2022.7 [in Ukrainian].
- TOP-5 koruptsiinykh skandaliv 2023 roku u sferi okhorony dovkillia [TOP-5 corruption scandals of 2023 in the field of environmental protection] (2024) / Asotsiatsiia derevobrobnykh pidpriemstv Ukrainy : vebсайт. URL: <https://surl.li/mtztyl> [in Ukrainian].
- Vlasenko, Yu. (2016). Reformuvannia systemy derzhavnogo ekolohichnoho kontroliu yak napriam realizatsii ekolohichnoi polityky Ukrainy [Reforming the system of state environmental control as a direction of implementation of the environmental policy of Ukraine]. *Sotsiolocho-pravovi, politychni, ekonomichni ta ekolohichni skladovi zabezpechennia spriyatlyvoho zhyttievoho prostoru liudyny: teoretyko-metodolohichni ta prykladni problemy rozvytku ekolohichnoho prava i pravovoi okhorony dovkillia* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. / *Ekolohichne pravo Ukrainy*. № 1–2. URL: http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2016/1-2/1-2_2016.pdf [in Ukrainian].
- Wen, B., Tang, Sh.-Ya. and Wing-Hung Lo, C. (2020). Changing Levels of Job Satisfaction among Local Environmental Enforcement Officials in China. *The China Quarterly*. Vol. 241. DOI: 10.1017/S0305741019000791.
- Zakhyst ukrainskoho dovkillia vid koruptsii: instrumenty [Protecting the Ukrainian environment from corruption: tools] (2023) / Eko-raion : vebсайт. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/583111-zakhyst-ukrainskogo-dovkillia-vid-koruptsii-instrumenti> [in Ukrainian].
- Zolotarova, N. I. (2013). Podatkovi zbir za spetsialne vodokorystuvannia ta skydannya zabrudniuiuchykh rechovyn u vodni ob'iekty [Tax fee for special water use and discharge of polluting water bodie]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2013_3_24 [in Ukrainian].
- Бабакін, В., Затько, Й. (2025). Корупція у сфері довкілля: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 189–201. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.14.

Нормативно-правові засади виконання термомодернізаційних робіт у будівництві

Наталія Мацак*

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6966-5615>, e-mail: nata120175@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.15 УДК [69:624.01:343.98](477)

Надійшло 14.05.2025 / Рецензовано 15.05.2025 / Прийнято до друку 26.06.2025 /
Доступно онлайн 30.06.2025

У сучасному суспільстві енергоекономічність та енергоефективність відіграють дуже важливу роль. Зокрема, зростає актуальність проблеми термомодернізації будівель. Енергоекономічна політика в будівництві — одне з першорядних завдань під час проведення капітальних ремонтів і нового будівництва. Тож вибір будівельних матеріалів, виробів та конструкцій обумовлюють потреби енергоефективності та зменшення рівня енергоспоживання. Якщо будівельні матеріали дібрано правильно, умови перебування людей усередині будівлі стають комфортнішими, оскільки матеріали з високими теплоізоляційними характеристиками взимку сприяють підтриманню в будівлі тепла, а влітку — прохолоди, зменшуючи потребу в обігрівачах або вентиляторах чи кондиціонерах, отже, і у споживанні енергії. Метою цієї статті є ознайомити з основними правилами й вимогами щодо енергетичної ефективності під час проведення робіт з термомодернізації будинків і проаналізувати здійснення цих робіт із висвітленням окремих проблем, що виникають під час їх проведення. Для досягнення мети застосовано загальні методи (теоретичний аналіз і синтез) та спеціальні (аналіз проектної документації, аналіз застосованих будівельних матеріалів, тепловізійне обстеження). Приділено увагу будівельним нормам і правилам, що стосуються виконання такого виду робіт, опрацьовано обов'язкові вимоги до їхньої якості. Зазначено про потребу вдосконалити нормативну базу з питань технічного переоснащення теплової ізоляції зовнішніх огорожувальних конструкцій, а також із заміни віконних, зовнішніх дверних і балконних блоків. порушено питання щодо енергозбереження, енергозберігаючої політики, енергетичного паспорта будівлі, економії паливно-енергетичних ресурсів.

Ключові слова: енергетичний аудит; енергозбереження; огорожувальні конструкції; опалення; паливно-енергетичні ресурси; тепловтрати; теплоізоляція; утеплення.

Постановка наукової проблеми

Сьогодні проблема енергоресурсів у нашій країні — та й у всьому світі — стоїть дуже гостро.

Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (англ. *United Nations Framework Convention on Climate Change*, UNFCCC; далі — РКЗК ООН) прийнято 09.05.1992 р. Україна підписала її 11.06.1992 р., ратифікувала 29.10.1996 р.¹

РКЗК ООН — це міжнародний екологічний договір, основним завданням якого є вирішення проблеми парникових викидів (газів). Нині вкрай важливо нормалізувати викиди парникових газів в атмосферу й надалі підтримувати їх на рівні, що не шкодитиме довкіллю та мінімізуватиме негативний вплив на кліматичні умови. У межах цієї Конвенції країни-учасниці беруть на себе зобов'язання з підвищення ефективності користування енергією.

Загалом енергозберігаюча політика нашої держави спрямована на раціональне використання та економне витрачання енергетичних ресурсів. До того ж потрібно розуміти, що житловий фонд нашої країни переважно оснащений опалювальними пристроями застарілих систем. Самі ж будівлі, особливо прийняті до експлуатації до 1993 р., зведені за старими будівельними нормами. Отже, задля економії паливно-енергетичних ресурсів необхідно проводити енергозберігаючі (енергоефективні) заходи, спрямовані на впровадження та виробництво енергоефективної продукції, технологій та обладнання.

Однією з основних вимог до технічних і технологічних характеристик будівлі є енергоефективність та забезпечення енергозбереження. Сучасні реалії диктують вимоги до систем опалювання, вентиляції, охолодження, освітлення: вони мають відповідати таким технічним вимогам, щоб кількість використовуваної під час експлуатації енергії була незначною.

Мета статті

Метою цієї статті є дослідження питань енергозбереження, енергозберігаючої політики, економії паливно-енергетичних ресурсів, зокрема аналізування енергетичної ефективності робіт з термомодернізації будинків, привернення уваги до необхідності вдосконалення нормативної бази з питань технічного переоснащення теплової ізоляції зовнішніх огорожувальних конструкцій, а також заміни віконних, зовнішніх дверних і балконних блоків.

Методи дослідження

Застосовано загальні методи (теоретичний аналіз і синтез) та спеціальні (аналіз проектної документації, аналіз застосованих будівельних матеріалів, тепловізійне обстеження).

Ознайомлення з проектною документацією сприяє правильному оцінюванню відповідності теплової оболонки будівлі вимогам з енергоефективності.

Аналіз застосованих будівельних матеріалів проводять шляхом лабораторних

1 Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : ратифік. Закон. України від 29.10.1996 р. № 435/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 11.05.2025).

випробувань, що дають змогу обчислити коефіцієнт теплопровідності матеріалів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У цій статті викладено систему ознак і критеріїв, яка, на думку авторки, сприятиме приведенню енергетичної ефективності українських будівель у відповідність до сучасних норм та стандартів. Правовим підґрунтям цього дослідження є положення Закону України «Про енергетичну ефективність будівель»², а також сучасні будівельні норми з цього питання. Удосконалення чинних нині в Україні будівельних норм і правил, приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів, а також прийняття низки законів, спрямованих на впровадження новітніх технологій та модернізацію процесу будівництва, безумовно, сприятиме появі будівель з низькими показниками використання енергоресурсів, що дасть змогу значно зменшити витрати на їх обслуговування.

Питання збереження та раціонального використання теплової енергії наукова спільнота порушує все частіше. Проблеми технічного переоснащення та термомодернізації будівель розглядали у своїх дослідженнях такі вчені: О. Галін-

ський, П. Григоровський, В. Плоский, С. Ушацький, В. Галушко, А. Нечепорчук, В. Торкатюк, Р. Тормосов, Р. Тян, Г. Фаренюк, А. Шпаков, В. Шаленний та ін. Деякі науковці (В. Галушко, Г. Соха, В. Савйовський, Г. Ратушняк, О. Ратушняк, С. Понізов, І. Бабій, О. Борисов, Л. Кучеренко, Н. Олійник) досліджували питання щодо асортименту будівельних матеріалів і добору технологічних рішень для проведення термомодернізаційних робіт.

На модернізації будівель і перспективах зменшення витрат енергії та скороченні парникових викидів (газів) акцентували увагу Г. Фаренюк, О. Філоненко та М. Тимофеев³. Вони також виклали сучасний підхід до вибору найкращих варіантів проведення модернізаційних робіт.

Р. К. Jain⁴ розглянув економічне, екологічне й ефективне будівництва та зауважив переваги такого будівництва з огляду на скорочення парникових викидів.

Науковці J. Torkar, D. Goricanec, J. Krope⁵ порушили питання про надійність і безвідмовність (завдяки забезпеченню контролю та моніторингу показників) роботи систем централізованого теплопостачання.

В. Семко⁶ дослідив проблему теплової відмови огорожувальної конструкції як однієї з головних причин економіч-

- 2 Про енергетичну ефективність будівель : Закон України від 22.06.2017 р. № 2118-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 11.05.2025).
- 3 Фаренюк Г. Г., Філоненко О. І., Тимофеев М. В. Енергоефективність громадських будинків з врахуванням ергономіки теплового середовища. *Комунальне господарство міст. Серія: Технічні науки та архітектура*. 2017. Вип. 135. С. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2017_135_22 (дата звернення: 11.05.2025).
- 4 Jain R. K. A Study on Eco-Friendly Cost-Effective Earthbag House Construction. *Kathmandu University Journal of Science, Engineering and Technology*. 2013. Vol. 9. No. 1. Pp. 200–211. DOI: [10.3126/kuset.v9i1.63925](https://doi.org/10.3126/kuset.v9i1.63925) (дата звернення: 11.05.2025).
- 5 Torkar J., Goricanec D., Krope J. Economical heat production and distribution. *Proceedings of the 3rd IASME/WSEAS Int. Conference on Heat Transfer, Thermal Engineering and Environment* (Corfu, Aug 20–22, 2005). 2005. Pp. 18–23. URL: https://www.academia.edu/19945433/Economical_heat_production_and_distribution (дата звернення: 11.05.2025).
- 6 Семко В. О. Методика визначення ймовірності теплової відмови огорожувальних конструкцій із сталевих холодноформованих елементів за теплотехнічними показниками.

них утрат через збільшення витрат енергоресурсів.

Б. Басок зі співавторами⁷ порушили тему об'єднання архітектурних особливостей з техніко-технологічними показниками з метою підтримання нормального санітарно-гігієнічного стану приміщень будівлі.

У роботі А. Максимова⁸ викладено новий раціональний підхід до організації проектування термомодернізаційних заходів для будівель, а також наведено приклади оптимізації конструктивних рішень під час проведення термомодернізації.

А. Перекрест висвітлив тему автоматизації контролю показників теплового обміну в будівлях⁹.

В. Бабак зі співавторами¹⁰ дослідили питання сучасних засобів і методів контролю за теплоенергетичним обладнанням.

І. Бабій, О. Борисов, Л. Кучеренко та Н. Олійник зазначили, що з огляду на сучасний стан будівель житлового фонду

90 % усіх багатоповерхівок потребують термомодернізації¹¹.

В. Савйовський також присвятив свою працю перспективній галузі термомодернізації будівель¹². Він зазначив причини втрати конструктивними елементами будівель теплозахисних характеристик; приділив увагу основним технологічним характеристикам, які потрібно враховувати під час проектування та виконання робіт, що передують будівництву; схарактеризував суттєві техніко-технологічні рішення для здійснення цих робіт; висвітлив процеси проведення контролю якості будівельних робіт. Окрім того, науковець навів покрокову деталізацію робіт із монтажу віконних і зовнішніх дверних блоків, а також презентував передові технології облаштування теплової оболонки будівлі (способи утеплення зовнішніх стін, покрівлі, перекриттів над неопалюваними приміщеннями, цокольної частини будівлі).

Строительство. Материаловедение. Машиностроение. Серия: Инновационные технологии жизненного цикла объектов жилищно-гражданского, промышленного и транспортного назначения. 2016. Вып. 91. С. 140–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/smmit_2016_91_21 (дата звернення: 11.05.2025).

- 7 Басок Б. І., Недбайло О. М., Ткаченко М. В., Божко І. К., Новіцька М. П. Схемні рішення оснащення енергоефективного будинку системою теплозабезпечення. *Промышленная теплотехника*. 2013. Т. 35. № 1. С. 42–48. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/231a7815-e412-4ae5-b6b8-296b31ca0ac9/content> (дата звернення: 11.05.2025).
- 8 Максимов А. С. Організаційні підходи до термомодернізації будівель на підставі оптимізації вибору конструктивно-технологічних рішень : дис. ... канд. техн. наук. Одеса, 2021. 218 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0421U102386> (дата звернення: 11.05.2025).
- 9 Перекрест А. Л. Методи та засоби створення високоефективних комп'ютеризованих систем автоматичного контролю параметрів теплового комфорту в будівлях : дис. ... д-ра техн. наук. Покровськ, 2020. 493 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0520U101750> (дата звернення: 11.05.2025).
- 10 Бабак В. П., Берегун В. С., Бурова З. А., Воробйов Л. Й., Декуша Л. В. та ін. Апаратно-програмне забезпечення моніторингу об'єктів генерування, транспортування та споживання теплової енергії : монографія. Київ, 2016. 298 с.
- 11 Бабій І. М., Борисов О. О., Кучеренко Л. В., Олійник Н. В. Визначення факторів, що впливають на терміни утеплення фасадів багатоповерхових будівель. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*. 2021. Т. 31. № 2. С. 32–36. DOI: 10.31649/2311-1429-2021-2-32-36 (дата звернення: 11.05.2025).
- 12 Савйовський В. В. Термомодернізація будівель : навч. посіб. Київ, 2021. 278 с. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12893.pdf> (дата звернення: 11.05.2025).

R. Carabano зі співавторами проаналізували будівельні матеріали, призначені для проведення робіт із теплоізоляції (з огляду на тривалість їхнього життєвого циклу)¹³.

L. Brojan, A. Petric і P. L. Clouston здійснили порівняльний аналіз будівельних матеріалів з позицій екології та економіки¹⁴.

I. Бабій і Л. Кучеренко проаналізували наявні технології будівельно-монтажних робіт з теплоізоляції будівель (з огляду на їхню техніко-економічну ефективність)¹⁵.

В. Сердюк звернув увагу на проблему застарілого (зведеного за часів масового будівництва 1960—1980-х рр.) житлового фонду у розрізі надзвичайно високих показників енерговитрат на утримання таких будівель, пропонуючи розв'язати цю проблему шляхом застосування навісних вентиляованих фасадів і розширення їхніх функційних характеристик¹⁶.

У статті Д. Степанова зі співавторами¹⁷ наголошено на актуальності теми

скорочення парникових викидів (газів), з огляду на що надано обґрунтування нормативних показників, які забезпечували б термічний опір зовнішніх огорожувальних конструкцій.

Викладення основного матеріалу дослідження

Закон України «Про енергетичну ефективність будівель»¹⁸ спрямований на стимулювання скорочення споживання енергії в будівлях, обумовлює правові, соціально-економічні й організаційні засади діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель.

У ч. 1 ст. 1 цього Закону, зокрема, наведено визначення понять «будівля з близьким до нульового рівнем споживання енергії» (п. 2) та «енергетична ефективність будівлі» (п. 5):

«2) будівля з близьким до нульового рівнем споживання енергії — будівля з рівнем енергетичної ефективності, що перевищує встановлені мінімальні вимоги, в якій для формування належних умов

- 13 Carabano R., Hernando S. M., Ruiz D., Bedoya C. Life Cycle Assessment (LCA) of building materials for the evaluation of building sustainability: the case of thermal insulation materials. *Revista de la Construcción*. 2017. Vol. 16. No. 1. Pp. 22—33. DOI: [10.7764/RDLC.16.1.22](https://doi.org/10.7764/RDLC.16.1.22) (дата звернення: 11.05.2025).
- 14 Brojan L., Petric A., Clouston P. L. A Comparative Study of Brick and Straw Bale Wall Systems from Environmental, Economical and Energy Perspectives. *ARNP Journal of Engineering and Applied Sciences*. 2013. Vol. 8. No. 11. Pp. 920—926. URL: https://www.academia.edu/5439665/A_COMPARATIVE_STUDY_OF_BRICK_AND_STRAW_BALE_WALL_SYSTEMS_FROM_ENVIRONMENTAL_ECONOMICAL_AND_ENERGY_PERSPECTIVES (дата звернення: 11.05.2025).
- 15 Бабій І. М., Кучеренко Л. В. Моделювання організаційно-технологічних факторів для визначення ефективних рішень проекту утеплення фасадів з облицюванням штукатурками. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*. 2023. Т. 34. № 1. С. 84—90. DOI: [10.31649/2311-1429-2023-1-84-90](https://doi.org/10.31649/2311-1429-2023-1-84-90) (дата звернення: 11.05.2025).
- 16 Сердюк В. Р. Розширення функціональних властивостей навісних вентиляованих фасадів при утепленні будівель. *Там само*. С. 91—99. DOI: [10.31649/2311-1429-2023-1-91-100](https://doi.org/10.31649/2311-1429-2023-1-91-100) (дата звернення: 11.05.2025).
- 17 Степанов Д. В., Степанова Н. Д., Оникієнко С. М., Мартиненко В. В. Показники енергоефективності громадської будівлі. *Там само*. С. 134—139. DOI: [10.31649/2311-1429-2023-1-134-139](https://doi.org/10.31649/2311-1429-2023-1-134-139) (дата звернення: 11.05.2025).
- 18 Про енергетичну ефективність будівель ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

проживання та/або життєдіяльності людей використовується енергія із значною часткою енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії;

<...>

5) енергетична ефективність будівлі — властивість будівлі, що характеризується кількістю енергії, необхідної для створення належних умов проживання та/або життєдіяльності людей у такій будівлі»¹⁹.

Останнім часом кількість науково-технічних досліджень робіт, проведених із термомодернізації (утеплення) будівель, зростає. У більшості цих досліджень порушено питання відповідності обсягів і вартості виконання робіт за позицією «енергозберігаючі заходи для реконструкції будівлі». До того ж зазначено технічні й об'ємно-конструктивні характеристики об'єкта, на якому проводять роботи з термомодернізації фасаду: форма будівлі, її зовнішні габаритні розміри, кількість поверхів (у разі якщо поверхи мають різну висоту, зазначено висоту кожного поверху окремо), наявність прибудов і ганків; будівельний об'єм нерухомості, а також кількість зовнішніх дверей будівлі.

Наприклад:

«Об'єкт, що підлягає термомодернізації,— будівля; у плані має Т-подібну форму із зовнішніми габаритними розмірами 67,0 × 12,5 м (два поверхи, кожен заввишки 7,0 м), виступаючою частиною 40,5 × 12,5 м (один поверх, заввишки 6,0 м) і прибудованими ганками площею 27,0 м²; 4,5 м²; 3,3 м²; 4,5 м². Будівельний об'єм — 10 465 м³. Будівля має шість окремо розташованих і розосереджених виходів.

Конструктивна система будівлі — безкаркасна конструктивна схема з основними вертикальними паралельно розміщеними стінами із силікатної цегли по

стрічкових залізобетонних фундаментах із диском перекриття зі збірних залізобетонних багатопустотних плит перекриття й покриття.

Фундамент — стрічковий зі збірних залізобетонних блоків; цокольна частина виконана з червоної глиняної цегли; висота цоколя непостійна, від 550 до 1200 мм.

Горищний простір не експлуатується.

Зовнішні стіни — силікатна цегла, товщина 510 мм.

Внутрішні стіни — силікатна цегла, товщина 380 мм.

Перегородки — силікатна цегла, товщина 120—150 мм.

Вікна металопластикові.

Двері зовнішні металеві.

Покрівля — шатрового типу, по дерев'яних кроквах і решетуванню укладено металеві профільовані листи».

Робочий проєкт зазвичай передбачає виконання таких будівельно-монтажних робіт: заміна віконних блоків і відливів; теплоізоляція фасадів; гідрота теплоізоляція цоколя; утеплення перекриття; модернізація та заміна інженерних мереж опалювальної системи.

На дослідження зазвичай надають проєктно-кошторисну документацію щодо проведення енергозберігаючих заходів у будівлі такого складу:

«РОБОЧИЙ ПРОЄКТ (РП):

- загальна пояснювальна записка, том 1, шифр XXXП-ПЗ;
- архітектурно-будівельне рішення, том 1, шифр XXXП-АБ;
- кошторисна документація, том 2, шифр XXXП-XXXX-КД».

Упровадження заходів щодо енергозбереження в будівлях не лише сприяє економії паливно-енергетичних ресурсів, а й має соціальний та екологічний ефект. Важливість останнього обумовлено сучасним значенням зростання життєвого

19 Про енергетичну ефективність будівель ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

рівня та покращення умов життя населення. Досягти зниження витрат паливно-енергетичних ресурсів можна лише за умови комплексного підходу до енергозбереження: шляхом удосконалення архітектурно-планувальних і конструктивних рішень, а також заміни інженерного обладнання будівель з урахуванням кліматичних, техніко-економічних, соціальних та екологічних особливостей.

Одним із важливих етапів енергозбереження є додаткове утеплення зовнішніх стін будівель. За додаткового утеплення однорідна конструкція стіни стає багатошаровою. Ця обставина підвищує вимоги до якості під час проектування і виконання робіт, оскільки зростання кількості застосовуваних матеріалів збільшує вірогідність помилок, які своєю чергою можуть призвести до зниження теплозахисних характеристик та експлуатаційних показників надійності утеплюваних конструкцій.

Сьогодні додаткове утеплення будівель виконують із застосуванням різних конструктивно-технологічних рішень, матеріалів і виробів. На жаль, іноді ці конструктивно-технологічні рішення приймають без належного обґрунтування з огляду на будівельну теплофізику. Окрім того, недостатньо уваги приділяють оцінюванню надійності будівельних матеріалів і якості технологічних та конструктивних рішень.

Основними напрямками й завданнями розроблення технічних норм із виконання термомодернізаційних робіт є:

- уточнення вимог до проектною документації, яку розробляють

для проведення комплексної термомодернізації, і затвердження її переліку;

- складання переліку необхідних заходів;
- визначення порядку проведення робіт;
- роз'яснення та загальні принципи підходів до розроблення технічної документації;
- окреслення основних правил і вимог експлуатації будівель після проведення робіт;
- обумовлення вимог до будівельних організацій, яких залучають до виконання робіт з утеплення конструктивних елементів будівлі, а також реконструкції або модернізації енергопостачальних мереж;
- узгодження стандарту з чинними державними, міжнародними стандартами з утеплення будівлі, а також модернізації інженерних мереж енергопостачання.

Питаннями поліпшення енергетичної ефективності будівель опікувалися Г. Ратушняк, Ю. Бікс, А. Лялюк²⁰. Науковці дослідили заходи, які потрібно впровадити для енергозбереження та раціонального використання енергоресурсів, а також зауважили про необхідність проведення моніторингу надійності теплоізоляційної оболонки будівлі.

Національний стандарт ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014 «Настанова з виконання термомодернізації житлових будинків»²¹ розроблено з метою вдосконалення нормативної бази в будівництві.

20 Ратушняк Г. С., Бікс Ю. С., Лялюк А. О. Моніторинг та експертно-аналітична оцінка надійності теплоізоляційної оболонки будівель. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*. 2023. Т. 20. № 1. С. 140–145. DOI: 10.31649/2311-1429-2023-1-140-145 (дата звернення: 11.05.2025).

21 ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014 Настанова з виконання термомодернізації житлових будинків [Чинний від 15.10.2015]. Київ, 2014. 71 с. URL: https://enefcities.org.ua/upload/files/new_dstu-n-b-v_3_2-3-2014.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

Відповідно до п. 3.1 цього ДСТУ «термомодернізація — комплекс будівельних робіт, спрямованих на поліпшення теплотехнічних показників огорожувальних конструкцій будівель, показників енергоспоживання інженерних систем та забезпечення енергетичної ефективності будівлі не нижче мінімальних вимог до енергетичної ефективності будівель»²².

Згаданий вище Держстандарт здебільшого стосується робіт із проведення енергетичного обстеження та паспортизації будівель, а також термомодернізації, спрямованої на покращення теплотехнічних характеристик будівлі. Задля цього проводять роботи з технічного переоснащення інженерних мереж, утеплюють огорожувальні конструкції будівель. Усі ці заходи сприяють заощадженню енергоресурсів, забезпечують комфорт і затишок у приміщеннях.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що впровадження ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014 спрямоване на:

- скорочення енергетичних витрат на утримання будівель;
- економне використання енергетичних ресурсів;
- подовження термінів експлуатації будівель.

ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 «Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи. (ISO/IEC 17000:2004, IDT)», що є перекладом міжнародного стандарту *ISO/IEC 17000:2004 Conformity*

assessment — Vocabulary and general principles, містить вимоги, які відповідають чинному законодавству України, і обумовлює загальні терміни й визначення понять щодо сфери оцінювання відповідності, охоплюючи акредитацію органів оцінювання відповідності, а також застосування оцінювання відповідності. У цьому Стандарті, зокрема, зазначено таке:

«2.1 оцінювання відповідності

Доведення того, що встановлені вимоги (3.1) до продукції (3.3), процесу, системи, осіб або органу виконано»²³.

ДБН В.2.6-31:2021 «Теплова ізоляція та енергоефективність будівель»²⁴ визначають технічні параметри із забезпечення енергетичної ефективності будівель, зокрема, регламентують теплопровідність ізоляційних матеріалів, застосованих під час монтажу конструкцій теплоізоляційної оболонки будинку.

Відповідно до цих будівельних норм під теплоізоляційною оболонкою будівлі розуміють систему, «яка складається з огорожувальних конструкцій опалюваного (кондиціонованого) об'єму будівлі, що забезпечує збереження енергії для опалення та/або охолодження приміщень»²⁵.

Державну політику України у сфері забезпечення енергозбереження спрямовано на розроблення нормативно-правових актів і документів, які б надавали підґрунтя для застосування високоефективних технологій з метою досягнення цільових показників у сфері

22 ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014. URL: https://enefcities.org.ua/upload/files/new_dstu-n-b-v_3_2-3-2014.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

23 ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи (ISO/IEC 17000:2004, IDT). [Чинний від 19.02.2025]. Київ, 2008. 20 с. URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/dstu_iso_iec_17000_2007.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

24 ДБН В.2.6-31:2021 Теплова ізоляція та енергоефективність будівель [Чинний від 01.09.2022]. Київ, 2022. 23 с. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3075196638495507996?doc_type=2 (дата звернення: 11.05.2025).

25 Там само.

забезпечення енергетичної економії (ефективності), оскільки величезні витрати теплової енергії спричиняють зростання вартості опалення та водопостачання, що відбивається на добробуті населення через збільшення сум комунальних платежів. Тож державні програми із забезпечення енергоефективності мають на меті поліпшення водночас економічної, екологічної та соціальної ситуацій.

До того ж слід пам'ятати, що житловий фонд у нашій країні — це переважно стара забудова радянських часів. Оскільки за тодішнього економічного устрою енергію вважали дешевою, економії енергії належної уваги не приділяли. Але сьогодні диктує нам нові реалії життя. Тож у сучасному будівництві (як під час зведення новобудов, так і під час капітальних ремонтів будівель) необхідно враховувати сучасні енерго-економічні умови, застосовуючи енергоефективні заходи, що сприяють відчутному скороченню енергетичного споживання.

Загалом термомодернізацію будівель необхідно проводити шляхом утеплення з обов'язковою заміною вікон, дверей і модернізацією або повною заміною системи опалення. Під час проведення цих робіт особливу увагу слід приділити саме модернізації системи опалення, оскільки саме від неї, як свідчить практика, найчастіше залежить позитивний результат термомодернізації будівлі загалом. Вочевидь термомодернізація потребує значних фінансових витрат.

За більш докладного розгляду стає очевидним, що головною причиною надмірної тепловтрати зазвичай є недовсконалість зовнішніх огорожувальних конструкцій. Як зазначено вище, безліч будівель України має низькі показники теплоізоляції. Теплотехнічні розрахунки за часів старої забудови відрізня-

ються від сучасних насамперед тим, що вони не спрямовані на енергетичну ефективність. Тодішні нормативні теплотехнічні вимоги в декілька разів нижчі за сучасні. Саме тому конструкції старих будівель мають більші тепловтрати порівняно із сучасними. Сюди слід також додати значні тепловтрати через старі вікна — недостатньо герметичні, із низькими теплотехнічними характеристиками й інколи необґрунтовано великою площею. Не менш важливою причиною значного теплоспоживання є низька енергетична ефективність тодішніх систем опалення, сьогодні вже морально й технічно застарілих. Несанкціоновані втручання в заміну радіаторів, трубопроводів, а подекуди й самовільне розведення трубопроводу також не додають цим системам ефективності. Варто також згадати засмічені трубопроводи, відсутність їхньої теплової ізоляції — не лише в підвальних приміщеннях, а й на вулиці.

Звісно, це неповний перелік вад старої системи опалення. Тож цілком зрозуміло, що з такою опалювальною системою енергетичної ефективності досягти неможливо, навіть якщо провести утеплення фасадів будівель і їхніх конструкцій. Скорочення витрат паливно-енергетичних ресурсів може відбутися в єдиний спосіб — шляхом повної термомодернізації будівлі.

До заходів із термомодернізації будівель зазвичай належать такі будівельні роботи:

- утеплення даху (покрівлі) будівлі;
- утеплення підлог, розташованих на ґрунті;
- утеплення перекриття над підвалом, що не опалюється;
- утеплення фасадів (зовнішніх стін) будівель;
- заміна віконних і зовнішніх дверних блоків;

- заміна або модернізація системи опалення будинку;
- модернізація теплового пункту.

Теплоізоляцію будівель проводять із зовнішнього боку тримальної частини огорожувальної конструкції шляхом додавання додаткового шару (додаткових шарів) матеріалу з достатньо високими теплоізоляційними характеристиками. Метою проведення таких робіт є зменшення теплових витрат, а також збільшення температури внутрішньої поверхні стіни, що має позитивно вплинути на якісні характеристики конструкцій, усуваючи можливість появи конденсату та плісняви.

Ступінь теплоізоляції стін визначають за допомогою коефіцієнта опору теплопередачі R : чим більше значення R , тим менші тепловтрати. Сучасні будівельні норми (ДБН В.2.6-31:2021) передбачають для нових будівель мінімально допустимі показники опору теплопередачі ($R_{q\ min}$) у $4,00\ m^2 \times K/Vt$ (для I температурної зони) і $3,50\ m^2 \times K/Vt$ (для II температурної зони), але старі будівлі, звісно, цим критеріям не відповідають. Досягти зниження тепловтрат у старих будинках можна лише шляхом їх утеплення. Тільки утеплення створює рівномірну теплоізоляцію всієї поверхні стін і результативно запобігає тепловтратам.

Правильно дібраний теплоізоляційний матеріал є запорукою довготривалого терміну служби й ефективної експлуатації. ДСТУ 9191:2022 «Теплоізоляція будівель. Метод вибору теплоізоляційного матеріалу для утеплення будівель» передбачає «методи вибору теплоізоляційного матеріалу для утеплення

житлових, громадських та промислових будівель під час проектування, нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту, зокрема з метою термомодернізації»²⁶. ДСТУ 9191:2022 спрямований на виконання положень, викладених у ДБН В.2.6-31. Слід зауважити, що згідно із Законом України «Про будівельні норми»²⁷ дотримання вимог державних будівельних норм є обов'язковим, зокрема, під час вибору будівельних матеріалів, використовуваних для утеплення будівель. Норми цього ДСТУ поширюються на непрозорі огорожувальні конструкції, передбачають методику визначення їх теплотехнічних показників, містять значення розрахункових теплотехнічних параметрів будівельних матеріалів та є основою для складання проектної документації щодо енергозбереження та енергоефективності загалом. Отже, вибір теплоізоляційного матеріалу з урахуванням його товщини, щільності, інших фізико-технічних показників і методів його кріплення необхідно здійснювати відповідно до цього Стандарту.

Відповідно до нормативних вимог теплоізоляційні матеріали добирають для таких типів непрозорих конструкцій:

- заглиблених і цокольних;
- підлог на ґрунті;
- зовнішніх стін;
- перекриттів (цокольних, міжповерхових, горищних);
- покриттів;
- огорожувальних, що розділяють приміщення з різницею температури понад $4^\circ C$.

Найбільш поширеним сьогодні в Україні методом термоізоляції є утеплення зовнішніх стін. Цей метод

26 ДСТУ 9191:2022 Теплоізоляція будівель. Метод вибору теплоізоляційного матеріалу для утеплення будівель [Чинний від 01.03.2023]. Київ, 2023. 60 с. URL: <https://surl.li/hvcguf> (дата звернення: 11.05.2025).

27 Про будівельні норми : Закон України від 05.11.2009 р. № 1704-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text> (дата звернення: 11.05.2025).

реалізують шляхом приклеювання та кріплення дюбелями до стін ззовні теплоізоляційного матеріалу — пінополістирольних плит або плит із мінеральної вати — з подальшим нанесенням на ці плити захисного штукатурного декоративного шару, армованого скло-сіткою. Це один із найпростіших і водночас найефективніших та найбільш довговічних методів — звісно, за умови добору якісних матеріалів та дотримання відповідних технологій.

Під час вибору теплоізоляційного матеріалу необхідно керуватися такими фізико-технічними показниками:

- гранична температура застосування;
- вологість;
- вологопоглинання;
- морозостійкість;
- паропроникність;
- група горючості;
- міцність на стиск;
- межа міцності під час зсуву;
- межа міцності під час розтягування у напрямку, перпендикулярному поверхні;
- щільність;
- правильність геометричної форми.

Названі фізико-механічні показники мають відповідати вимогам ДСТУ Б В.2.7-195²⁸.

Додатково під час добору теплоізоляційних матеріалів для забезпечення нормативних теплотехнічних (енерго-економічних) показників слід керуватися такими показниками, як розрахунки теплопровідності і строк ефективної експлуатації.

Утеплення даху й перекриття полягає у прокладанні додаткового шару теплоізоляції. Утеплення перекриття над неопалюваним підвалом здійсню-

ють з боку підвальних приміщень шляхом приклеювання теплоізоляційних плит. Під час цих робіт особливу увагу слід приділити шарові матеріалу теплоізоляції, оскільки саме характеристики утеплювача є вирішальними для ефективності проведених робіт. Саме тому важливо застосовувати матеріал високої якості й належної товщини. Під час утеплення даху застосовують стандартну технологію, яка полягає в облаштуванні кількох шарів різних теплоізоляційних матеріалів — так званого пирога, необхідного для якісного теплозахисту. Звісно, кінцевий результат утеплення залежатиме від якості проведених робіт.

Підлога по ґрунту — дуже економічний варіант створення підлог у будівлі; власне, це бетонна плита, не з'єднана з фундаментом і стінами. Цей варіант можна реалізувати у два способи: укладанням готового виробу (бетонної плити) або бетонуванням.

В опалюваному приміщенні утеплення підлоги по ґрунту з метою запобігання значним тепловтратам є обов'язковим. Якщо приміщення не опалюване, проводити такі роботи немає сенсу; у такому разі здійснюють утеплення перекриття між неопалюваними підвальними приміщеннями та першим поверхом. Для проведення робіт з утеплення підлоги необхідний вологостійкий утеплювач, здатний витримувати навантаження. Цим вимогам відповідає, наприклад, екструдований пінополістирол.

Дуже сприяє скороченню тепловтрат заміна вікон і балконних дверей, оскільки саме через ці елементи будівля зазвичай утрачає значний відсоток теплової енергії. Сьогодні існує багато різноманітних видів і типів енергозбе-

28 ДСТУ Б В.2.7-195 Будівельні матеріали. Матеріали і вироби теплоізоляційні. Номенклатура показників [Чинний від 01.08.2010]. URL: https://dnaop.com/html/60909/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_%D0%91_%D0%92.2.7-195_2009 (дата звернення: 11.05.2025).

рігаючих конструкцій, які мають високі тепло- та звукоізоляційні характеристики і прості в експлуатації.

Одним із головних чинників впливу на ефективність використання теплової енергії є стан опалювальної системи. Для приведення системи опалення у стан максимальної енергоефективності необхідно здійснити її повну модернізацію. Така модернізація має охоплювати всі елементи системи, включно з обладнанням, установленим у тепловому пункті або котельній.

Окрім цього, слід зазначити, що вдосконалення системи вентиляції також є необхідною умовою раціональної термомодернізації будівлі.

Послідовність проведення термомодернізаційних заходів має бути такою. Спершу для проведення якісного та ефективного утеплення будівлі необхідно провести енергоаудит — здійснити обстеження з метою визначення ефек-

тивності споживання паливно-енергетичних ресурсів і, за потреби, надати пропозиції щодо більш якісного їх використання. Це вкрай важливий захід, спрямований на визначення основних місць тепловтрат, який також допоможе зробити правильний вибір теплоізолюючих матеріалів. Наступним кроком є вибір і встановлення енергоефективного обладнання. Далі слід ретельно дібрати матеріали для утеплення зовнішніх конструктивних елементів (правильно виконане утеплення — це «пиріг» з комплексу матеріалів, який забезпечує надійний захист огорожувальних конструкцій). І нарешті — заміна віконних блоків та балконних дверей на сучасні теплозберігаючі конструкції.

Правильно та якісно виконані роботи з термомодернізації дають змогу суттєво зменшити тепловтрати. Далі наведено таблицю ефективності заходів за якісно виконаних робіт.

Ефективність заходів з термомодернізації

№ з/п	Заходи з термомодернізації	Зменшення тепловитрат, %
1	Утеплення зовнішніх стін, покриття покрівлі, перекриття над неопалюваними приміщеннями	20—45
2	Утеплення покриття покрівлі, перекриття над неопалюваними приміщеннями	10—25
3	Утеплення перекриття над неопалюваними приміщеннями (підвалами)	3—6
4	Заміна віконних блоків та зовнішніх входних дверей	25—47
5	Модернізація вентиляційної системи	30—40
6	Модернізація інженерних мереж теплового пункту	10—30
7	Модернізація внутрішньої системи опалення	10—25

Під час складання договору про термомодернізацію будівлі застосовують результати енергетичного аудиту — для складання переліку необхідних робіт і матеріалів. Утеплення будівлі слід здійснювати на підставі проекту. Складання проекту, на нашу думку, необхідне навіть тоді, коли цього не потребу-

ють будівельні норми, оскільки саме проект має містити докладне визначення та опис теплоізоляційних матеріалів, необхідних для виконання робіт (види й типи цих матеріалів, їх відповідність українським будівельним і санітарним нормам і технічним умовам), а також визначення способу підготовки

основи, кріплення та розміщення утеплюючого шару покриття, виконання закріплюючого шару та примикання утеплення до окремих елементів конструкцій.

Проектно-кошторисну документацію на термомодернізаційні заходи слід складати відповідно до вимог будівельних норм.

Якщо проектну документацію розробляють перед проведенням робіт з термомодернізації, то після завершення таких робіт необхідно обстежити будівлю на предмет підтвердження відповідності виконаних робіт вимогам енергетичної ефективності. За потреби проводять державну експертизу з енергозбереження, під час якої показники досліджуваної будівлі перевіряють на відповідність нормативним показникам і вимогам нормативно-правових актів у сфері енергетичного споживання. Кінцевим етапом такого дослідження є зведення отриманих результатів і складання енергетичного паспорта будівлі.

Висновки

Проведення робіт з термомодернізації будівель і модернізації їхньої опалювально-енергетичної системи має на меті досягнення максимальної ефективності під час використання паливно-енергетичних ресурсів та скорочення відповідних витрат.

Державні норми визначають вимоги до теплотехнічних показників огорожувальних конструкцій. Конструктивні рішення зі створення та модернізації теплоізоляційної оболонки будівлі обов'язково мають ураховувати вимоги до раціонального використання енергоресурсів, забезпечувати відповідність санітарно-гігієнічним нормам, а також довговічність конструкцій під час експлуатації будівель.

Сьогодні будівельний ринок насичений найрізноманітнішими будівельними, зокрема теплоізоляційними, матеріалами, і поміж них є такі, що не відповідають чинним нормативним вимогам. Тож правильний вибір енергоефективної продукції, яка забезпечувала б раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів,— дуже відповідальне завдання.

Необхідно пам'ятати, що обрані матеріали мають неодмінно відповідати не тільки теплотехнічним показникам, а й санітарним вимогам. Якісні теплоізоляційні матеріали завжди мають висновки державної санітарно-епідеміологічної експертизи Міністерства охорони здоров'я України.

Legal and Regulatory Framework for Thermal Modernization in Construction

Nataliia Matsak

Energy conservation and efficiency play a vital role in modern society. In particular, the need for building thermal modernization has become ever more pressing. Energy-saving policy in construction is a top priority during major renovations and new builds. Accordingly, the choice of materials, products and structural systems must address energy-efficiency goals and reduce overall consumption. When the right materials are selected, interior comfort improves: high-performance insulators retain heat in winter and help keep spaces cool in summer, cutting reliance on heaters, fans or air-conditioning—and with it, energy use. This article aims to present the key rules and requirements for building energy efficiency during thermal modernization works and to analyze these projects by highlighting specific challenges encountered in practice. To that end, we employ general methods (theoretical analysis and synthesis) and specialized techniques (review of design documentation, ana-

lysis of materials used, thermographic inspection). We examine relevant building codes and standards governing such work and outline mandatory quality criteria. The study notes the need to strengthen regulations on upgrading thermal insulation of external envelopes and on replacing window, exterior-door and balcony assemblies. We also address broader themes—energy conservation, energy-saving policy, building energy passports and the efficient use of fuel and power resources.

Keywords: energy audit; energy conservation; building envelope; heating; fuel and energy resources; heat loss; thermal insulation; insulation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Babak, V. P., Berehun, V. S., Burova, Z. A., Vorobiov, L. Y., Dekusha, L. V. et al. (2016). *Aparatno-prohramne zabezpechennia monitorynhu ob'ektiv heneruvannia, transportuvannia ta spozhyvannia teplovoi enerhii* [Integrated Hardware and Software for Monitoring Thermal Energy Generation, Distribution, and Use] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Babii, I. M., Borysov, O. O., Kucherenko, L. V., Oliinyk, N. V. (2021). Vyznachennia faktoriv, shcho vplyvaiut na termyny uteplennia fasadiv bahatopoverkhovykh budivel [Determination of Factors Affecting the Terms of Insulation of Facades of Multi-Storey Buildings]. *Suchasni tekhnologii, materialy i konstruktсии v budivnytstvi*. T. 31. № 2. DOI: 10.31649/2311-1429-2021-2-32-36 [in Ukrainian].
- Babii, I. M., Kucherenko, L. V. (2023). Modeliuvannia orhanizatsiino-tekhnolohichnykh faktoriv dlia vyznachennia efektyvnykh rishen proiektu uteplennia fasadiv z oblytsiuvanniam shtukaturkamy [Modeling of Organizational and Technological Factors for Determining Effective Solutions for the Project of Insulation of Facades with Plaster Covering]. *Suchasni tekhnologii, materialy i konstruktсии v budivnytstvi*. T. 34. № 1. DOI: 10.31649/2311-1429-2023-1-84-90 [in Ukrainian].
- Basok, B. I., Nedbailo, O. M., Tkachenko, M. V., Bozhko, I. K., Novitska, M. P. (2013). Skhemni rishennia osnashchennia enerhoefektyvnoho budynku systemoiu teplozabezpechennia [Heating System Design Approaches for Energy-Efficient Buildings]. *Promyshlennaya teplotekhnika*. T. 35. № 1. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/231a7815-e412-4ae5-b6b8-296b31ca0ac9/content> [in Ukrainian].
- Brojan, L., Petric, A., Peggi, L. (2013). Clouston comparative study of brick and straw bale wall systems from environmental, economical and energy perspectives. *ARNP Journal of Engineering and Applied Sciences*. Vol. 8. No. 11. URL: https://www.academia.edu/5439665/A_COMPARATIVE_STUDY_OF_BRICK_AND_STRAW_BALE_WALL_SYSTEMS_FROM_ENVIRONMENTAL_ECONOMICAL_AND_ENERGY_PERSPECTIVES.
- Carabano, R., Hernando, S. M., Ruiz, D., Berdoya, C. (2017). Life Cycle Assessment (LCA) of building materials for the evaluation of building sustainability: the case of thermal insulation materials. *Revista de la Construcción*. Vol. 16. No. 1. DOI: 10.7764/RDLC.16.1.22.
- Farenjuk, H. H., Filonenko, O. I., Tymofiev, M. V. (2017). Enerhoefektyvnist

- hromadskykh budynkiv z vrakhuvanniam erhonomiky teplovoho seredovyscha [Energy performance of public buildings with regard to the thermal environment ergonomics]. *Komunalne hospodarstvo mist. Seriya: Tekhnichni nauky ta arkhitektura*. Vyp. 135. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/46150/1/5037-10002-1-SM.pdf> [in Ukrainian].
- Jain, R. K. (2013). A Study on Eco-Friendly Cost-Effective Earthbag House Construction. *Kathmandu University Journal of Science, Engineering and Technology* Vol. 9. No. 1. DOI: 10.3126/kuset.v9i1.63925.
- Maksymov, A. S. (2021). *Orhanizatsiini pidkhody do termomodernizatsii budivel na pidstavi optymizatsii vyboru konstruktivno-tekhnolohichnykh risheh* [Organizational approaches to thermomodernization of buildings on the basis of optimizing the choice of design and technological solutions] : dys. ... kand. tekhn. nauk. Odesa. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0421U102386> [in Ukrainian].
- Perekrest, A. L. (2020). *Metody ta zasoby stvorennia vysokoefektyvnykh komp'uteryzovanykh system avtomatychnoho kontroliu parametriv teplovoho komfortu v budivliakh* [Methods and means of creating highly efficient computerised systems for automatic control of thermal comfort parameters in buildings] : dys. ... d-ra tekhn. nauk. Pokrovsk. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0520U101750> [in Ukrainian].
- Ratushniak, H. S. Biks, Yu. S., Lialiuk, A. O. (2023). *Monitorynh ta ekspertno-analitychna otsinka nadiinosti teploizoliatsiinoi obolonky budivel* [Monitoring and expert-analytical assessment of the reliability of the building insulation shell]. *Suchasni tekhnolohii, materialy i konstruktсии v budivnytstvi*. T. 20. № 1. DOI: 10.31649/2311-1429-2023-1-140-145 [in Ukrainian].
- Saviovskiy, V. V. (2021). *Termomodernizatsiia budivel* [Thermal Modernization of Buildings] : navch. posib. Kyiv. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12893.pdf> [in Ukrainian].
- Semko, V. O. (2016). *Metodyka vyznachennia ymovirnosti teplovoi vidmovy ohorodzhuvalnykh konstruktсии iz stalevykh kholodnoformovanykh elementiv za teplotekhnichnymy pokaznykamy* [Method for determination of the probability of thermal failure of building envelopes made of steel cold-formed elements by using the thermal characteristics]. *Stroitelstvo. Materialovedenie. Mashinostroenie. Seriya: Innovacionnye tekhnologii zhiznennogo cikla obektiv zhilishno-grazhdanskogo, promyshlennogo i transportnogo naznacheniya*. Vyp. 91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/smmi2016_91_21 [in Ukrainian].
- Serdiuk, V. R. (2023). *Rozshyrennia funktsionalnykh vlastyvostei navisnykh ventylovanykh fasadiv pry uteplenni budivel* [Expansion of the Functional Properties of Hinges Ventilated Facades when Insulating Buildings]. *Suchasni tekhnolohii, materialy i konstruktсии v budivnytstvi*. T. 34. № 1. DOI: 10.31649/2311-1429-2023-1-91-100 [in Ukrainian].
- Stepanov, D. V., Stepanova, N. D., Onykienko, S. M., Martynenko, V. V. (2023). *Pokaznyky enerhoefektyvnosti hromadskoi budivli* [Indicators of Energy Efficiency of Public Building]. *Suchasni tekhnolohii, materialy i konstruktсии v budivnytstvi*. T. 34. № 1. DOI: 10.31649/2311-1429-2023-1-134-139 [in Ukrainian].
- Torkar, J., Goricanec, D., Kroke, J. (2005). *Economical heat production and distribution. Proceedings of the 3rd IASME/WSEAS Int. Conference on Heat Transfer, Thermal Engineering and Environment* (Corfu, Aug 20–22, 2005). URL: https://www.academia.edu/19945433/Economical_heat_production_and_distribution.
- Мацак, Н. (2025). Нормативно-правові засади виконання термомодернізаційних робіт у будівництві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (39). С. 202–216. DOI: 10.32353/khrife.2.2025.15.

Всеукраїнська науково-практична конференція «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації», присвячена пам'яті академікині В. О. Коновалової («Коновалівські криміналістичні читання»)

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (далі — НЮУ) організував і провів 28.03.2025 р. у змішаному форматі криміналістичні читання «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації», присвячені пам'яті заслуженої професорки НЮУ, академікині НАПрН України, докторки юридичних наук, професорки, заслуженої діячки науки і техніки України **Віолетти Омелянівни Коновалової**.

Модерував захід завідувач кафедри криміналістики НЮУ, доктор юридичних наук, професор **Віктор Шевчук**.

Відкрив роботу криміналістичних читань ректор НЮУ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Анатолій Гетьман**.

Із вітальним словом від імені директора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ICE) **Сергія Тюленєва** до учасників звернулася перша заступниця директора **Ганна Спіцина**, підкресливши важливість проведення наукових заходів на вшанування пам'яті та визнання досягнень таких видатних науковців, як В. О. Коновалова.

Віолетта Омелянівна була справжньою лідеркою, чий внесок у становлення та розвиток криміналістики в Україні є безумовним, а наукові праці, присвячені актуальним проблемам криміналістичної методології, тактики й методики розслідування злочинів, актуальні до сьогодні. Наукова школа Віолетти Коновалової znana багатьма поколіннями юристів, криміналістів і судових експертів, які сьогодні успішно працюють у різних сферах правоохоронної, правозастосовної, судово-експертної діяльності. Під її керівництвом захищено понад 30 кандидатських і докторських

дисертацій. Енергія, відданість науці та принциповість професорки — гідний приклад для наслідування.

Присутніх також привітала заступниця директора з наукової роботи ННЦ ІСЕ **Елла Сімакова-Єфремян**, яка виступила із доповіддю «Методологія та організація наукових досліджень у сучасній експертології (на прикладі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса)».

Колектив ННЦ ІСЕ надзвичайно пишається тим, що у випусках фахового видання — збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», співзасновниками якого є ННЦ ІСЕ та НЮУ й у роботі редакційної колегії якого В. О. Коновалова брала участь понад 20 років,— регулярно виходили друком її статті.

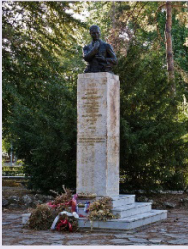

Учасники читань презентували доповіді за 11 актуальними тематичними напрямками у галузі криміналістики.

ННЦ ІСЕ активно розробляє та впроваджує у практичну діяльність передові досягнення криміналістичної науки й судової експертології. Проведення подібних наукових заходів сприяє взаємозбагаченню досвідом, обговоренню актуальних проблем і пошуку шляхів їх розв'язання та є майданчиком для плідних дискусій, обміну ідеями й налагодження нових наукових контактів.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Вікторія Гроховська*

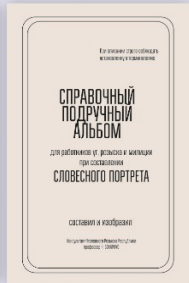
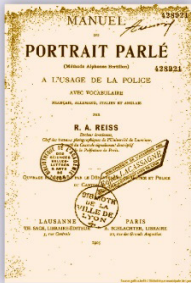
Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики»

Пам'ятник Рудольфу Арчібальду Рейссу,
Топчидерський парк,
Белград,
Сербія

Пам'ятник Миколі Сергійовичу Бокаріусу,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», Харків, Україна

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» присвячена 150-річчю від дня народження відомого вченого-криміналіста, доктора наук, професора Рудольфа Арчібальда Рейсса

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики»

присвячена 150-річчю
від дня народження
відомого вченого-криміналіста,
доктора наук, професора

**РУДОЛЬФА
АРЧИБАЛЬДА
РЕЙССА**

Тези доповідей
м. Харків, 23 травня, 2025 р.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ICE*) організував і провів 23.05.2025 р. очно й у режимі відеоконференції Міжнародну науково-практичну конференцію «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики», присвячену 150-річчю від дня народження відомого вченого-криміналіста, доктора наук, професора Рудольфа Арчібальда Рейсса.

Відкрив роботу конференції директор ННЦ ICE **Сергій Тюленєв**, який привітав учасників і наголосив на традиційності проведення на базі установи подібного роду заходів, присвячених видатним постатям у криміналістиці.

Із привітаннями до учасників звернулися заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**, директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України **Наталія Ткаченко**, директори науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України, керівники судово-експертних установ

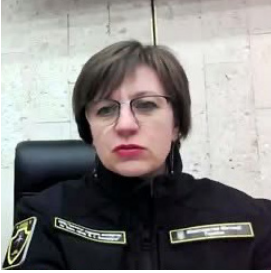
Міністерства внутрішніх справ, а також іноземні партнери ННЦ ICE — представник Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **Іон Лопатенко**, керівниця відділу судової археології та антропології Міжнародної європейської організації з розшуку зниклих безвісти **Сорен Блау** (Нідерланди), заступник директора з розвитку Естонського інституту судової експертизи **Гуннар Таса**, член Міжнародної асоціації журналістів і Міжнародної поліцейської асоціації Словаччини **Йозеф Затько**, радник Директорату поліції Чорногорії **Александар Іванович**, заступник директора Державного бюро судових експертиз Латвії **Раймондс Апініс**.

До конференції долучилися майже 200 учасників із України (відповідальні працівники Мін'юсту, МВС, СБ, ДСНС України та ін.) і різних країн Європи (Естонії, Латвії, Молдови, Словаччини, Королівства Нідерландів, Великої Британії та ін.) — експерти, науковці, працівники судової, правоохоронної та освітньої систем.

Від ННЦ ICE наукові доповіді презентували, зокрема, завідувач сектору редакційно-видавничої діяльності **Анатолій Тяпкін** («150 років фундаторові судової фотографії, видатному вченому, публіцисту Рудольфу Арчибальду Рейссу»; співавтори: заступниця директора з наукової роботи **Елла Сімакова-Єфремян**, завідувач лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності **Олександр Свідерський**);

заступниця директора — завідувачка Київського відділення **Тетяна Чабанець** («Щодо питання комунікації судових експертів із замовниками експертиз (межі, стратегічна мета та типові помилки)»; співавтори: заступниця завідувачки Київського відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти **Вікторія Алексейчук** і завідувач відділу криміналістичних досліджень Київського відділення **Євген Яременко**); головний науковий співробітник **Іван Яценко** («Можливості судово-ветеринарної експертизи у визначенні дефектів надання ветеринарної допомоги, які негативно вплинули на життя і здоров'я тварин»); головний науковий співробітник **Ігор Крайнов** («Правові аспекти судової інженерно-екологічної експертизи воєнних злочинів проти довкілля»); співавтори: головний судовий експерт **Володимир Сабадаш** і судовий експерт **Костянтин Чернігівський**); головна наукова співробітниця **Світлана Євдокіменко** («Економічна судово-експертна діяльність у боротьбі з організованою злочинністю»); співавтор — доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права «Національної академії управління» **Сергій Євдокіменко**).

Загалом у роботі конференції взяли участь усі співробітники ННЦ ІСЕ, із-поміж яких 81 презентували 37 тез доповідей (одноосібно або у співавторстві).

Із доповіддю «Судова археологія в Україні: на шляху до повноцінного застосування та інтеграції», підготовленою у співавторстві із **Dr. Soren Blau** (Нідерланди) і **Prof. Caroline Sturdy Colls** (Велика Британія), виступила експертка із судової археології та антропології Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти **Dr. Daria Cherkaska** (Велика Британія).

Присутні обговорили досягнення та науково-експертний спадок Рудольфа Арчибальда Рейсса, які стали підґрунтям для сучасних методів розслідування злочинів і впровадження експертних технологій, а також нагальні питання судової експертизи і криміналістики для забезпечення правопорядку та правосуддя в державі, новітні досягнення та шляхи подальшого розвитку, а головне — мали змогу інтегрувати спільні зусилля для впровадження результатів теоретичних досліджень в експертну і криміналістичну практики, обмінятися досвідом, теоретичними та практичними напрацюваннями в галузі криміналістики, судової експертизи і кримінального процесу.

ННЦ ІСЕ видав друком збірник тез доповідей конференції, який в електронному вигляді надіслав усім учасникам заходу разом із сертифікатами про участь із зазначенням кількості кредитів ЄКТС.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ **Оксана Чала**

Щорічні збори ENFSI та конференція EAFS

Делегація Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ICE*) узяла активну участь у щорічних зборах Європейської мережі судово-експертних установ (далі — *ENFSI*) і в Міжнародній конференції з криміналістики та судової експертизи — *EAFS 2025*. Цьогорічні заходи відбулися 26—30 травня в *Convention Centre Dublin* (Ірландія).

До складу делегації увійшли постійний член *ENFSI* з правом голосу, директор ННЦ ICE **Сергій Тюленев** і заступник директора з експертної роботи **Володимир Міненко**, а також завідувачка сектору міжнародного співробітництва **Тетяна Дрощенко**.

Цьогорічна подія об'єднала одразу дві визначні для європейської судово-експертної спільноти події: 30-річчя *ENFSI* та 10-річчя Європейської академії судових наук (англ. *European Academy of Forensic Science, EAFS*).

У конференції взяли участь понад 1000 представників експертних установ, наукових центрів, профільних агентств ЄС, промислових партнерів і міжнародних організацій з усього світу.

Програма EAFS 2025 охопила широкий спектр актуальних тем: ДНК-експертиза, цифрові докази, хімічні дослідження, аналіз наркотиків, біометрія, судова антропологія, судово-медичне управління, системи забезпечення якості та сучасна криміналістична освіта.

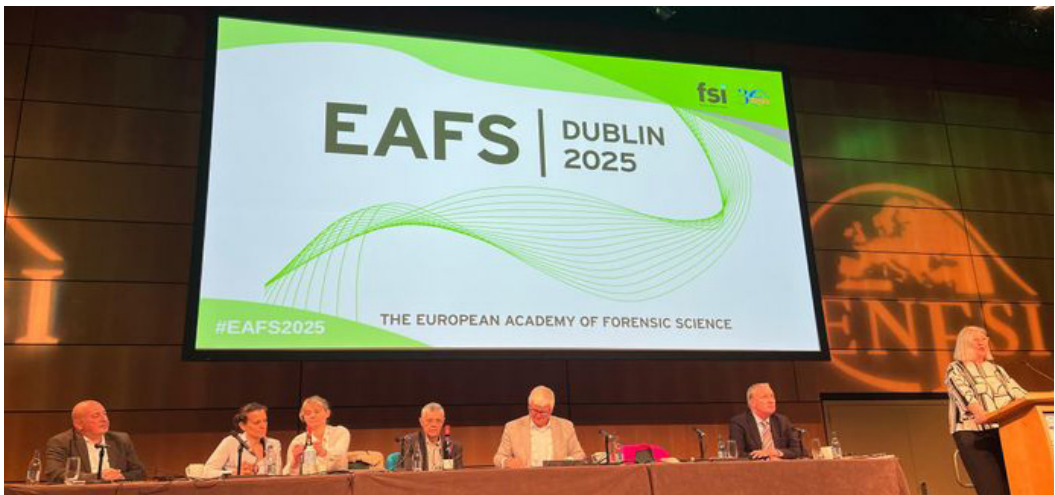
Упродовж тижня учасники взяли участь у пленарних сесіях, тематичних панелях, наукових обговореннях і практичних воркшопах.

Особливу увагу делегація ННЦ ICE приділила участі в щорічних зборах ENFSI — *Annual Meeting ENFSI 2025*, присвячених темі *Reflections on Forensic Science: Looking back to look forward*, які тривали 27–28 травня.

Під час заходу керівники провідних судово-експертних установ Європи обговорили стратегічні напрями діяльності мережі й ухвалили ключові рішення для її подальшого розвитку на 2025–2026 роки.

Підсумки участі ННЦ ICE у щорічній зустрічі ENFSI та конференції EAFS 2025:

- налагоджено нові професійні контакти та партнерські відносини з європейськими й міжнародними колегами;
- визначено перспективні напрями спільних досліджень і впровадження сучасних методик;
- досягнуто попередні домовленості щодо участі українських експертів у міжнародних проєктах та ініціативах;

- підтверджено активну роль ННЦ ICE в європейській експертній спільноті та стратегію на впровадження найкращих світових практик в Україні.

Участь у подібних заходах є важливим кроком для інтеграції української судово-експертної спільноти в європейський науковий простір, зміцнення міжнародної співпраці й підвищення престижу України на світовій арені.

ННЦ ICE щиро вдячний Естонському інституту судових експертиз та особисто директорові пану **Ivar Prits** за надану підтримку і сприяння в організаційних та фінансових питаннях, пов'язаних з участю делегації ННЦ ICE у щорічних зборах *ENFSI — Annual Meeting ENFSI 2025*; заступникові директора Державного бюро судових експертиз Латвії пану **Raimonds Apinis** за консультування з питань спільних міжнародних грантів; директорів Краківського інституту судових експертиз ім. Яна Сехна пану **Dariusz Zuba** за консультативну допомогу щодо проведення досліджень наркотичних засобів; директорці кафедри чистої та прикладної хімії Центру судових наук в Університеті Стратклайда пані **Penelope Haddrill** за послідовну співпрацю та багатьом іншим членам *ENFSI* за професійні поради й підтримку України в тяжкі часи воєнного стану.

Така допомога є надзвичайно цінною для забезпечення ефективної міжнародної співпраці у сфері судової експертизи та посилення партнерських відносин між експертними установами України й інших країн.

Інформацію підготувала завідувачка сектору
міжнародного співробітництва ННЦ ICE
Тетяна Дрощенко

V Всеукраїнський форум судових експертів: нові горизонти та стратегічні виклики

V Всеукраїнський форум судових експертів

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ОКРЕМІ ВЕКТОРИ ЗМІН

6 червня 2025 року, м. Львів

V Всеукраїнський форум судових експертів «Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін» (далі — *Форум*), організований у м. Львів Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз (далі — *Одеський НДІСЕ*) за ініціативи Міністерства юстиції України, відбувся 6 червня 2025 р. у змішаному форматі.

Модерувала Форум учена секретар Одеського НДІСЕ **Антоніна Черемнова**.

Вітальною промовою захід відкрив директор Одеського НДІСЕ **Дмитро Кішко**.

Учасників заходу привітали також поважні гості: заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**; заступниця Міністра юстиції України **Олена Ференс**; директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України **Наталія Ткаченко**; суддя Конституційного Суду України **Петро Філюк**; суддя Конституційного Суду України **Оксана Грищук**; суддя Вищого антикорупційного суду України **Валерія Чорна**; директори судово-експертних установ Мін'юсту та інших міністерств і відомств; представники судової системи, закладів вищої освіти, інших установ та організацій.

Від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ІСЕ*) у відкритті й роботі Форуму взяла участь перша заступниця директора **Ганна Спіцина**, яка від імені директора ННЦ ІСЕ **Сергія Тюленева** й колективу установи привітала організаторів і учасників та відзначила актуальність заходу, ускладнення праці з підтримання законності й експертного забезпечення правосуддя в нашій державі в умовах воєнного стану.

Учасники презентували розробки, продукцію та послуги для лабораторій судових експертиз, зокрема:

- використання сучасної геоінформатики для фіксування руйнацій від збройної агресії проти України (ТОВ «Навігаційно-геодезичний центр»);
- сучасні інструментальні рішення *Thermo Fisher Scientific* із хроматографії, спектрометрії та мас-спектрометрії для судово-експертних лабораторій (ТОВ «АЛТ Україна ЛТВ»);
- новітні рішення у діагностиці будівельних матеріалів (ТОВ «Хімлаборреактив») та ін.

Під час панельної дискусії від ННЦ ІСЕ виступили з доповідями: провідна наукова співробітниця, завідувачка лабораторії **Євгенія Ковкіна** «Предмет, об'єкт і методи судової авторознавчої експертиз з вирішення діагностичних завдань»; провідний науковий співробітник **Сергій Чорний** «Використання багатомодальних мовних моделей у режимі *zero-shot* для виявлення пошкоджень інфраструктури на місцях прильотів засобів ураження за відеозаписами з камер безпілотних повітряних суден». Інші працівники установи також підготували доповіді з актуальних питань судово-експертної діяльності.

Науковий захід пройшов на високому професійному рівні в атмосфері взаємного порозуміння і творчості. Учасники опрацювали перспективи розвитку судової експертизи й ефективної взаємодії судово-експертних установ України з правоохоронними органами, судами, громадськістю для підвищення ефективності правосуддя в нашій державі, підбили підсумки й відзначили важливість подальшої співпраці між усіма НДУСЕ в системі судової експертизи України.

Інформацію підготувала
наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Наталія Жила

Круглий стіл «Стандарти професійної поведінки адвокатів та судових експертів: проблемні питання та шляхи їх вирішення»

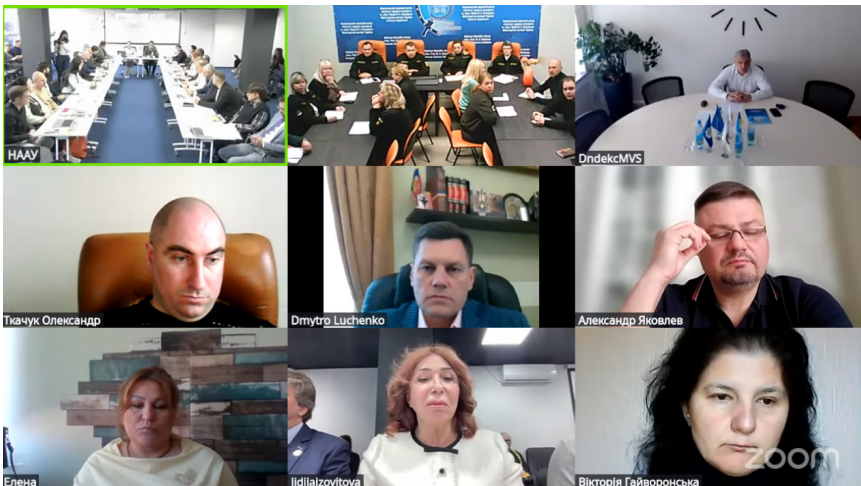

Круглий стіл «Стандарти професійної поведінки адвокатів та судових експертів: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (далі — *Круглий стіл*) організували та провели у змішаному форматі 16 червня 2025 р. в м. Київ Комітет Національної асоціації адвокатів України з питань експертного забез-

печення адвокатської діяльності (далі — *Комітет НААУ*), Міністерство юстиції України, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ICE*) Мін'юсту.

Модератори заходу: заступниця директора — завідувачка Київського відділення ННЦ ICE **Тетяна Чабанець** і заступник голови Комітету НААУ з питань експертного забезпечення адвокатської діяльності, директор приватної судово-експертної установи **Юрій Григоренко**.

До участі в заході долучилися судові експерти судово-експертних установ Мін'юсту, адвокати, науковці, представники інших установ та організацій.

Науковий захід відкрила голова НААУ та Ради адвокатів України **Лідія Ізовітова**. Учасників Круглого столу привітали: народний депутат України 9-го скликання, член Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, голова підкомітету з питань організації та діяльності адвокатури, органів надання правової допомоги **Володимир Ватрас**; директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту, голова Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті України **Наталія Ткаченко**.

Директор ННЦ ІСЕ **Сергій Тюленев** презентував пілотний проект ННЦ ІСЕ — «Гарячу лінію» судово-експертної підтримки.

Запровадження роботи консультативної онлайн-платформи та кол-центру для взаємодії з правниками і громадянами анонсували під час зустрічі 2 травня 2025 р. представників Мін'юсту України, співробітників НДУСЕ й адвокатів. Сергій Тюленев акцентував увагу на необхідності системної, швидкої та зручної взаємодії, яка дала б змогу адвокатам оперативно отримувати фахові консультації і роз'яснення з питань судової експертизи.

За словами Сергія Тюленева, «Гаряча лінія» стане простором для регулярного обміну інформацією, консультацій, аналітичних матеріалів і методичних рекомендацій, а кол-центр у режимі реального часу відповідатиме на практичні запити, пов'язані з призначенням та проведенням експертиз, процедурними аспектами взаємодії з експертними установами, та ін. Пілотний проект ННЦ ІСЕ викликав жвавий інтерес присутніх.

Запуск консультативного хабу — це важливий крок до поглиблення партнерства між правничою та експертною спільнотами, спрямованого на підвищення якості судочинства в Україні.

Із доповідями також виступили: директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України **Наталія Ткаченко**, заступниця завідувача Київського відділення ННЦ ІСЕ з науково-методичної роботи та післядипломної освіти **Вікторія Алексєйчук**, голова Комітету НААУ з питань експертного забезпечення адвокатської діяльності, проректорка ВША НААУ **Віолета Федчишина**, т. в. о. голови Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури НААУ **Андрій Місяць**.

Учасники Круглого столу обговорили, зокрема:

- проблеми нормативно-правового регулювання експертної та адвокатської діяльності;
- сучасний стан і шляхи реформування дисциплінарної відповідальності адвокатів та експертів;
- законодавчі ініціативи Мін'юсту України в галузі судово-експертної діяльності в аспекті реалізації процесів вступу України до ЄС.

*Інформацію підготувала
провідна наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Олена Шапова*

Вітаємо ювіляра!

30 квітня 2025 року виповнилося 70 років від дня народження та 45 років науково-педагогічної діяльності щирому другу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», члену консультативної ради збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» — професору, доктору медичних наук, професору кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету (далі — ХНМУ) **Василію Олексійовичу Ольховському**.

В. О. Ольховський — вихованець славетної Харківської анатомічної та судово-медичної школи. У 1978 році з відзнакою закінчив лікувальний факультет ХНМУ, доктор медичних наук (2004), професор (2005), член-кореспондент Міжнародної академії інтегративної антропології (2000), заслужений професор ХНМУ (2019). Упродовж 2003—2020 років очолював кафедру судової медицини, медичного правознавства ХНМУ, а також працював деканом 2-го медичного факультету ХНМУ (2009—2014), заступником голови спеціалізованої Вченої ради Університету

із захисту докторських дисертацій зі спеціальності «Судова медицина» (2017—2021); головував в апробаційній раді ХНМУ із попередньої експертизи дисертаційних робіт здобувачів морфологічних кафедр Університету (2010—2021).

За ініціативи Василя Олексійовича на кафедрі відбулись 3 науково-практичні конференції судових медиків і криміналістів України за міжнародної участі (2005, 2006, 2009), створено Музей історії кафедри (2005) із восковими скульптурами професорів М. С. Бокаріуса та М. М. Бокаріуса.

Кандидатську (1984) і докторську (2004) дисертації Василь Ольховський присвятив анатомічному дослідженню периферичних нервів різних вікових груп людини на макро- та мікроскопічному рівнях.

Після обрання завідувачем кафедри судової медицини Василь Олексійович зосередився на таких наукових напрямках: розроблення методу оцінки вірогідності висновку судово-медичного експерта під час визначення причини й давності настання смерті та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень живих осіб (на основі вивчення характерності їх діагностично-значимих ознак); історичні аспекти розвитку і становлення Харківської судово-медичної школи; удосконалення організації та змісту навчально-методичної роботи колективу кафедри.

Під його керівництвом виконано й захищено 1 докторську, 10 кандидатських дисертацій та 1 магістерську науково-кваліфікаційну роботу.

Окрім медичної, В. О. Ольховський здобув іще дві вищі освіти: у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (2011) та в Українській інженерно-педагогічній академії (2013).

У науковому доробку Василя Олексійовича — понад 500 наукових праць із судової медицини, морфології людини й історії становлення та розвитку Харківської судово-медичної школи тощо.

Професора В. О. Ольховського нагороджено почесними грамотами ХНМУ, Головного управління охорони здоров'я, освіти і науки Харківської ОДА, Подякою Міністра охорони здоров'я України та Голови Харківської ОДА.

***Вітаємо ювіляра!
Бажаємо миру, здоров'я та добробуту!***

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);

- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англомовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRedit* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззапекливо погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іноземних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї праці та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (39)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна, В. В. Лотоцький*
Верстальник *В. В. Лотоцький*
Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Підписано до друку 25.06.2025 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк цифр. Ум. друк. арк. 16,80. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021 р.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 8024 від 05.12.2023 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017 р.